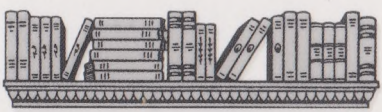
HERKES İÇİN FELSEFE

PLATON GERÇEKLİĞİN İKİ ÖZGÜL DÜZEYDE VAR OLDUĞUNU BELİRTİR: BİRİNCİSİ, GÖRÜNTÜLERİN VE SESLERİN OLUŞTURDUĞU GÖZLE GÖRÜLEBİLİR DÜNYA; İKİNCİSİ, GÖZLE GÖRÜLEBİLİR DÜNYAYA VARLIĞINI KAZANDIRAN KAVRANABİLİR DÜNYA.

FELSEFE 101

PLATON VE SOKRATES'TEN SARTRE VE HEIDEGGER'E DÜŞÜNCE TARİHİ HAKKINDA BİLMENİZ GEREKEN HER ŞEY

BİR ÇIRPIDA İDEALİZM, MATERYALİZM, METAFİZİK

MAĞARA KİNAYESİ, SOKRATES İLE PLATON'UN KARDEŞİ GLAUKON ARASINDA BİR KONUŞMA OLARAK GEÇER.

EĞER X'İN BÜTÜN PARÇALARI AYNI ZAMANDA Y'NİN DE PARÇALARI OLSA, X=Y'DİR.

PAUL KLEINMAN

Çeviren: Şükrü Alpagut

say

DÜNYANIN EN BÜYÜK DÜŞÜNÜRLERİNİN ÇIĞIR AÇAN FİKİRLERİNİ KEŞFEDİN!

Ders kitapları, felsefenin önemli teorilerini, ilkelerini ve figürlerini filozofları bile çileden çıkaracak kadar sıkıcı metinlere dönüştürebiliyor zaman zaman. *Felsefe 101* gereksiz detaylara ve yorucu felsefi kuramlara yer vermek yerine insanın büyüleyici düşünce ve sorgulama tarihinin kapılarını size açıyor; Aristoteles ve Heidegger'den istenç ve metafiziğe, başka yerde bulamayacağınız yüzlerce ilginç felsefi bilgi ve düşünce sunuyor.

Varoluşçuluğun gizemini mi çözmek istiyorsunuz yoksa sadece Voltaire'in kuşkuculuk hakkındaki düşüncelerini öğrenmek mi? *Felsefe 101* merak ettiğiniz tüm soruları yanıtlıyor.

internet satış
saykitap.com
30 TL
ISBN 978-605-02-0640-1
9 786050 206401
SAY YAYINLARI

4. BASKI
sayyayincilik.com
facebook.com/sayyayinlari
twitter.com/sayyayinlari
instagram.com/sayyayincilik

Paul Kleinman Paul Kleinman New York White Plains'de büyüdü. 2009' da Wisconsin Üniversitesi Sanat ve İletişim Sanatları: Radyo, Televizyon ve Sinema bölümünü bitirdi. *Psikoloji 101; A Ton of Crap* ve *Bullshit Artist* adlı kitapları yazdı. Şimdi New York City'de yaşıyor.

Şükrü Alpagut 1954 yılında Tokat'ta doğdu. İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Eğitim Fakültesi İngilizce Bölümü'nden 1977'de mezun olduktan sonra öğretmenlik, çevirmenlik, çeşitli yayınevlerinde editörlük ve yayın yönetmenliği yaptı. Başlıca çevirilerinden bazıları şunlardır: *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri* (Erich Fromm), *Saydam Şeyler* (Vladimir Nabokov), *Sınıftan Kaçış* (Ellen Meiksins Wood)

Paul Kleinman

FELSEFE 101

PLATON VE SOKRATES'TEN SARTRE VE HEIDEGGER'E DÜŞÜNCE TARİHİ HAKKINDA BİLMENİZ GEREKEN HER ŞEY

İngilizceden çeviren:
Şükrü Alpagut

SAY

Say Yayınları
Herkes İçin *Felsefe*

Felsefe 101: Platon ve Sokrates'ten Etik ve Metafiziğe Düşünce Tarihi Hakkında Bilmeniz Gereken Her Şey / Paul Kleinman
Özgün adı: *Philosophy 101: From Plato and Socrates to Ethics and Metaphysics an Essential Primer on the History of Thought*

© 2013 F+W Media, Inc. Her hakkı saklıdır.
Bu kitap Adams Media'nın izniyle yayımlanmıştır. Adams Media bir F+W Media Inc. kuruluşudur ve 57 Littlefield Street, Avon, MA 02322, USA adresinde bulunmaktadır.

Türkçe yayın hakları Kesim Ajans aracılığıyla © Say Yayınları
Bu eserin tüm hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılan kısa alıntılar hariç yayınevinden yazılı izin alınmaksızın alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ISBN 978-605-02-0640-1
Sertifika no: 10962

İngilizceden çeviren: Şükrü Alpagut
Yayın koordinatörü: Levent Çeviker
Yayıma hazırlayan: Eda Okuyucu
Kapak uygulama: Artemis İren

Baskı: Lord Matbaacılık ve Kâğıtçılık
Topkapı-İstanbul
Tel.: (0212) 674 93 54
Matbaa sertifika no: 45501

1. baskı: Say Yayınları, 2018
4. baskı: Say Yayınları, 2019

Say Yayınları
Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com
www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari
www.instagram.com/sayyayincilik

Genel dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 7

SOKRATES ÖNCESİ 9
SOKRATES (MÖ 469-399) 14
PLATON (MÖ 429-347) 17
PLATON'UN MAĞARASI 21
VAROLUŞÇULUK 25
ARİSTOTELES (MÖ 384-322) 29
THESEUS'UN GEMİSİ 34
FRANCIS BACON (1561-1626) 38
TARLADAKİ İNEK 42
DAVID HUME (1711-1776) 47
HAZCILIK 51
TUTSAK İKİLEMİ 55
AZİZ THOMAS AQUINAS (1225-1274) 60
KATI BELİRLENİMCİLİK 65
JEAN-JACQUES ROUSSEAU (1712-1778) 73
VAGON İKİLEMİ 77
GERÇEKÇİLİK 81
IMMANUEL KANT (1724-1804) 85
İKİCİLİK 90
YARARCILIK 95
JOHN LOCKE (1632-1704) 100
GÖRGÜLCÜLÜK-AKILCILIK KARŞITLIĞI 105
GEORG WILHELM FRIEDRICH HEGEL (1770-1831) 109
RENÉ DESCARTES (1596-1650) 113

A TEORİSİ 117
YALANCI PARADOKSU 122
THOMAS HOBBES (1588-1679) 127
DİL FELSEFESİ 132
METAFİZİK 138
JEAN-PAUL SARTRE (1905-1980) 142
ÖZGÜR İRADE 146
MİZAH FELSEFESİ 152
AYDINLANMA 157
FRIEDRICH NIETZSCHE (1844-1900) 166
SORITES PARADOKSU 173
LUDWIG WITTGENSTEIN (1889-1951) 179
ESTETİK 185
KÜLTÜR FELSEFESİ 189
EPİSTEMOLOJİ 192
İKİZ DÜNYA 198
ARTHUR SCHOPENHAUER (1788-1860) 202
KARL MARX (1818-1883) 207
MARTIN HEIDEGGER (1889-1976) 213
VOLTAIRE (1694-1778) 218
GÖRECECİLİK 223
DOĞU FELSEFESİ 231
İBN-İ SİNA (980-1037) 242
BERTRAND RUSSELL (1872-1970) 246
FENOMENOLOJİ 251
ADCILIK 255
GOTTFRIED WILHELM LEIBNIZ (1646-1716) 260
ETİK 264
BİLİM FELSEFESİ 269
BARUCH SPINOZA (1632-1677) 273
DİN FELSEFESİ 279

DİZİN 284

GİRİŞ

Felsefe Nedir?

Sorunun kendisi kulağa felsefi geliyor, değil mi? Peki, bu tam olarak ne anlam ifade ediyor? Felsefe *nedir* sahi?

Felsefe sözcüğü, "bilgelik sevgisi" anlamına gelir. Gerçekten de filozofları kim olduğumuz ve niçin burada olduğumuz ile ilgili temel soruları araştırmaya yönelten, işte bu bilgelik sevgisidir. Yüzeyden bakılınca, felsefe bir sosyal bilimler dalıdır. Ama bu kitabı okudukça, bundan çok daha fazlası olduğunu keşfedeceksiniz. Felsefe, aklınıza gelebilecek her konuya dokunur. Eski Yunan'dan bir grup yaşlı adamın birbirlerine durmaksızın sorular sormalarından ibaret bir şey değildir (gerçi bu da oldukça büyük bir yer tutar). Felsefenin çok somut uygulamaları vardır; hükümet siyasetinde ortaya çıkan etik sorunlardan tutun, bilgisayar programcılığında gerekli mantıksal biçimlere kadar her şeyin kökeninde felsefe vardır.

Yaşamın anlamı, bilgi, ahlak, gerçeklik, Tanrı'nın varlığı, bilinç, siyaset, din, iktisat, sanat, dilbilim gibi kavramları araştırma olanağına felsefe sayesinde kavuşuruz. Felsefenin sınırı yoktur!

Çok geniş bir anlamda söylenirse, felsefenin ele aldığı altı ana izlek vardır:

1. **Metafizik:** Evrenin ve gerçekliğin incelenmesi.
2. **Mantık:** Geçerli bir sav oluşturmanın yolu.
3. **Epistemoloji:** Bilginin ve bilgi edinme yollarının incelenmesi.
4. **Estetik:** Sanatın ve güzelliğin incelenmesi.
5. **Siyaset:** Siyasal hakların, hükümetin ve yurttaşlara düşen rolün incelenmesi.
6. **Etik:** Ahlakın ve nasıl yaşamak gerektiğinin incelenmesi.

"Ah, *felsefe*. *O şeyi* asla kafam almayacak," diye düşündüğünüz oldu mu hiç? Olduysa, o zaman korkmayın. Hep isteyip de bulamadığınız yoğun felsefe eğitimi burada. Gözleriniz kan çanağına dönmeden zihninizi açma olanağına nihayet kavuşacaksınız. *Felsefe 101*'e hoş geldiniz.

SOKRATES ÖNCESİ

Batı Felsefesinin Kökeni

Batı felsefesinin kökleri, Yunan filozofların beşinci ve altıncı yüzyıllarda yaptıkları çalışmalarda saptanabilir. Zaman içinde Sokrates öncesi (Presokratik) filozoflar adıyla anılmaya başlanan bu düşünürler, çevrelerindeki dünyayı sorgulamaya yöneldiler. Bu filozoflar, çevrelerinde olan bitenleri Yunan tanrılarına bağlamak yerine, dünyayı, evreni ve kendi varoluşlarını açıklayabilen daha akılcı açıklamalar getirme arayışına girdiler.

Bu bir doğa felsefesiydi. Sokrates öncesi filozoflar her şeyin nereden geldiğini, her şeyin ne'den yaratıldığını, doğanın matematiksel olarak nasıl açıklanabileceğini, doğada çoğulluk olmasının nasıl açıklanabileceğini sorguladılar. Evrenin temel malzemesini oluşturan bir ana ilke, *arkhe* olarak bilinen bir başlangıç ilkesi bulmaya çabaladılar. Evrendeki her şeyin aynı görünmemesi ya da tamamen aynı durumda kalmaması gerçeğinden dolayı, Sokrates öncesi filozoflar *arkhe*'nin içerdiği değişim ilkelerinin olması gerektiğine karar verdiler.

SOKRATES ÖNCESİ NE ANLAMA GELİR?

Sokrates öncesi, yani Presokratik terimi, 1903'te Alman bilgin Hermann Diels sayesinde gündelik dile girip yaygınlaştı. Presokratik filozoflardan birçoğunun yaşağı dönemde Sokrates'in kendisi de gerçekte sağ olduğu için, bu terim söz konusu felsefelerin mutlaka Sokrates'inkinden önce var olduğunu ima etmez. *Presokratik* terimi, daha çok ideoloji ve ilke farklılıklarıyla alakalıdır. Presokratik filozoflardan birçoğu yazılı eser vermiş olmakla birlikte, bu eserlerin hiçbiri eksiksiz olarak bugüne gelmemiştir ve Presokratik filozoflar hakkında bildiklerimizin çoğu, geriye kalan metin parçalarına ve

daha sonraki tarihçilerin ve filozofların çoğunlukla yanlı bir tutumla aktardıkları alıntılara dayanmaktadır.

ÖNEMLİ SOKRATES ÖNCESİ OKULLAR

Milet Okulu

İlk Sokrates öncesi filozoflar, Anadolu'nun batı sahilinde kurulu Miletos (Milet) kentinde yaşadılar. Miletos'tan üç önemli Sokrates öncesi filozof çıktı: Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes.

Thales

En önemli Sokrates öncesi filozoflardan biri olan Thales (MÖ 624-546), *arkhe*'nin, yani ana öğenin su olduğunu öne sürdü. Suyun buharlaşma ve yoğunlaşma gibi değişim ilkelerine göre değişebildiğini, dolayısıyla da gaz ya da katı halde bulunabildiğini belirledi. Suyun, nemden (ısının üretildiği kaynaktan) ve beslenmeden sorumlu olduğunu da biliyordu. Hatta Thales, dünyanın su üstünde durduğuna bile inanıyordu.

Anaksimandros

Thales'in ardından, Miletos'un yetiştirdiği bir sonraki büyük filozof Anaksimandros'tu (MÖ 610-546). Anaksimandros, Thales'in aksine ana öğenin aslında *apeiron* olarak bilinen, tanımlanmamış, sınırsız ve belirlenemez bir madde olduğunu öne sürdü. Islak ve kuru, soğuk ve sıcak gibi zıtlar ona göre birbirinden ayrılıyordu. Anaksimandros, çalışmalarına ait yazılar bıraktığını bildiğimiz ilk filozof olarak tanınır.

Anaksimenes

Milet okuluna mensup önemli Sokrates öncesi filozofların sonuncusu, ana öğenin hava olduğuna inanan Anaksimenes'ti (MÖ 585-528). Anaksimenes'e göre hava her yerde mevcuttur; süreçler geçi-

rebilme ve su, bulutlar, rüzgâr, ateş, hatta yeryüzü gibi başka şeylere dönüşebilme özelliğine sahiptir.

Pythagoras Okulu

Belki de en çok kendi adını taşıyan Pisagor teoremiyle ünlü filozof ve matematikçi Pythagoras ya da Pisagor (MÖ 570-497), tüm gerçekliğin temelinde matematiksel ilişkilerin bulunduğuna ve her şeyi matematiğin yönettiğine inanıyordu. Pythagoras'a göre sayılar kutsaldı; matematik kullanılarak her şey ölçülebilir ve öngörülebilirdi. Pythagoras'ın etkisi ve imajı hayret vericiydi. Kurduğu okul sanki tarikattı, takipçileri onun her sözünü dinlerlerdi. O kadar ki, neleri yiyip neleri yememek gerektiğine, nasıl giyinileceğine, hatta nasıl işemek gerektiğine varıncaya kadar her şeyi kapsayan tuhaf kurallarına bile uyarlardı. Pythagoras birçok alanda felsefe yaptı; öğrencileri, onun öğretilerinin tanrılara ait kehanetler olduğuna inanıyorlardı.

Efes Okulu

Efes ya da Ephesos okulu, tek adamın, yani Efesli Herakleitos'un (MÖ 535-475) çalışmalarına dayanıyordu. Herakleitos, doğadaki her şeyin sürekli değiştiğine ya da akış halinde olduğuna inanıyordu. Belki de en çok, kimsenin aynı ırmağa iki kez giremeyeceği şeklindeki düşüncesiyle ünlüdür. Herakleitos, ana öğenin ateş olduğuna ve her şeyin ateşi dışavurduğuna inanıyordu.

Elea Okulu

Elea okulu, Miletos'tan pek de uzak olmayan Kolophon antik kentinde kuruldu. Bu bölgeden dört önemli Sokrates öncesi filozof çıktı: Ksenophanes, Parmenides, Zenon ve Samoslu Melissus.

Kolophonlu Ksenophanes

Kolophonlu Ksenophanes (MÖ 570-475), dine ve mitolojiye yönelttiği eleştiriyle tanınır. Özellikle, tanrıların insan biçiminde oldukları

(ya da insan suretine büründükleri) şeklindeki anlayışı yerden yere vurmuştur. Ksenophanes, fiziki olarak hareket etmemekle birlikte işitme, görme, düşünme yeteneğine sahip olan ve dünyayı düşünceleriyle çekip çeviren tek bir tanrı olduğuna inanıyordu.

Elealı Parmenides

Parmenides (MÖ 510-440), gerçekliğin deneyimlenen dünyayla bir alakasının olmadığına ve hakikate duyular yoluyla değil, ancak akıl yoluyla ulaşılabileceğine inanıyordu. Parmenides'in vardığı kanıya göre, daha önceki Milet filozoflarının çalışmaları yalnızca anlaşılmaz olmakla kalmıyordu; aynı zamanda da en başından yanlış soruları soruyordu. Neyin olup neyin olmadığını tartışmak Parmenides'e göre tamamen anlamsızdı; çünkü tartışılması anlaşılabilir olan tek şey ve doğru olan tek şey, neyin olduğudur (neyin mevcut olduğudur).

Parmenides, Platon'u ve tüm Batı felsefesini inanılmaz ölçüde etkiledi. Onun çalışmalarıyla, Elea okulu, hakikati bulmanın biricik ölçütü olarak aklı kullanan ilk akım haline geldi.

Elealı Zenon

Elealı Zenon (MÖ 490-430), Parmenides'in en tanınmış öğrencisiydi (belki de âşığıydı); tüm zamanını Parmenides'in fikirlerini savunmaya dönük (paradokslar adıyla bilinen) savlar yaratmaya ayırdı. Zenon, en ünlü paradoksları olan hareket paradokslarında, ontolojik çoğulculuğun, yani tek değil birçok şeyin var olduğu görüşünün gerçekte saçma sonuçlara götüreceğini göstermeye çalıştı. Parmenides ve Zenon, gerçekliğin tek şey olarak var olduğuna, çoğulculuk ve hareket gibi şeylerin birer yanılsamadan ibaret olduğuna inanıyorlardı. Zenon'un çalışmaları daha sonra çürütülmesine rağmen, ortaya attığı paradokslar bugün de filozofların, fizikçilerin ve matematikçilerin karşısına önemli sorular, meydan okumalar ve esinler çıkarmaktadır.

Samoslu Melissus

MÖ 440 dolayında yaşamış olan Samoslu Melissus, Elea okuluna mensup son filozoftu. Elealı Parmenides'in ve Zenon'un fikirlerini devam ettiren Samoslu Melissus, *var olan* ile *öyle görünen* arasında ayrım yaptı. Bir şey X ise, Samoslu Melissus'a göre her zaman X olmalıdır (ve asla X-değil olmamalıdır). Bu nedenle, onun düşüncesine göre, bir şey soğuksa, hiçbir zaman soğuk olmayı bırakamaz. Ama durum böyle olmadığı için ve özellikler sonsuza kadar korunmadığı için, aslında hiçbir şey (Parmenides'in Gerçeği, yani sürekli, değişmez bir şey olan mevcut gerçeklik hariç) asla *olan* değildir; daha çok *öyle görünen*dir.

Atomcu Okul

MÖ beşinci yüzyılda Leukippos'un kurduğu ve öğrencisi Demokritos'un (MÖ 460-370) sürdürdüğü Atomcu okul, her fiziksel nesnenin farklı biçimlerde düzenlenmiş atomlardan ve boşluktan (içinde atomların devindiği boş alandan) oluştuğuna inanıyordu. Bu görüş, atomlarla ilgili bugün bildiğimiz kavramlardan o kadar da uzak değildir. Bu okulun düşüncesine göre atomlar boyut, biçim, devinim, düzenleniş ve konum farklılıkları gösteren inanılmaz ölçüde küçük (ikiye bölünemeyecek kadar küçük) parçacıklardı ve bu atomlar bir araya geldikleri zaman, gözle görülür dünyadaki şeyleri oluşturuyorlardı.

SOKRATES (MÖ 469-399)

Oyunu Değiştiren Adam

Sokrates, yaklaşık MÖ 469'da Yunanistan'ın Atina kentinde doğdu ve MÖ 399'da öldü. Sokrates öncesi filozoflar doğal dünyayı incelerlerken, Sokrates insan deneyimine ağırlık verdi. Bireysel ahlak üzerine odaklandı, iyi bir yaşamı oluşturan şeyleri sorguladı, toplumsal ve siyasal sorunları irdeledi. Onun eserleri ve fikirleri, Batı felsefesinin temelini kurdu. Sokrates genellikle o zamana kadar yaşamış en bilge insanlardan biri sayılmasına rağmen, düşüncelerinin hiçbirini yazıya dökmedi ve onun hakkında bildiğimiz her şey, öğrencilerinin ve çağdaşlarının yazdıkları eserlere (en başta Platon, Ksenophanes ve Aristophanes tarafından yazılanlara) dayanmaktadır.

Sokrates hakkında bildiğimiz her şey, başkalarının (çoğu zaman da kurgulayarak) anlattıklarına dayandığı ve bu anlatılanlar birbirinden farklı olduğu için, gerçekte kendisiyle ya da öğretileriyle ilgili pek fazla şey bilmiyoruz. Bu durum, "Sokrates sorunu" olarak anılmaktadır. Başkalarının yazdıklarından öğrendiğimize göre, Sokrates bir taş ustası ile bir ebenin oğluydu; büyük olasılıkla temel Yunan eğitimi gördü; yakışıklı bir adam değildi (o zamanlar dış güzellik çok önemliydi); Peloponnesos Savaşı'nda orduda görev aldı; kendisinden çok genç bir kadınla evlenerek üç oğul sahibi oldu; yoksulluk içinde yaşadı. Felsefeye yönelmeden önce taş ustası olarak çalışmış olabilir.

Bununla birlikte, kesin olarak belgelenmiş bir ayrıntı vardır ki, o da Sokrates'in ölümüdür. Sokrates'in sağlığında Atina devleti gerilemeye başladı. Peloponnesos Savaşı'nda Sparta karşısında utanç verici bir yenilgi aldıktan sonra, Atina bir tür kimlik bunalımına girdi ve fiziksel güzelliğe, zenginlik düşlerine, geçmişi romantikleştirmeye dönük bir saplantı geliştirdi. Sokrates, böyle bir yaşam tarzını

açıkça eleştirdiği için birçok kişinin hışmına uğradı. MÖ 399'da tutuklanarak dinsiz olduğu ve kentin gençlerinin ahlakını bozduğu suçlamasıyla yargılandı. Sokrates suçlu bulundu ve zehirli içecekle idama mahkûm edildi. Kaçıp sürgün hayatı yaşamak (öyle bir şansı vardı) yerine, hiç tereddüt etmeden zehri içti.

SOKRATES'İN FELSEFEYE KATKISI

Sıklıkla Sokrates'e atfedilen bir söz vardır: "Sorgulanmamış bir hayat yaşamaya değmez". Sokrates'in kanısına göre, bir kişinin bilge olması için kendisini anlayabilmesi gerekir. Sokrates, bireyin eylemlerinin doğrudan doğruya zekâsıyla ve cahilliğiyle alakalı olduğu görüşündeydi. İnsanların, maddi şeylere odaklanmaktan çok, kendi benliklerini geliştirmeleri gerektiğine inanıyordu ve iyi *hareket etmek* ile iyi *olmak* arasındaki farkı anlama çabasındaydı. Sokrates, bilgiye, bilince ve ahlaka yönelik yeni ve benzersiz yaklaşımıyla felsefeyi sonsuza kadar değiştirecekti.

Sokrates Yöntemi

Sokrates belki de en çok kendi adını taşıyan yöntemiyle ünlüdür. İlk kez Platon'un *Diyaloglar*'ında betimlediği bu yöntemde, Sokrates ile bir öğrencisi belirli bir sorun hakkında irdeleme yaparlardı ve bir dizi soru aracılığıyla Sokrates o bireyin inançlarını, duygularını şekillendiren arka plandaki itici gücü keşfetmeye koyulurdu, öyle yapmakla da gerçeğe giderek daha çok yaklaşırdı. Sokrates, sürekli sorular sorarak bireyin düşünüş tarzındaki çelişkileri açığa çıkarabiliyordu, bu da onun sağlam bir yargıya varmasına olanak veriyordu.

Sokrates, diğer kişinin iddialarını çürütme yöntemi olarak, onun tezinin aksini kanıtlama (*elenkhos*) yöntemini kullanıyordu. Bu yöntemin adımları şunlardır:

1. Bir kişi, Sokrates'e bir önerme yöneltirdi, o da daha sonra bunu çürütürdü. Ya da Sokrates diğer kişiye, örneğin "Cesaret nedir?" gibi bir soru sorabilirdi.
2. Diğer kişi cevabını verince, Sokrates, onun cevabının geçerli olmadığı bir senaryo tasarlar, ilk önermesinin yanlış olduğunu farz etmesini o kişiden isterdi. Örneğin diğer kişi, cesareti, "ruhun direşkenliği" olarak tanımlarsa, Sokrates "Cesaret, ince bir şeydir," oysa "Cahilce direşkenlik, ince bir şey değildir," diyerek bu iddiayı çürütebilirdi.
3. Diğer kişi bu sava katılırdı ve o zaman Sokrates, kuralın istisnasını kapsayacak şekilde önermeyi değiştirirdi.
4. Sokrates, kişinin önermesinin yanlış olduğunu ve yadsımanın aslında doğru olduğunu kanıtlardı. Diğer kişi, verdiği yanıtı değiştirmeye devam ederken, Sokrates de çürütmeye devam ederdi ve böylelikle, bireyin cevabı asıl gerçeğe giderek yaklaşırdı.

Günümüzde Sokrates Yöntemi

Sokrates yöntemi günümüzde de, özellikle ABD'deki hukuk fakültelerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. İlk olarak bir öğrenciden, bir yargıcın savını özetlemesi istenir. Sonra o öğrenciye yargıcın savına katılıp katılmadığı sorulur. Profesör o zaman şeytanın avukatlığına soyunarak öğrenciyi kararını savunmaya yönelten bir dizi soru sorar.

Öğrenciler, Sokrates yöntemini kullanarak eleştirel şekilde düşünmeye ve savlarını oluşturmak için mantıktan ve akıl yürütmeden yararlanmaya, aynı zamanda da benimsedikleri duruşun açıklarını bulup kapatmaya başlayabilirler.

PLATON (MÖ 429-347)

Batı Felsefesinin Kurucularından Biri

Platon, yaklaşık MÖ 429'da Yunanistan'ın Atina kentinde doğdu; anne ve babası Yunan soylular sınıfındandı. Mensup olduğu sınıf nedeniyle birçok seçkin eğitimciden dersler aldı. Bununla birlikte, onun üzerinde Sokrates kadar ve onun tartışma ve diyalog kurma yeteneği kadar büyük etki yaratan hiç kimse ve hiçbir şey olmamıştır. Gerçekte, Sokrates hakkında bildiklerimizin çoğunun kaynağı, Platon'un yazılı eserleridir.

Ailesi Platon'un siyasete atılıp o alanda ilerlemesini beklerken, iki olay onun bu yaşam tarzından uzaklaşmasına yol açacaktı: Peloponnesos Savaşı (Sparta'nın zaferi üzerine, Platon'un bazı akrabalarının diktatörlükte görev aldıkları ama yolsuzluk nedeniyle kovuldukları olay) ve Sokrates'in yeni Atina yönetimince MÖ 399'da idam edilmesi.

Platon ondan sonra felsefeye yöneldi ve yazı yazmaya, seyahat etmeye başladı. Sicilya'da Pythagoras'tan eğitim aldı ve Atina'ya dönünce, benzer görüşteki başka kişilerle birlikte felsefe ve matematik eğitimi verip tartışmalar yaptıkları bir okul olan Akademi'yi (Akademeia) kurdu.

PLATON'UN YAZILI SÖYLEŞİLERE DAYALI FELSEFESİ

Sokrates gibi Platon da felsefenin sürekli sorgulamayla ve diyaloglarla yürüyen bir süreç olduğuna inanıyordu; yazılarının düzenlenişi de bunu yansıtıyordu.

Bu diyalogların en ilginç yanlarından ikisi, Platon'un kaleme aldığı konulara ilişkin kendi görüşlerini hiçbir zaman açık seçik belirt-

memesi (gerçi derinlemesine araştırılınca, nasıl bir duruş sergilediği çıkarımla saptanabilir) ve yazılarında hiçbir zaman bir karakter olarak yer almamasıdır. Platon, okurların işlenen konular hakkında kendi kanılarını oluşturma yeteneğine sahip olmalarını istiyordu, nasıl düşüneceklerinin onlara söylenmesini değil (bu onun nasıl yetenekli bir yazar olduğunu da kanıtlar). Bu nedenle, onun diyaloglarının birçoğu özlü bir sonuca bağlanmaz. Şu ya da bu şekilde bir sonuca bağlananlar ise olası karşı savlara ve kuşkulara meydan verir.

Platon'un diyaloglarında sanat, tiyatro, etik, ölümsüzlük, zihin, metafizik gibi çeşitli konular ele alınmıştır.

Platon, en az otuz altı diyaloğun yanı sıra on üç de mektup yazmıştır (gerçi tarihçiler, mektupların sahiciliği konusunda kuşkuludur).

İDEALAR YA DA BİÇİMLER KURAMI

Platon'un geliştirdiği en önemli kavramlardan biri, onun İdealar (Formlar, Biçimler) kuramıdır. Platon, gerçekliğin iki özgül düzeyde var olduğunu belirtir:

1. Görüntülerin ve seslerin oluşturduğu gözle görülebilir dünya.
2. Gözle görülebilir dünyaya varlığını kazandıran kavranabilir dünya.

Örneğin, bir kişi güzel bir resim gördüğü zaman, güzelliği ayırt etme yeteneğine sahiptir; çünkü güzelliğin ne olduğuna ilişkin soyut bir kavrama sahiptir. Demek ki, güzel şeylerin güzel olarak görülmelerinin nedeni, güzellik İdeasının parçası olmalarıdır. Gözle görülebilen dünyadaki şeyler değişebilmesine ve güzelliğini yitirebilmesine rağmen, güzellik İdeası öncesiz-sonrasızdır, asla değişmez ve görülemez.

Platon'un inancına göre güzellik, cesaret, iyilik, ölçülülük ve adalet gibi kavramlar, uzayın ve zamanın dışında, gözle görülebilir dünyada olan bitenlerden etkilenmeksizin, bütün bir İdealar dünyasında mevcuttur.

İdealar düşüncesine Platon'un diyaloglarının birçoğunda rastlanmakla birlikte, Platon'un İdealar kavramı, metinden metne farklılık gösterir ve bu farklılıklar kimi zaman, hiç tam olarak açıklanmaz. Platon geliştirdiği İdealar kuramı aracılığıyla, daha fazla bilgi edinmenin bir yolu olarak soyut düşünceyi somutlaştırır.

ÜÇ KISIMLI RUH KURAMI

Platon, akılcılığa ve ruha ilişkin anlayışını *Devlet*'te ve çok bilinen bir diğer diyaloğu *Phaidros*'ta irdeler. Ruh, Platon'a göre akıl, tin ve iştah olmak üzere üç kısma ayrılabilir.

1. **Akıl:** Ruhun bir şeyin doğru mu, yanlış mı, gerçek mi, görünüşte mi olduğunu düşünüp anlamaktan ve akılcı kararlar vermekten sorumlu olan kısmı budur.
2. **Tin:** Ruhun zafer ve onur özlemi çeken tüm arzulardan sorumlu olan kısmı budur. Bir bireyin adil bir tini varsa, tin aklın yol göstermesi için akla baskı yapar. Tinin engellenmesi, öfkeye ve kötü muamele duygusuna yol açar.
3. **İştah:** Ruhun, en temel derin özlemlere ve arzulara kaynaklık eden kısmı budur. Örneğin, susama ve acıkma gibi şeyler, ruhun bu kısmında bulunabilir. Ne var ki, aşırı yeme ya da cinsel aşırılık gibi gereksiz ve uygunsuz dürtüleri de iştah öne çıkarır.

Platon, ruhun bu farklı kısımlarını açıklamak için, ilk önce adil bir toplumdaki üç farklı sınıfa göz attı: Bunlar *Koruyucu*, *Yardımcı* ve *Çalışan* sınıflarıydı. Platon'a göre, bireyin kararlarında aklın hükmü

geçmelidir; tin akla yardımcı olmalıdır; iştah ise itaat etmelidir. Birey, bu üç kısım arasındaki ilişkiyi doğru dürüst sürdürerek bireysel adaleti başarır.

Keza Platon'un düşüncesine göre, mükemmel bir toplumda *Koruyucu* sınıfı (felsefeyi esas alarak önderlik eden, toplumun da tüm kalbiyle izinden gittiği yöneticiler) aklı temsil ederdi; *Yardımcı* sınıf (toplumun geriye kalanının *Koruyucu* sınıfa boyun eğmesini sağlayacak askerler) tini temsil ederdi; *Çalışan* sınıf, yani toplumun işçileri ve tüccarları ise iştahı temsil ederdi.

EĞİTİMİN ÖNEMİ

Platon, eğitimin rolüne büyük ağırlık veriyordu ve sağlıklı bir devlet yaratmada en önemli unsurlardan birinin eğitim olduğuna inanıyordu. Platon, çocuk zihninin dış etkilere açık olduğunu gördü ve nasıl kolaylıkla yoğrulabildiğini anladı. Her zaman bilgelik peşinde koşmanın ve erdemli bir yaşam sürmenin çocuklara erkenden öğretilmesi gerektiğine inanıyordu. Hatta o kadar ileriye gitti ki, gebe bir kadının sağlıklı bir cenine sahip olmak için hangi beden hareketlerini yapabileceğine, çocukların kendilerini ne tür sanatsal ve sportif etkinliklere vermeleri gerektiğine ilişkin ayrıntılı yönergeler bile hazırladı. Atina halkının yozlaşmış, kolayca ayartılabilen ve kuru laflarla kandırılabilen bir halk olduğunu düşünen Platon' a göre, adil bir toplum yaratmak için eğitim gerekliydi.

PLATON'UN MAĞARASI

Duyular Karşısında Bilgi

En çok bilinen metinlerinden biri olan *Devlet*'te Platon insan algısının, kimse İdeaların varlığının farkında olmasa bile nasıl var olduğunu ve doğru bilginin nasıl sadece felsefe aracılığıyla kazanıldığını ispat etmeye girişir. Duyular aracılığıyla bilgi edinilmez, sadece fikir edinilir.

PLATON'UN MAĞARASI

KİNAYE

Mağara Kinayesi, Sokrates ile Platon'un erkek kardeşi Glaukon arasında bir konuşma olarak geçer. Diyalogda Sokrates, Glaukon'dan yanılsamanın sanki gerçekmiş gibi algılandığı bir dünya tasavvur etmesini ister. Konuya daha bir açıklık kazandırmak için şu örneği kurgular:

İçinde bir grup mahkûmun doğduklarından beri kapalı tutulduğu bir mağara vardır. Mahkûmlar hareket edemezler. Boyunları ve bacakları hareket ettiremeyecekleri ya da döndüremeyecekleri şekilde zincirlenmiştir ve ancak önlerinde bulunan bir taş duvara bakabilmektedirler. Mahkûmların arkasında, yüksekçe bir yerde yanan bir ateş ve ateş ile mahkûmlar arasında ise birtakım kişilerin

başlarında taşıdıkları şeylerle yürüdükleri bir duvar vardır. Ateşin ışığı, mahkûmların önündeki duvara nesnelerin gölgelerini düşürmektedir. Mahkûmların görebildikleri tek şey bu gölgelerdir. İşittikleri sesler sadece mağaranın yankılarından ibarettir.

Dolayısıyla, bu mahkûmlar gerçek nesnelerle hiç karşılaşmadıkları ve tüm yaşamları boyunca yalnızca gölgelere tanık oldukları için, bu gölgeleri gerçekliğin kendisi sanmaktadırlar. Mağaranın yankıları, onlara göre, gölgelerin yarattığı gürültülerdir. Söz gelişi, bir kitabın gölgesi belirecek olsaydı, bu mahkûmlar kitap gördüklerini iddia ederlerdi. Mahkûmların gerçekliğinde gölge diye bir şey bilinmediği için, onlar bunun bir kitabın gölgesi olduğunu söylemezlerdi. En sonunda, mahkûmlardan biri bu dünyanın mahiyetini anlardı ve bir sonraki gölgenin hangisi olduğunu kestirebilirdi, böylelikle diğer mahkûmların övgüsünü ve takdirini kazanırdı.

Şimdi diyelim ki, mahkûmlardan biri serbest kalır. Birileri o mahkûma gerçek bir kitap gösterecek olsa, mahkûm o nesneyi tanıyamaz. Mahkûmun gözünde kitap, duvara vuran gölgedir. Bir kitabın yansısı, kitabın kendisinden daha gerçek görünür.

Sokrates sözlerini sürdürerek, özgür kalan adam sonra dönüp ateşe baksa ne olacağı konusunda fikir yürütür. Mahkûm kesinlikle o kadar parlak ışıktan başını çevirir ve daha gerçek sandığı karanlık gölgelere geri dönerdi. Peki, durum bir adım daha ileriye götürülerek mahkûm dışarıya çıkmak zorunda bırakılsa ne olurdu? Mahkûm öfkelenirdi, gerginleşirdi ve önündeki gerçekliği göremezdi, çünkü ışık gözlerini kamaştırıp kör ederdi.

Yaygın Kültürde Platon'un Mağara Kinayesi

Eğer bu öykü size belli belirsiz tanıdık geliyorsa, bunun sebebi başka bir çeşitlemesini daha önce görmüş olmanız olabilir. Gişe rekorları kıran 1999 tarihli *Matrix* adlı film, geniş anlamda Platon'un Mağara Kinayesi'ne dayanmaktadır. Keanu Reeves'in canlandırdığı Neo karakterinin deyişiyle, "Vay be."

Bununla birlikte, mahkûm kısa süre sonra uyum sağlar ve mağaradaki gerçekliğin yanlış olduğunu anlardı. Güneşe doğru bakıp mevsimleri, yılları ve bu dünyada görülebilen her şeyi yaratanın bu varlık olduğunu (hatta kendisinin ve mahkûm arkadaşlarının mağarada gördüklerine de belirli bir ölçüde onun neden olduğunu) kavrardı. Mahkûm, mağarada geçirdiği günlere hoş anılarla dönüp bakmazdı; çünkü önceki algısının aslında gerçeklik olmadığını artık anlardı. Özgürleşen mahkûm, ondan sonra mağaraya dönmeye ve diğerlerini de serbest bırakmaya karar verir. Mahkûm geri döndüğü zaman, mağaranın karanlığına uyum sağlamak için cebelleşir. Diğer mahkûmlar bu davranışı ürkütücü bulurlar (çünkü mağaranın karanlığı hâlâ onların tek gerçekliğidir) ve övgüde bulunmak yerine, özgürleşen mahkûmu aptal yerine koyarlar, onun söylediklerine inanmazlar. Mahkûmlar, kendilerini serbest bırakırsa onu öldürecekleri tehdidini savururlar.

TAŞIDIĞI ANLAM

Platon, mağaranın içinde zincire vurulmuş mahkûmları, kendi geliştirdiği İdealar kuramından habersiz insanlarla karşılaştırır. İnsanlar, önlerinde duran görüntüyü gerçekmiş gibi yanlış algılarlar ve cehalet içinde yaşarlar (bununla da mutlu olurlar, çünkü cehalet bu insanların bildiği tek şeydir). Bununla birlikte, hakikat bölük pörçük ortaya çıkmaya başlayınca korkutucu olabilir ve insanlarda geri dönme isteği uyandırabilir. Kişi eğer hakikate sırt çevirmezse ve hakikati aramayı sürdürürse, çevresindeki dünyayı daha iyi anlayacaktır (ve cehalet durumuna asla geri dönemeyecektir). Özgürleşen mahkûm, algılanan gerçekliğin dışındaki daha büyük hakikati arayan filozofu temsil eder.

Platon'a göre, insanlar dil kullandıklarında gözle görülebilen fiziksel nesneleri adlandırmazlar; daha çok gözle görülemeyen bir şeyi adlandırırlar. Bu adlar ancak zihinde kavranabilen şeylerle ba-

ğıntılıdır. Mahkûm, bir kitabın gölgesinin gerçekten kitap olduğuna inanıyordu, ta ki dönüp bakıp hakikati görünceye kadar. Şimdi, kitap fikrinin yerine daha önemli bir şeyi, örneğin adalet kavramını koyalım. İnsanların en sonunda dönüp bakmalarına ve hakikati keşfetmelerine olanak veren Platon'un İdealar kuramıdır. Bilgi, özünde duyular aracılığıyla edinilir ve algı hiç de bilgi değildir, kanıdır. Bilgi peşinde koşabilmek ancak felsefi akıl yürütme yoluyla mümkün olur.

VAROLUŞÇULUK

Birey ve İnsani Deneyim

Varoluşçuluk, bir düşünce okulu olmaktan çok on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllar boyunca tüm felsefede ortaya çıkan bir akımdır. Ondan önce felsefi düşünce, gelişme süreci içinde giderek daha karmaşık ve soyut bir hal almıştı. Filozoflar, doğaya ve hakikate ilişkin düşünceleri ele alırlarken insanların önemini göz ardı etmeye başladılar.

Bununla birlikte, on dokuzuncu yüzyılda Søren Kierkegaard ve Friedrich Nietzsche'yle başlayarak yepyeni bir anlayışla insani deneyimi odağa yerleştiren bazı filozoflar ortaya çıktı. Varoluşçuluk (ancak yirminci yüzyılda kullanılmaya başlanan bir terim) filozofları arasında önemli farklar bulunmasına rağmen, hepsinde ortak bir izlek vardır ki, o da felsefenin bu dünyadaki insani varoluş deneyimi üzerine odaklanması gerektiği anlayışıdır. Başka bir söyleyişle, varoluşçuluk yaşamın anlamını arama ve kişinin kendisini bulmasını sağlama çabasındadır.

VAROLUŞÇULUĞUN ORTAK İZLEKLERİ

Varoluşçu düşünce filozoftan filozofa değişmesine rağmen, bazı ortak izlekler vardır. Varoluşçuluğun kilit fikirlerinden biri, yaşamın anlamının ve kişinin kendisini keşfetmesinin ancak özgür iradeyle, kişisel sorumlulukla ve seçimle başarılabilecek olduğudur.

Birey

Varoluşçuluk, insan olarak var olmanın ne anlama geldiği sorusunu ele alır. Varoluşçuların kanısına göre, insanlar bu evrene fırlatılıp atılmışlardır; dolayısıyla da bilinç değil, bu dünyada var olmak nihai gerçekliktir. Bir kişi, bağımsız olarak düşünüp edimde bulunma ye-

teneğine sahip bir bireydir ve somut, gerçek yaşamıyla tanımlanmalıdır. Değerler ve amaç ancak bireyin kendi bilinci yoluyla belirlenir.

Seçim

Varoluşçu filozofların kanısına göre, tüm insanlar özgür iradeye sahiptir. Özgür iradeye sahip olabilmek ise yaşamda seçimlerin yapılmasını beraberinde getirir. Toplumun yapılarının ve değerlerinin kişi üzerinde hiçbir denetimi yoktur. Kişisel seçimler her bireyin sırf kendisine özgüdür ve dış güçleri ya da toplumu değil, bakış açısını, inançları, deneyimleri temel alır. İnsanlar, bu seçimler temelinde, kim ve ne olduklarını keşfetmeye başlarlar. Zenginlik, onur ya da zevk gibi arzulara dönük bir amaç güdülüyor değildir, çünkü bu arzular iyi bir yaşam sürmekten sorumlu değildir.

Kişisel sorumluluk kavramı, varoluşçuluğun kilit önemde bir bileşenidir. Karar vermek bütünüyle bireye kalmış bir şeydir –bu kararların birtakım sonuçlar ve gerginlik doğurması ise kaçınılmazdır. Bununla birlikte, bireyin en dorukta olduğu anlar, bizzat kendi doğasına karşı savaş verdiği anlardır. Özünde, doğamızı belirleyen, yaşamda yaptığımız seçimlerin ta kendisidir ve bu dünyada doğal olmayan, akıldışı şeyler de vardır.

Kaygı

Varoluşçular, varlığımızla ve doğamızla ilgili hakikatlerin, yaşamın ne anlama geldiği konusunda yeni bir farkındalık yarattığı anlara büyük vurgu yaparlar. Bu varoluşsal kriz anları daha sonra kaygı, pişmanlık, ürküntü duyguları yaratır ve hepimizde bulunan özgürlüğün, bağımsız sorumluluğun sonuçlarıdır.

İnsanlar bu evrene fırlatılıp atılmış oldukları için, varoluşumuz belirli bir anlamsızlık içerir. Özgürlüğümüz, gelecekten emin olmadığımız anlamına gelir ve yaşamlarımızı yaptığımız seçimler belirler. Bizi çevreleyen evren hakkında bir anlayışa sahip olduğumuz kanısını taşırız; durumun farklı olduğunu anlatan bir şey keşfettiği-

mizde ise yaşamlarımızı çeşitli yönleriyle yeniden değerlendirmemizi gerektiren varoluşsal krizler yaşarız. Anlam ve değer taşımanın tek yolu, seçimler yapmaktan ve sorumluluk almaktan geçer.

Sahicilik

İnsan sahici ya da özgün olmak için, özgürlüğüyle sahiden uyum içinde olmalıdır. Varoluşçulukta sahicilik kavramı, insanın kendisiyle gerçekten bağdaşık olması ve sonra buna uygun yaşaması anlamına gelir. İnsan kendi kimliğiyle bağdaşabilmelidir ama aynı zamanda da arka planının ve geçmişinin karar verme sürecinde etkili olmasına meydan vermemelidir. Seçimlerini kendi değerlerini temel alarak yapmalıdır ki, karar verme sürecinin beraberinde getirdiği bir sorumluluk bulunsun.

Bir kişi, özgürlüğünün dengesi içinde yaşamıyorsa özgün değildir, yapmacıktır. İnsanlar, yapmacık deneyimle, seçimlerin anlamsız olduğuna inanarak ve yaptıkları seçime ikna olmak için "gerektiği gibi" davranarak belirlenim gibi fikirlere meydan verirler.

Saçmalık

Saçmalık, varoluşçulukla bağlantılı en tanınmış kavramlardan biridir. Akıl diye bir şeyin olmadığı ve doğanın hiçbir şey tasarlamadığı, varoluşçulukta sıklıkla ileri sürülür. Bilimler ve metafizik doğal dünyanın anlaşılmasını sağlayabilse bile, somut bir açıklamadan çok bir tanımlama getirmekle kalır ve anlamla ya da değerle ilgili bir içgörü sağlamaz. Varoluşçuluğa göre, insanlar olarak biz bu gerçeği kabullenmeliyiz ve dünyayı anlama yeteneği kazanmanın imkânsız olduğunu kavramalıyız. Dünya, bizim ona verdiğimiz anlam dışında başka bir anlam taşımaz.

Dahası, eğer birey bir seçim yaparsa, bu bir nedene dayanır. Ne var ki, anlamı gerçekten anlamak hiçbir zaman mümkün olmadığı için akıl yürütmek saçmadır; yapılan seçimi harfiyen izleme kararı da öyledir.

DİN VE VAROLUŞÇULUK

Çalışmalarında varoluşçu izlekleri kullanan çok tanınmış bazı Hıristiyan ve Yahudi filozoflar olmakla birlikte genele bakılınca, varoluşçuluk çoğu zaman tanrıtanımazlıkla ilişkilendirilir. Bu tüm tanrıtanımazların mutlaka varoluşçu oldukları anlamına gelmez; daha çok varoluşçu düşünceyi benimseyenlerin genelde tanrıtanımaz olduklarını ifade eder.

Bu niçin böyledir? Varoluşçuluk, Tanrı'nın var olduğunu ya da olmadığını kanıtlama çabasına girmez. Ama varoluşçuluğun ana fikirleri ve izlekleri (örneğin tam özgürlük), her şeye gücü yeten, her yerde mevcut, her şeyi bilen ve sonsuz rahmet sahibi bir varlığın olduğu fikriyle açıkçası pek de iyi uyuşmaz. Yüce bir varlığa inandığını belirten varoluşçular bile, dinin kuşku götürür olduğu görüşünde birleşir. Varoluşçuluk, insanların anlamlarını ve amaçlarını kendi içlerinde aramalarını ve keşfetmelerini ister; ama dışarıdan bir gücün insanlığı denetlediğine inanıyorlarsa, böyle bir şey mümkün olmaz.

ARİSTOTELES (MÖ 384-322)

Bilgelik Kendini Anlamakla Başlar

Aristoteles yaklaşık MÖ 384'te doğdu. Annesi hakkında pek az şey bilinmesine rağmen, babası, Makedonya kralı II. Amintas'ın sarayında hekimdi (Makedonya sarayıyla ilişkisi ve bağlantısı, Aristoteles'in yaşamı boyunca önemli bir etken olmayı sürdürecekti). Aristoteles'in hem annesi hem de babası o daha küçükken öldü; Aristoteles on yedi yaşına gelince vasisi, yükseköğrenim görmesi için onu Atina'ya gönderdi. Aristoteles, Atina'da Platon'un Akademi'sine kaydoldu ve ondan dersler aldı. Sonraki yirmi yıl boyunca orada kaldı ve hem öğrencisi hem de meslektaşı olarak Platon'la birlikte çalıştı.

MÖ 347'de Platon ölünce, Akademi'nin yöneticisi olarak onun yerine Aristoteles'in geçeceği kanısı yaygındı. Ne var ki, o zamana kadar Aristoteles, Platon'un eserlerinden bazılarıyla ilgili farklı görüşler geliştirmişti (örneğin, Platon'un İdealar kuramına katılmıyordu), üstelik de ona bu makam önerilmedi.

Aristoteles MÖ 338'de Makedonya'ya döndü ve Kral II. Filip'in on üç yaşındaki oğlu (Büyük) İskender'e eğitim vermeye başladı. Büyük İskender MÖ 335'te kral olup Atina'yı fethettiği zaman, Aristoteles de Atina'ya döndü. Platon'un Akademisi (o sırada Ksenokrates'in yönetimindeydi)hâlâ kentteki başlıca okul olma özelliğini sürdürmekle birlikte, Aristoteles kendi okulu olan *Lykeion*'u kurmaya karar verdi.

Büyük İskender'in MÖ 323'te ölümüyle hükümet devrildi ve Makedon düşmanı duygular şiddetlendi. Dinsizlik suçlamaları karşısında Aristoteles, kovuşturmaya uğramamak için Atina'dan kaçtı ve MÖ 322'de ölünceye kadar Eğriboz (Euboea) adasında kaldı.

MANTIK

Birçok farklı konuya odaklanmasına rağmen, Aristoteles'in felsefe dünyasına ve Batı düşüncesine en önemli katkılarından biri, kurmuş olduğu mantıktı. Aristoteles'e göre, öğrenme süreci kuramsal, kılgısal (pratik) ve üretken olmak üzere üç farklı kategoriye ayrılabilirdi. Bununla birlikte, mantık bu kategorilerden herhangi birine dahil değildi.

Aksine, mantık bilgi edinmek için kullanılan bir araçtı, bu nedenle de öğrenme sürecinde ilk adımın ta kendisiydi. Mantık, yanlışları keşfetmemize ve doğruları saptamamıza olanak sağlardı.

Birinci Analitik (*Analitika Protera*) adlı eserinde Aristoteles, *tasım* ya da kıyas mantığı kavramını tanıttı; zamanla bu kavram, mantık alanına yapılmış en önemli katkılardan biri haline geldi. Akıl yürütmenin bir türü olan tasımda, bir dizi özgül önerme ya da varsayım temelinde bir sonuç çıkarılabilir. Örneğin:

- Tüm Yunanlar insandır.
- Tüm insanlar ölümlüdür.
- Öyleyse tüm Yunanlar ölümlüdür.

Tasımın ne olduğunu daha ayrıntılı olarak anlatmak için, şu şekilde bir özetleme yapılabilir:

- Eğer X = Y ise ve Y = Z ise, o zaman X = Z'dir.

Tasımlar üç önermeden oluşur: İlk ikisi birer öncüldür; sonuncusu ise ardıl ya da sonuçtur. Öncüller tümel olabilir (*her*, *tüm* veya *hiç* sözcükleri kullanılır) ya da tikel olabilir (örneğin *bazı* sözcüğü kullanılır); ayrıca olumlu veya olumsuz da olabilir.

Aristoteles daha sonra, geçerli çıkarım yapılmasını sağlayacak bir dizi kural koymaya girişti. Klasik bir örnek şudur:

- Öncüllerden en az biri tümel olmalıdır.
- Öncüllerden en az biri olumlu olmalıdır.
- Öncüllerden biri olumsuz ise sonuç olumsuz olacaktır.

Örneğin:

- Hiçbir köpek kuş değildir.
- Papağan kuştur.
- Öyleyse hiçbir köpek papağan değildir.

Aristoteles, geçerli tüm düşüncelerin üç kurala tabi olduğu kanısındaydı:

1. **Özdeşlik yasası:** Bu yasa ya da ilke, X'in X olduğunu belirtir ve bu doğrudur; çünkü X belirli ayırt edici özelliklere sahiptir. Bir ağaç, ağaçtır çünkü yapraklarını, gövdesini, dallarını vb. görebiliriz. Bir ağacın ağaçtan başka bir özdeşi yoktur. Bu nedenle var olan her şey, yalnızca kendine has ayırıcı özelliklere sahiptir.
2. **Çelişmezlik yasası:** Bu yasa, X'in aynı anda hem X hem de X-olmayan olamayacağını belirtir. Bir ifade tam aynı zamanda, asla hem doğru hem de yanlış olamaz. Böyle olmasaydı çelişki doğardı. Dün kediyi beslediğinizi söyleyip sonra da dün kediyi beslemediğinizi söyleyecek olursanız, ortada bir çelişki vardır.
3. **Üçüncü durumun olanaksızlığı yasası:** Bu yasa, bir ifadenin ya doğru ya da yanlış olabileceğini belirtir; bunların ortası, üçüncü bir durum olamaz. Aynı zamanda da bu yasa, bir şeyin ya doğru ya da yanlış olması gerektiğini belirtir. Saçınızın sarı olduğunu söylerseniz, bu ifade ya doğru ya da yanlıştır. Bununla birlikte, sonraki filozoflar ve matematikçiler bu ilkeyi tartışma konusu yapmışlardır.

METAFİZİK

Aristoteles, Platon'un İdealar kuramını reddetti. Onun yerine, varlığın doğasını anlama sorununa metafizikle yanıt verdi (gerçi bu sözcüğü hiç kullanmadı, onun yerine "birinci felsefe" ibaresini kullandı).

Platon, kavranabilen (düşüncelerden ve fikirlerden oluşan) dünya ile duyumsanabilen (gözle görülebilir şeylerden oluşan) dünya arasında ayrım yapmasına ve kavranabilen dünyanın biricik hakiki gerçeklik biçimi olduğuna inanmasına rağmen, Aristoteles bu ikisini ayırmanın tüm anlamı ortadan kaldıracağına inanıyordu. Onun yerine Aristoteles, dünyanın ya biçim, ya madde ya da ikisi birden olabilen tözlerden meydana geldiğine ve kavranabilirliğin tüm şeylerde, tüm varlıklarda bulunduğuna inanıyordu.

Aristoteles'in *Metafizik*'i on dört kitaptan meydana gelir; yayıncılar daha sonra bunları gruplandırmışlardır. Bu yapıt, felsefe konusunda gelmiş geçmiş en büyük eserlerden biri sayılmaktadır. Aristoteles'in kanısına göre bilgi, insanların deneyimle edindikleri özgül doğrulardan oluştuğu kadar, bilimin ve sanatın kaynaklık ettiği doğrulardan da oluşuyordu. Bilginin aksine bilgelik, her şeyi yöneten temel ilkeleri (yani en genel doğruları) anlama ve sonra bu bilgileri bilimsel uzmanlığa dönüştürme yeteneğiyle ilgilidir.

Aristoteles, şeylerin oluşmasıyla ilgili dört nedeni şöyle sıralar:

1. **Maddi neden:** Bu, bir şeyin neyden oluştuğunu açıklar.
2. **Biçimsel neden:** Bu, bir şeyin hangi biçimi aldığını açıklar.
3. **Etkili neden:** Bu, bir şeyin nasıl bir süreçle varlık kazandığını açıklar.
4. **Nihai neden:** Bu, bir şeyin hangi amaca hizmet ettiğini açıklar.

Diğer bilim dalları, varlığın belirli bir dışavurumunun nedenlerini incelemekle uğraşabilir (örneğin bir biyolog, insanları birer organizma olmaları yönünden incelerken, bir psikolog onları bilinçli varlıklar olarak inceler); oysaki metafizik, ilk başta varlığın niçin var olduğunu irdeler. Bu nedenle, metafizik sıklıkla "varlık sıfatıyla varlığın incelenmesi" olarak tanımlanır.

ERDEM

Aristoteles'in en etkili yapıtlarından bir diğeri, *Nikomakhos'a Etik*'tir. Aristoteles'e göre etik, yaşamın amacını keşfetmeyi amaç edinir. Aristoteles, mutluluğun en yüce ve nihai iyilik olduğu, insanların mutlu olabilmek için iyi şeyler peşinde koştukları anlayışına ulaşır. Aristoteles'in savına göre, mutluluğa ulaşmanın (dolayısıyla da bizatihi yaşamın amacına ermenin) yolu erdemden geçer.

Erdem, hem seçim yapmayı hem de huy edinmeyi gerektirir. Mutluluğa ulaşmanın zevk ya da onur gibi başka yollarının aksine erdemle, birey bir karar verdiğinde, o karar o bireyin geçmişteki seçimlerinin belirlediği mizacından kaynaklanır.

Öyleyse erdemli bir seçim, en uç iki seçimin ortasıdır. Birine soğuk davranmak ile aşırı uşakvari ya da aşırı nazik davranmanın ortası, erdemli seçim olan dostça davranıştır.

Aristoteles'e göre en yüce mutluluk türü, entelektüel düşünüşe dayalı bir yaşam sürmektir; en yüksek erdem biçimi ise aklını kullanmaktır (insanları diğer hayvanlardan ayıran da budur). Bununla birlikte, bir kişi, böyle bir erdem düzeyine ulaşmak için doğru toplumsal çevreye gereksinim duyar, doğru bir toplumsal çevre ise ancak uygun bir yönetimle başarılabilir.

THESEUS'UN GEMİSİ

Bir Gemi Ne Zaman Aynı Gemi Olmaktan Çıkar?

Klasik bir paradoks olan Theseus'un gemisi paradoksunu anlamak için, ilk önce paradoksun ne olduğunu anlamak gerekir.

Felsefi Tanımlar

PARADOKS: Felsefede paradoks, görünürde doğru bir önermeyle başlayan bir ifadedir; ama daha derinlemesine sorgulanınca, o doğru görünen önermenin gerçekte yanlış olduğu sonucuna varılır.

Theseus'un gemisi paradoksuna ilk kez Antik Yunan filozofu (ve Platoncu) Plutarkhos'un yazılarında rastlanır. Plutarkhos, Theseus'un (Atina'nın kurucu kralı) uzun bir deniz yolculuğundan dönüşünü anlatır. Yolculuk boyunca, geminin yapılmış olduğu ahşap tahtaların eskiyenleri, çürüyenleri denize atılıp yeni, sağlam tahtalarla değiştirilmiş. Öyle ki, Theseus ve mürettebatı en sonunda yolculuktan geri döndükleri zaman, geminin yapılmış olduğu ahşap tahtaların tamamı yenilenmiş durumdaymış. Dolayısıyla, şöyle bir soru akıllara takılır: Farklı ahşap kısımları tamamen yenilenmiş olsa bile, geri döndükleri gemi, yola çıkarken bindikleri geminin aynısı mıydı? Gemide ilk ahşap parçalardan biri hâlâ dursaydı ne olurdu? Gemide hâlâ iki parça ahşap olsaydı ne olurdu? Bu durum, verilecek yanıtı değiştirir miydi?

Meseleye bakmanın bir başka yolu da şudur:

Eğer Theseus'un yolculuğa çıktığı gemi A ve yolculuğunu tamamladığı gemi B ise o zaman A = B midir?

THOMAS HOBBES'UN KATKISI

Çok daha sonra, ünlü on yedinci yüzyıl filozofu Thomas Hobbes bu paradoksu bir adım ileriye taşıdı.

Farz edelim ki, Theseus'un gemisini bir çöp toplayıcı takip ediyor. Theseus'un mürettebatı eski tahtaları güverteden attıkça, çöp toplayıcı onları sudan alıp kendi gemisini inşa ediyor. İki gemi limana varıyor: Biri Theseus ile mürettebatını taşıyan, yeni ahşaptan yapılma gemi; diğeri ise Theseus'un mürettebatının güverteden attığı eski ahşaptan yapılma gemi. Bu senaryoda, hangi gemi Theseus'un gemisidir?

Bu senaryoda, çöp toplayıcıyı getiren gemiyi C harfiyle gösterelim.

B≠C olduğunu biliyoruz, çünkü limana iki gemi demirliyor, dolayısıyla bunların bir ve aynı olmadıkları açıktır.

Öyleyse, bir gemiyi Theseus'un gemisi yapan nedir? O gemiyi oluşturan tek tek parçalar mı? Geminin yapısı mı? Geminin tarihçesi mi?

BURADAN NEREYE VARIRIZ?

Mereolojik kimlik kuramı (*mereological theory of identity,* MTI) denilen bir kuram, bir şeyin kimliğinin, bileşimindeki parçaların kimliğine bağlı olduğunu belirtir. Bu kuramın iddiasına göre kimliğin zorunlu bir koşulu, kısımlarda bir aynılığın bulunmasıdır.

Başka bir deyişle, eğer X'in bütün parçaları aynı zamanda Y'nin de parçaları olsa, X = Y'dir; bunun tersi de geçerlidir.

Örneğin, X nesnesi, bir zaman diliminin başlangıcında (t1) belirli bileşenlerden oluşur. Eğer o zaman diliminin sonunda (t2), nesne (o artık Y'dir) aynı bileşenlere sahipse, varlığını sürdürüyor demektir.

MTI'ya göre, Theseus'un gemisi paradoksunda A = C'dir. Bu, iki gemi olduğu anlamına gelir. Theseus'un yolculuğuna başladığı

gemi, çöp toplayıcının içinde geldiği geminin aynısıdır (bu da onları tek gemi yapar), bir de Theseus'un limana içinde girdiği, yeni parçalardan oluşan gemi vardır.

Bununla birlikte, bu sonucun içerdiği bir sorun vardır. Bu senaryoda, Theseus'un yolculuğunda gemi değiştirmesi gerekirdi, oysaki limana B ile geldi (o ise C'ye eşit değil). Ama Theseus, gemisinden hiçbir zaman ayrılmaz. A ile yolculuğa çıkar, B ile geri gelir ve hiçbir zaman iki geminin güvertesinde bulunmaz (MTI, öyle olması gerektiğini belirtiyor).

Bu sorunu çözmenin başka olası yolları bulunabilir. MTI'nın dediğini tamamen bir yana bırakabilir ve onun yerine, A = B savını öne sürebiliriz. Bu senaryoda, yine yalnızca iki gemi vardır: Theseus'un yolculuğuna çıktığı gemi (A) ve yolculuğundan döndüğü gemi (B) tek bir gemi olarak, çöp toplayıcının gemisi ise ikinci gemi olarak düşünülür.

Bu senaryoda da sorunlar ortaya çıkar. A = B olduğunu söylemek, B ≠ C ve dolayısıyla, A ≠ C imasını da içerir. Ama bunu söylemek uygun düşmez çünkü C'nin her parçası A'nın parçasıdır ve bunun tersi de geçerlidir. Ek olarak, A ve B herhangi bir ortak parçaya sahip değildir ama yine de onların aynı gemi olduğunu iddia ediyoruz.

Theseus'un gemisi paradoksuna uygulanabilecek başka bir kuram, uzay-zaman sürekliliği (*spatiotemporal continuity,* STC) kuramıdır. Bu kuram, değişimin aşamalı olması, şeklin ve biçimin korunması koşuluyla bir nesnenin uzay-zamanda sürekli bir yol izleyebildiğini belirtir. Bu, gemide zaman içinde aşamalı olarak yapılan değişikliklere olanak verir.

Ne var ki, burada bile sorunlarla karşılaşırız! Geminin her parçası ayrı ayrı kutulara konulsa, dünyanın her yanında farklı yerlere götürülse, sonra da geri getirilip kutuları açılsa ve yeniden monte edilseydi ne olurdu? Bu sayısal açıdan aynı gemi olabilmekle birlikte, nesne, uzay-zaman boyunca sürekli olarak gemiye benzer bir

nesne halinde bulunmaz (dikkat edilirse, MTI bu senaryoya uygun görünüyor).

THESEUS'UN GEMİSİ NE ANLAM TAŞIYOR?

Elbette ki bu paradoks, gemilerle ilgili bir problem olmanın ötesindedir. Theseus'un gemisi gerçekte kimlikle ve bizi biz yapanın ne olduğuyla ilgilidir. Yıllar geçtikçe biz de kısım kısım değişiriz ve yine de kendimizi aynı kişi olarak görmeye devam ederiz.

Kimliğimiz yapımızdan dolayı mı aynıdır? Eğer öyle olsaydı, bir uzvunuzu kaybetmeniz, hatta saçınızı kestirmeniz halinde, siz artık siz olmazdınız. Zihninizden ve duygularınızdan dolayı mıdır? Eğer öyle olsaydı, anılarınızı kaybetmeniz ya da fikrinizi değiştirmeniz halinde, artık kendiniz olur muydunuz? Bizi oluşturan kısımlardan dolayı mıdır? Geçmişimizden dolayı mıdır?

Theseus'un gemisi ve kimlikle ilgili içerdiği imalar bugün de hâlâ tartışılmaktadır.

FRANCIS BACON (1561-1626)

Bilime Bakış Tarzımızın Sonsuza Kadar Değişmesi

Francis Bacon, doğa felsefesinin ve bilimsel yöntemin ilerletilmesine yaptığı muazzam katkılardan dolayı, Rönesans döneminin en önemli filozoflarından biri olarak öne çıkmıştır.

Bacon, 22 Ocak 1561'de İngiltere'nin Londra kentinde doğdu. Mühürdar olan babası Sir Nicholas Bacon'ın en küçük çocuğu olarak dünyaya geldi; annesi Leydi Anne Cooke Bacon, kral VI. Edward'ın öğretmeni olan şövalyenin kızıydı.

Francis Bacon, 1573'te henüz on bir yaşındayken, Cambridge' deki Trinity College'a girdi. Buradaki öğrenimini 1575'te tamamlayan Bacon, ertesi yıl hukuk öğrenimi için kaydoldu. Bu okulun kendi beğenilerini karşılamayacak kadar çağdışı olduğunu kavraması çok zaman almadı (Bacon'ın anımsadığına göre, öğretmenlerinin gözdesi Aristoteles olduğu halde o, Rönesans nedeniyle ülkeye dalga dalga yayılan hümanist harekete çok daha yakın ilgi duyuyordu). Bacon okulu bıraktı ve Fransa'daki büyükelçinin yardımcılığına atandı. 1579'da babası vefat edince, Londra'ya döndü ve hukuk eğitimine yeniden başlayarak 1582'de mezun oldu.

Francis Bacon 1584'te, Dorsetshire'ın Melcombe çevresinin vekili olarak parlamentoya seçildi ve sonraki otuz altı yıl süresince parlamentoda görev yapmayı sürdürdü. Nihayet I. James'in saltanatında, Francis Bacon en yüksek siyasal makam olan Adalet Bakanlığı (başyargıçlık) görevine getirildi. Ama başyargıç olarak siyasal kariyerinin doruğundayken, siyasal yaşamını bütünüyle sona erdiren ve kendisini felsefi uğraşılara vermesine yol açan büyük bir skandalla karşılaştı.

Francis Bacon, 1621'de başyargıçken rüşvet almakla suçlandı ve tutuklandı. Suçlamaları kabul etti ve 40 bin sterlin para ceza-

sının yanı sıra Londra Kulesi'nde hapis cezasına da çarptırıldı. Para cezası kaldırılmasına ve hapishanede yalnızca dört gün kalmasına rağmen, Bacon'ın bir daha siyasal bir makama gelmesine ya da görev almasına asla izin verilmeyecek, böylece siyasal yaşamı sona erecekti.

Francis Bacon, yaşamının işte bu noktasında, geriye kalan ömrünü felsefeye adamaya karar verdi (o da topu topu beş yıl sürdü).

FRANCIS BACON'IN FELSEFİ ÇALIŞMALARI

Francis Bacon belki de en çok doğa felsefesi üzerine çalışmalarıyla tanınır. Platon'un (sözcüklerin ve içeriğin anlamını kavrama yoluyla bilgiye ulaşılabileceğini iddia ediyordu) ve Aristoteles'in (deneyimsel verilere ağırlık veriyordu) aksine, Bacon gözlemi, deneyi ve etkileşimi vurguladı; bilimleri açıklama çabasıyla, elle tutulur kanıta dayalı yöntemler geliştirmeye koyuldu.

Bacon'ın Dört Putu

Francis Bacon'ın kanısına göre, Aristoteles'in çalışmaları (skolastik düşünürlerin o ana kadar üstünde anlaştıkları eserler) gerçekte bağımsız düşünebilmeyi ve doğa hakkında yeni fikirler edinebilmeyi engellemişti. Bacon, bilimin ilerlemesi sayesinde insanın yaşam kalitesinin yükselebileceğini, bu nedenle de antik filozofların eserlerine artık yaslanmamak gerektiğini savunuyordu. Francis Bacon, çağının felsefi düşünüşü karşısında öylesine düş kırıklığına uğramıştı ki, insanların düşünme sürecini "putlar" olarak adlandırdığı dört yanlış bilgi kategorisine ayırdı. Dört put ya da idol şunlardı:

1. **Soy putları:** Bunlar, insan doğasından kaynaklanan ve herkeste ortak olan yanlış anlayışlardır. Örneğin, insan doğası, kişilerin kendi yargılarını destekleyen kanıtlar aramalarına neden olur, kalıplara cuk oturan şeyler bulma çabasına gir-

melerine neden olur ve insanların inanmak istedikleri şeylerin inançlarını etkilemesine neden olur.

2. **Mağara putları:** Bunlar, bireysel mizacın ve eğilimlerin sonucu olarak ortaya çıkan yorumlardır. Örneğin, bazı insanlar benzerliklerden hoşlanırlarken, diğerleri farklılıklardan hoşlanabilirler, bazıları da daha önceki yargılarını destekleyen anlayışları yeğleyebilirler.
3. **Çarşı-pazar putları:** Bunlar, birbiriyle iletişim aracı olarak dilin ve sözcüklerin kullanılmasından doğan yanlış anlayışlardır. Örneğin, sözcükler çeşitli anlamlara gelebilir; insanlar ise gerçekte var olmayan şeyleri adlandırma ve hayal etme yeteneğine sahiptirler.
4. **Tiyatro putları:** Francis Bacon, felsefelerin hiç de tiyatro oyunlarından daha iyi olmadığı kanısındaydı. Aristoteles'in çalışması gibi bilgici (sofistik) felsefenin, doğal dünyaya odaklanmaktan çok, zekice ama abes savlara odaklandığını düşünüyordu. Görgül (ampirik) felsefe, dar bir deney alanına odaklanıyor ve haddinden fazla diğer olasılığı dışlıyordu; dinin ve hurafelerin oluşturduğu batıl inanç felsefesi ise felsefenin yozlaştırılmasıydı. Francis Bacon'a göre batıl inanç felsefesi, yanlış anlayışın en kötü türüydü.

Tümevarım Yöntemi

Bilgi peşinde koşmak gerektiğine inanan ve zamanın felsefelerini eleştiren Francis Bacon, yeni ve örgün bir yöntem geliştirmeye koyuldu; bu da en sonunda onun felsefe dünyasına yaptığı en etkili katkıyı getirdi. Bacon, *Novum Organum* (Yeni Araç) adlı kitabında, bilimsel yöntem olarak da bilinen tümevarım yönetimini ayrıntılarıyla açıklar.

Tümevarım yöntemi, doğayı dikkatle gözlemleme süreci ile verileri sistematik olarak derleme sürecini birleştirir. Aristoteles'in çalışmalarında olduğu gibi tümdengelim (çıkarım) yöntemi, doğru sayı-

lan bir veya daha çok ifadeyi (ya da aksiyomu) temel alarak yola çıktığı ve sonra başka doğru ifadeleri kanıtlamaya giriştiği halde, tümevarım yönetimi, doğadan aldığı gözlemlerle yola çıkarak doğanın nasıl işlediğine ilişkin yasalar ve kuramlar keşfetmeye girişir. Özünde, tümdengelim yönteminde mantıktan, tümevarım yönteminde ise doğadan yararlanılır.

Bacon'ın Deneylere Yaptığı Vurgu

Bacon, deney yapmanın önemini çalışmalarında vurguladı ve sonuçların hem güvenilebilir hem de tekrarlanabilir olabilmesi için deneylerin dikkatlice kaydedilmesi gerektiği kanısındaydı.

Tümevarım yönetiminin işleyiş süreci şöyledir:

1. Araştırılan özellik hakkında bir dizi özgül deneyimsel gözlemler derlemek.
2. Bu gerçekleri üç kategoride sınıflandırmak: Araştırılan özelliğin bulunduğu durumlar, hiç bulunmadığı durumlar ve değişen derecelerde bulunduğu durumlar.
3. Sonuçları dikkatlice inceleyerek söz konusu durumun oluşmasından sorumlu görünmeyen verileri elemek ve bunun oluşmasından sorumlu sayılabilecek olası nedenleri saptamak.

TARLADAKİ İNEK

Bilginin Tanımına Meydan Okumak

Şöyle bir senaryo hayal edin:

Bir çiftçi, en kıymetli ineği çiftlikten kaçıp gittiği için endişe içindedir. Çiftliğe bir sütçü gelir ve çiftçi de ona bu kaygısını anlatır. Sütçü, çiftçiye kaygılanmaması gerektiğini, çünkü aslında ineği yakındaki bir tarlada gördüğünü söyler. Çiftçi sırf emin olmak için uzaktan tarlaya bakar ve siyah-beyaz renkte büyük bir şekli andıran bir şey görür. Çiftçi bu gördüğünden memnun olur, artık ineğinin yerini bilmektedir.

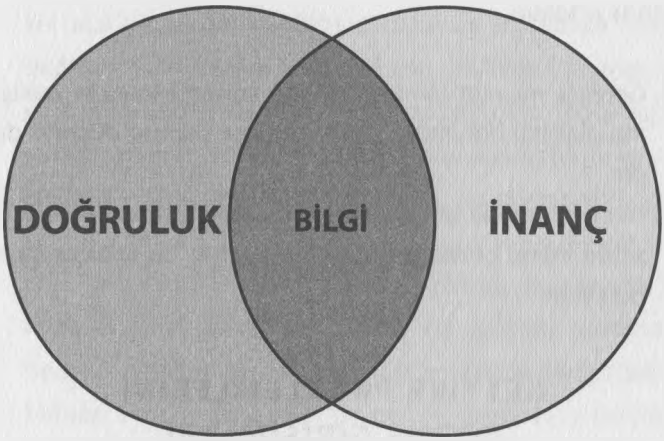
Sonra sütçü, ineğin gerçekten orada olduğunu bir daha görüp emin olmak için o tarlaya gitmeye karar verir. İnek gerçekten tarladadır ama sütçüyü hayrete düşürecek şekilde, inek aslında küçük bir ağaçlıkta tamamen gizlenmiş durumdadır. Ama aynı tarlada, siyah-beyaz renkli büyük bir kâğıt bir ağaca takılmış olarak durmaktadır. Sütçü bunu görünce, çiftçinin yanılarak bu büyük kâğıdı ineği zannettiğini anlar.

Öyleyse, ortaya şöyle bir soru çıkmaktadır: Çiftçi, ineğin tarlada olduğunu bildiğini söylediğinde haklı mıydı?

GETTIER PROBLEMİ VE ÜÇ KISIMLI BİLGİ KURAMI

Tarladaki inek, "Gettier problemi" olarak bilinen olgunun klasik bir örneğidir. Edmund Gettier'in 1963'te keşfettiği Gettier problemleri, bilgiyi gerekçelendirilmiş doğru inanç olarak tanımlama yönündeki geleneksel felsefi yaklaşıma karşı birer meydan okumadır. Gettier, bir bireyin, sonunda doğruluğu ortaya çıkan ve destekleyici kanıtları olan ama gerçekten bilgi olma niteliği bulunmayan

bir inanç taşıdığı birçok problem geliştirdi (bunlar fiili ya da olası durumlara dayanıyordu).

Platon'a göre, bir şey hakkında bilgi sahibi olmak için üç koşulun yerine getirilmesi gerekir. Bu, üç kısımlı bilgi kuramı olarak bilinir.

Üç kısımlı bilgi kuramına göre, bilgi doğru bir inanç gerekçelendirildiği zaman vardır. Bu nedenle, eğer bir kişi bir şeyin doğru olduğuna inanırsa ve sonra gerekçelendirme yoluyla onun doğru olduğu anlaşılırsa, o kişi o şeyi biliyor demektir. Üç kısımlı bilgi kuramının üç koşulu şunlardır:

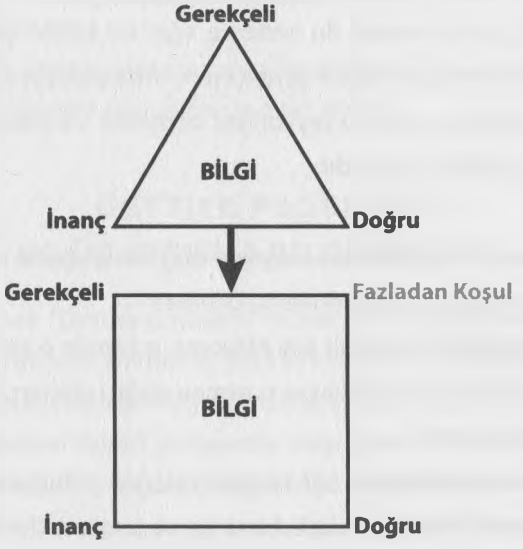
1. **İnanç:** Bir kişi ilk önce bir şeyin doğru olduğuna inanmadıkça, o şeyin doğru olduğunu bilemez.
2. **Doğruluk:** Bir kişi bir şey biliyorsa, o zaman o şey doğru olmalıdır. Bir inanç yanlışsa, o zaman doğru olamaz, bu yüzden de bilinemez.
3. **Gerekçelendirme:** Sırf bir şeyin doğru olduğuna inanmak yetmez. Yeterli kanıtlarla buna gerekçe gösterilmesi gerekir.

Edmund Gettier, üç kısımlı bilgi kuramının yanlış olduğunu Gettier problemleriyle ortaya koymayı başardı. Onun problemleri özgül ayrıntılarda farklılık göstermesine rağmen, iki benzer ayırıcı özellik hepsinde ortaktır:

1. Gerekçe mevcut olmakla birlikte, sonuçta inancın yanlış çıkma olasılığı bulunduğu için, gerekçe şaşmaz düşmez değildir.
2. Her problemde şansa yer vardır. Gettier problemlerinin hepsinde inanç gerekçelendirilir; ne var ki bu katıksız şanstan dolayıdır.

GETTIER PROBLEMLERİNİ ÇÖZME GİRİŞİMLERİ

Üç kısımlı bilgi kuramını düzeltmeye çaba gösteren dört ana kuram vardır. Üç koşulun (bu bir üçgen olarak görülebilir) yerine, artık fazladan bir koşul (bu da bir kare olarak görülebilir) daha vardır.

Dört ana kuram şunlardır:

1. **Yanlış İnanca Dayanılmayacağı Koşulu:** Bu kuram, yanlış olan bir inancın temel alınamayacağını belirtir. Örneğin, kol saatiniz sabah 10:00'da duruyor ve siz bunun farkında değilsiniz. On iki saat sonra, akşam 10:00'da saatinize bakıyorsunuz. Kadranda görülen zaman gerçekte doğrudur ama saatin çalışıyor olduğu yolundaki inancınız yanlıştır.
2. **Nedensel Bağlantı Koşulu:** Bilgi ile inanç arasında nedensel bir bağlantı olmalıdır. Örneğin, şöyle bir durum düşünün. Tom, Frank'in yatak odasında olduğuna inanıyor. Tom, Frank'in yatak odasında ayakta durduğunu görüyor. Bu nedenle, Tom'un bu inancının bir gerekçesi vardır. Bununla birlikte, Tom'un bilmediği bir gerçek vardır ki, o da Tom'un Frank'i hiç görmediğidir. Onun yerine, yatak odasında ayakta duran ve Tom'un gördüğü kişi Frank'in ikiz kardeşi Sam'dir; Frank ise aslında Tom'un yatağının altına saklanmıştır. Frank odada olmakla birlikte, Tom'un bunu biliyor olduğu nedeniyle orada değildir. Nedensel bağlantı koşuluna göre Tom, Frank'in yatak odasında olduğu sonucuna ulaşamamalıdır, çünkü Sam'i görmek ile Frank'in odada olduğunu bilmek arasında hiçbir nedensel bağlantı yoktur.
3. **Sonuca Vardırıcı Nedenler Koşulu:** Bir inancın öyle bir nedeni olmalıdır ki, o inanç yanlışsa o neden de var olmasın. Örneğin, bir kişi önünde bir masanın durduğuna inanıyorsa, önünde bir masa bulunmadıkça o neden var olmazdı.
4. **İtiraz Edilebilirlik Koşulu:** Bu kuram, aksini gösteren bir kanıt olmadıkça, bir inancın bilindiğini belirtir. Tom, Frank ve Sam ile ilgili senaryoda, Tom aksini gösteren bir kanıttan haberdar olmadığı için, Frank'in yatak odasında bulunduğunu söylemekte haklıdır.

Üç kısımlı bilgi kuramını düzeltmeye girişmekle birlikte, bu dört kuramın da kendilerine has sorunları vardır. İşte bu yüzden, Edmund Gettier'in çalışması böylesine etkili olmuştur. Onun çalışmasından şu soru çıkmaktadır: Bir gün bilgiyi hakikaten anlayacak mıyız?

DAVID HUME (1711-1776)

Batı Felsefesine Katkı Yapan En Önemli Filozoflardan Biri

David Hume, mütevazı bir ailenin çocuğu olarak 1711'de İskoçya'nın Edinburgh kentinde doğdu. Hume iki yaşındayken babası ölünce, erkek kardeşi ve kız kardeşi ile birlikte onun da bakımı annesine kaldı. Hume on iki yaşına gelince Edinburgh Üniversitesi'ne gönderildi; orada klasiklere tutkuyla bağlandı ve sonraki üç yılını felsefe incelemeleri yaparak, kendi felsefi programını yaratmaya uğraşarak geçirdi. Yaptığı bu incelemeler Hume'a aşırı yorucu geldi ve onun ruh sağlığını bozdu. Bir şeker ithalatçısının yanında kısa süre kâtiplik yapan Hume, en sonunda kendini toparladı ve felsefi anlayışı üzerinde çalışmayı sürdürmek için Fransa'ya taşındı. Hume, 1734-1737 arasında Fransa'da La Flèche'de yaşıyorken, en etkili felsefi eserlerinden biri olan *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*'yi (*A Treatise of Human Nature*) kaleme aldı. Bu eser daha sonra 1739-1740 yılları arasında İngiltere'de üç kitap olarak yayımlandı; Hume, o zaman için tartışmaya yol açabilecek kısımları (söz gelimi, mucizeler konusundaki irdelemesini) eserden çıkarmıştı. Hume, İngiliz akademik sisteminde çalışmak istiyordu. Ne var ki, *İnceleme*'si pek fazla kabul görmedi; *Essays, Moral, Political, and Literary* (Ahlaki, Siyasi, Edebi İncelemeler) başlığını taşıyan sonraki iki ciltlik derlemesiyle mütevazı bir başarı yakalamasına rağmen, Hume'un tanrıtanımaz ve kuşkucu bir kişi olarak tanınması, eğitim sisteminde kariyer yapma şansını ortadan kaldırdı.

İNSAN DOĞASI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Hume'un en etkili eseri üç kitaptan oluşuyordu ve çok çeşitli felsefi konuları ele alıyordu.

Birinci Kitap: Anlık Üzerine

Hume'un savına göre, görgülcülük ya da ampirizm, yani tüm bilgilerin deneyimlerden kaynaklandığı anlayışı, geçerli bir anlayıştır ve fikirler esasen deneyimlerden farklı değildir; çünkü karmaşık fikirler daha yalın fikirlerin sonucudur, yalın fikirler ise duyularımızın yarattığı izlenimlerle oluşturulur. Sonra Hume, eğer bir şey "somut olgu" ise, o zaman deneyimlenen bir şey olması ve içgüdü ya da akıl yoluyla erişilemeyen bir şey olması gerektiğini savunur.

Bu savlarıyla Hume, Tanrı'nın varlığı, ilahi yaratılış ve ruh kavramlarını ele alır. Hume'a göre, insanlar Tanrı'yı, ilahi yaratılışı ve ruhu deneyimleyemedikleri ya da onlardan bir izlenim edinemedikleri için, bunların varlığına inanmak için gerçek bir neden yoktur.

Hume, felsefi sorgulamada kullanılan üç aracı birinci kitabında tanıtır: Bunlar mikroskop, ustura ve çataldır.

- **Mikroskop:** Bir fikri anlamak için, ilk önce onu bileşimindeki en yalın fikirlere ayrıştırmak gerekir.
- **Ustura:** Eğer bir terim, daha yalın fikirlere ayrıştırılabilen bir fikirden doğmuyorsa, o zaman o terimin hiçbir anlamı yoktur. Hume, metafizik ve din gibi fikirleri değersizleştirmek için ustura kavramını kullanır.
- **Çatal:** Bu ilke, doğruların iki türe ayrılabildikleri ilkesidir. Doğrunun bir türü, bir kez kanıtlanan fikirlerin (örneğin, matematikte doğru bir önermenin) her zaman doğru kaldığını ifade eder. Diğer doğru türü ise, dünyada meydana gelen somut olgularla ve şeylerle ilgilidir.

İkinci Kitap: Tutkular Üzerine

İkinci kitabında Hume, tutkular olarak adlandırdığı şeyler (sevgi, nefret, keder, sevinç vb. duygular) üzerine odaklanır. Hume, fikirleri ve izlenimleri nasıl sınıflandırıyorsa, tutkuları da öyle sınıflandırır. İlk

önce, duyular yoluyla alınan özgün izlenimler ve bunların kaynaklık ettiği ikincil izlenimler arasında ayrım yapar.

Özgün izlenimler içseldir ve fiziksel kaynaklardan edinilir. Bunlar kendini fiziksel ağrılar ve hazlar biçiminde gösterir; fiziksel kaynaklardan edinildiklerinden dolayı bizim için yeni şeylerdir. Hume'a göre tutkular, ikincil izlenimler âleminde yer alır. Hume, daha sonra, dolaysız tutkular (örneğin keder, korku, arzu, umut, sevinç, tiksinti) ile dolaylı tutkular (örneğin sevgi, nefret, gurur, alçakgönüllülük) arasında ayrım yapar.

Hume, ahlakın akla dayanmadığını, çünkü ahlaki kararların eylemleri etkilediğini, oysaki akıldan verilen kararların etkilemediğini belirtir. Bir bireyin neden ve sonuç ile ilişkili inançları, insanların deneyimledikleri nesneler arası bağlantılarla ilgilidir. Bir bireyin eylemleri ancak nesneler onu ilgilendiriyorsa etki altında kalır ve nesneler ise ancak acı ya da zevk verebiliyorlarsa insanları ilgilendirir.

Bu nedenle, Hume'un tezine göre insanları güdüleyen ve tutkuları yaratan, zevk ve acıdır. Tutkular, eylem başlatan duygulardır ve akıl, tutkunun "kölesi" olarak hareket etmelidir. Akıl, bir bireyin eylemlerini iki şekilde etkileyebilir: Tutkuları nesnelere odaklanmak üzere yönlendirir ve nihayetinde tutkuları yaratacak olan olaylar arası bağlantıları keşfeder.

Üçüncü Kitap: Ahlak Üzerine

Hume, ilk iki kitabında ortaya attığı fikirlere dayanarak ahlak anlayışını ele alır. Birinci olarak, erdem ile erdemsizlik arasında ayrım yapar. Hume, bu ahlaki ayrımların birer fikir değil, birer izlenim olduğunu öne sürer. Erdem izlenimi haz olduğu halde, erdemsizlik izlenimi acıdır. Bu ahlaki izlenimler yalnızca insan eyleminin sonucudur; cansız nesneler ya da hayvanlar bunlara neden olamaz.

Hume'un tezine göre, bir bireyin eylemlerinin ahlaki mi, yoksa ahlakdışı mı olduğuna ancak o eylemlerden (bireyin nasıl etkilendiğine değil) başkalarının nasıl etkilendiklerine bakılarak karar ve-

rilir. Bu nedenle, ahlaki izlenimler ancak toplumsal bir bakış açısıyla görülmelidir. Hume, bu anlayışa dayanarak ahlaki yükümlülüğün temelinin duygudaşlık olduğunu öne sürer.

Ahlak, deneyimden kaynaklanan somut bir olgu değildir. Hume, cinayeti buna örnek olarak verir. Birisi cinayeti irdeleyecek olsa acı yaşamaz, bu nedenle de erdemsizliği saptayamaz. Cinayetten durduğunuz tiksintiyi ancak kendiniz açığa çıkarırsınız. Bu ise ahlakın akılda değil, daha ziyade tutkularda var olduğunu gösterir.

David Hume, akılcılığa büyük ağırlık veren felsefi kuramları, düşünceleri ve yöntemleri eleştirmesi nedeniyle, Batı felsefesindeki en önemli zihinlerden biri oldu. Onun çalışmaları inanılmaz sayıda felsefi konuyu kapsıyordu; din, metafizik, kişisel kimlik, ahlak, neden-sonuç ilişkilerine dair kavramlar da bunlardandı.

HAZCILIK

Her Şeyin Başı Zevk ve Acı

Hazcılık ya da *hedonizm* terimi gerçekte birçok kuramı ifade eder; birbirlerinden farklı olmakla birlikte, bunların hepsi aynı temel anlayışı paylaşır: Haz ve acı, bu kuramların tanımladığı özgül olguların biricik önemli öğeleridir. Felsefede hazcılık, sıklıkla bir değer kuramı olarak irdelenir. Bundan çıkan anlam, hazzın bir kişi için her zaman içsel değer taşıyan biricik şey, acının ise içsel değer taşımayan biricik şey olduğudur. Hazcılara göre hazzın ve acının anlamı geniş olduğundan, hem zihinsel hem de bedensel olgularla ilgili olabilir.

HAZCILIĞIN KÖKENİ VE TARİHÇESİ

İlk büyük hazcı hareketin geçmişi MÖ dördüncü yüzyıla, yani Kyreneli Aristippos'un kurduğu Kyrene okulu adlı düşünce okuluna kadar gider. Kyrene okulu mensupları (Kirenaikler), Sokrates'in mutluluğu ahlaki eylemin sonuçlarından biri sayan inancını vurguluyorlar ama aynı zamanda da erdemin hiçbir içsel (fıtri) değer taşımadığını düşünüyorlardı. Hazzın, özgül olarak da zihinsel haz karşısında bedensel hazzın nihai iyilik olduğuna ve derhal doyuma ulaşmanın, haz için uzun süre bekleme gerekliliğinden daha arzulanır olduğuna inanıyorlardı.

Aristippos'un hazcılığından oldukça farklı bir hazcılık biçimi olan (Epikuros'un önderlik ettiği) Epikurosçuluk, Kirenaikleri izledi. Epikuros, hazzın nihai iyilik olduğunu kabul etmekle birlikte, hazza ancak dinginlikle ve derhal doyum yerine arzuyu azaltmakla erişildiğine inanıyordu. Epikuros'a göre, dostlarla ve felsefi tartışmayla dopdolu yalın bir yaşam sürmek, erişilebilecek en yüce hazdı.

Ortaçağda, Hıristiyan filozoflar hazcılığı reddettiler çünkü bunun iman, umut, günahtan sakınma ve başkalarına yardım etme gibi Hı-

ristiyan erdemleriyle ve ülküleriyle uyuşmadığı kanısındaydılar. Yine de bazı filozoflar, Tanrı insanların mutluluğunu istediği için, hazcılığın da kendine has değerlerinin olduğunu savundular.

Hazcılık, Jeremy Bentham'ın ve John Stuart Mill'in eserleri sayesinde en çok on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda yaygınlaştı; bu düşünürlerin ikisi de sağgörülü hazcılığın, hazcı yararcılığın ve güdüsel hazcılığın çeşitli biçimlerini savunuyordu.

DEĞER HAZCILIĞI VE SAĞGÖRÜLÜ HAZCILIK

Felsefede, hazcılık çoğunlukla değeri ve esenliği ifade eder. Değer hazcılığı, hazzın içsel değere sahip tek şey olduğunu, acının ise içsel değer taşımayan tek şey olduğunu belirtir.

Felsefi Tanımlar

İÇSEL DEĞERLİ: *İçsel* sözcüğü, hazcılık irdeleniyorken havalarda uçuşur ve bu sözcüğü anlamak çok önemlidir. *İçsel* sözcüğünün kullanılması, *araçsal* sözcüğünün aksine, kendi başına değerli olan bir şeyi ima eder. Para, araçsal olarak değerlidir. Para sahibi olmak, ancak onunla bir şey satın alırsanız gerçek değer taşır. Oysaki haz, içsel olarak değerlidir. Bir kişi haz duyduğu zaman başka bir şeye ulaşmasa bile, ilk baştaki hazzın kendisi zevk vericidir.

Değer hazcılığı, değer taşıyan her şeyi hazza indirger. Bu bilgi temelinde, sağgörülü hazcılık bir adım daha ileri giderek bir kişinin yaşamını ancak hazzın daha iyi kılabileceğini ve ancak acının daha berbatlaştırabileceğini öne sürer.

RUHSAL HAZCILIK

Güdüsel hazcılık olarak da bilinen ruhsal (psikolojik) hazcılık, hazzı yaşama ve acıdan kaçınma isteğinin, hem bilinçli hem de bilinçsiz-

ce tüm insan davranışlarından sorumlu olduğuna inanır. Sigmund Freud, Epikuros, Charles Darwin ve John Stuart Mill, ruhsal hazcılığın çeşitlemelerini savunmuşlardır.

Kuvvetli ruhsal hazcılık (yani, mutlak şekilde tüm davranışların acıdan kaçınmaya ve haz almaya dayandığı görüşü), günümüz filozoflarınca genellikle reddedilmektedir. Durumun hiç de öyle olmadığını gösteren sayısız kanıt vardır (örneğin, sırf görev gereği acı verici görünen bir edimde bulunulması böyledir); kararların haz peşinde koşmayı ya da acıdan kaçınmayı içermeyen güdülere dayalı olarak verilebildiği de genellikle kabul edilir.

NORMATİF HAZCILIK

Etik hazcılık olarak da bilinen normatif (düzgüsel) hazcılık, mutluluğu aramak gerektiğini belirten bir kuramdır. Burada mutluluğun tanımı, "acının olmadığı haz"dır. Normatif hazcılık, bir eylemin nasıl ve niçin ahlaki açıdan izin verilebilir ya da izin verilemez olduğunu açıklamaya uğraşan kuramlar ortaya atmak için kullanılır.

Normatif hazcılık, bir eylemin ahlaki açıdan doğru mu, yoksa yanlış mı olduğuna karar vermek için mutluluğu kullanan iki türe ayrılabilir:

1. **Hazcı Bencillik:** Bu kuram, insanların sonunda kendilerini mutlu etmek üzere kendi çıkarlarına en uygun şekilde hareket etmeleri gerektiğini belirtir. Doğabilecek sonuçlar, o eylemi yapan birey dışında hiç kimse açısından dikkate alınmaya değmez (bir değer de taşımaz). Ne var ki, hazcı bencillik bağlamında bir duyarsızlaşmanın oluşması gerekir. Eğer bir kişi kendi çıkarı uğruna hızsızlık yaparsa, zenginden mi yoksa fakirden mi çaldığıyla ilgili bir fark hissetmemelidir.
2. **Hazcı Yararcılık:** Bu kuram, bir eylemin ilgilendirdiği herkese en büyük net mutluluğu getirmesi ya da öyle bir olasılık

içermesi halinde doğru (ahlaki açıdan izin verilebilir) olduğunu belirtir. Dolayısıyla, yararcılık yalnızca bir bireyin değil, eylemden etkilenebilecek herkesin mutluluğuyla ilgilidir (herkese eşit ağırlık verilir). Hazcı yararcılığa göre, fakirden çalmak ahlaki açıdan izin verilemez bir eylem olurdu, çünkü fakiri mutsuz halde bırakırdı ve hırsız bir parça daha mutlu olurdu (hele de suçluluk hissederse, mutluluğu daha bir azalırdı).

Hazcı yararcılık, herkese eşit muamele ettiği için çekici bir kuram gibi görünmesine rağmen, dostluk, adalet, doğruluk vb. gibi şeylere hiçbir içsel ahlaki değer vermediği yönünde eleştirilerle karşılaşmıştır.

Şu örneği düşünün: Küçük bir kasabada bir çocuk öldürülür. Kasabalılar, sizin en iyi arkadaşınızın katil olduğuna inanırlar, ama siz onun masum olduğunu bilirsiniz. Herkes için en büyük mutluluğa katkı yapmanın tek yolu en iyi arkadaşınızı öldürmek ise, hazcı yararcılığa göre sizin de öyle yapmanız gerekir. Katilin hâlâ elini koluna sallayarak bir yerlerde dolaşıyor olması fark etmez; fark eden tek şey, en büyük net mutluluktur; bu da ancak kasabada kimin katil olduğundan şüpheleniliyorsa onun öldürülmesiyle gerçekleşir.

TUTSAK İKİLEMİ

Doğru Seçim Hangisi?

Tutsak ya da mahkûm ikilemi, insanların niçin o şekilde hareket ettiklerini açıklayan en ünlü örneklerden biridir. Gerçekte tutsak ikilemi, strateji gerektiren durumlardan doğabilecek çeşitli sonuçların ele alındığı bir matematik dalı olan oyun kuramının bir parçasıdır. Bununla birlikte, tutsak ikilemi sırf bir matematiksel kavram olmanın çok ötesindedir. Ahlak, psikoloji, felsefe ile ilgili önemli sorular ortaya atar ve gerçek dünyada bile gözlemlenebilir.

TUTSAK İKİLEMİNİN KÖKENİ

1950'de RAND Corporation, oyun kuramıyla ve küresel nükleer stratejiye uygulanışının nasıl olabileceğiyle ilgili sürdürdüğü araştırma çerçevesinde, Merrill Flood ve Melvin Dresher isimli matematikçileri görevlendirdi. Flood ile Dresher'ın geliştirdikleri bulmacaları temel alan Princeton Üniversitesi'nden Profesör Albert W. Tucker ise ince ayarlamalar yaparak, onların çalışmasını kitleler için daha anlaşılabilir hale getirdi, böylelikle şimdi tutsak ikilemi olarak bilinen şeyi yarattı.

TUTSAK İKİLEMİ

İki sanık, yani sanık A ve sanık B, gözaltına alınır. Polisin elinde yeterli kanıt bulunmadığı için, A ile B'nin ayrı odalarda tutulmalarına karar verilir. Polis memurları her bir sanığa anlaşma önererek, diğer kişi aleyhine tanıklık ederse ve diğer kişi sessiz kalırsa serbestçe çekip gidebileceğini; sessiz kalan sanığın ise hapse mahkûm edileceğini söylerler. Hem A hem B itirafta bulunursa, ikisi de belli bir süre hapis cezası alacaktır (yine de bu, konuşmayan sanığın alacağı cezadan

daha kısa olacaktır). Ama hem A hem B sessiz kalırsa, ikisi de daha da kısa süreli hapis cezası alacaktır.

Örneğin;

	İtiraf Eder **A**	**Sessiz Kalır** **A**
İtiraf Eder **B**	**6** **6**	**10** **0**
Sessiz Kalır **B**	**0** **10**	**2** **2**

Bu diyagrama göre, eğer hem sanık A hem sanık B itiraf ederse ikişer yıl ceza alacaklardır. Eğer sanık A sessiz kalır ama sanık B itiraf ederse (böylece sanık A'yı suçlu gösterirse), sanık A on yıl hapis yatmak zorundadır, sanık B ise evine gidebilir. Benzer şekilde, eğer sanık B sessiz kalır ama sanık A itiraf ederse, o zaman A evine gidebilirken

	C	**D**
C	R, R	T, S
D	T, S	P, P

B on yıl hapis yatmak zorunda kalır. Son olarak ikisi de sessiz kalırsa, ikişer yıl ceza alacaklardır. Bunu başka bir açıdan şöyle görebiliriz:

Burada C işbirliği yapan (bu örnekte sessiz kalan) oyuncuyu, D ise döneklik eden (itiraf eden) oyuncuyu temsil eder. R, ikisinin de işbirliği yapmaya karar vermeleri halinde oyuncuların alacakları ödülü temsil eder; P, her iki oyuncunun döneklik ettikleri için alacakları cezayı temsil eder; T, bir oyuncunun tek başına döneklik etmenin çekiciliğine kapılma eğilimini; son olarak da S, oyuncunun tek başına işbirliği yapınca alacağı "keriz" ödülünü temsil eder.

NE ANLAM TAŞIYOR?

Tutsak ikilemindeki açmaz şudur: Sanık A'nın ve sanık B'nin itiraf etmeleri onların lehinedir; ne var ki ikisinin birden itiraf etmesiyle doğacak sonuç, ikisinin birden sessiz kalması halinde doğacak sonuçtan çok daha kötüdür.

Tutsak ikilemi, grup akılcılığı ile bireysel akılcılık arasında ortaya çıkan çatışmanın mükemmel bir örneğidir. Eğer bir grup insan akılcı hareket ederse, aslında bir grup insanın akılcılığa aykırı hareket etmesinden çok daha kötü bir şey yapmış olacaktır. Tutsak ikileminde, bütün oyuncuların akılcı oldukları ve ilgili diğer oyuncunun da akılcı olduğu farz edilir. Akılcı düşünce, döneklik etmek olurdu. Ama sanıklar kendilerini korumayı ve çıkarlarına geldiği gibi hareket etmeyi seçmekle, aslında daha kötü bir durumda kalacaklardır.

ÇOKLU HAMLELER

Şimdi oyuna bir seçenek daha ekleyelim. Oyuncuların şimdi döneklik etme, işbirliği yapma ya da hiçbirini yapmama (N) seçenekleri vardır. Şimdi anlıyoruz ki, döneklik etmek artık başat seçenek değildir ve eğer diğer oyuncu hiçbiri seçeneğini tercih ederse, oyuncular işbirliğini seçmekle daha iyi edeceklerdir.

	C	D	N
C	R, R	S, T	T, S
D	T, S	P, P	R, S
N	S, T	S, R	S, S

ÇOKLU OYUNCULAR VE MERA TRAJEDİSİ

Geniş gruplar, hatta toplumlar gibi daha büyük ölçekli çevrelerde tutsak ikileminin yapısı ortaya çıkabilir. Ahlakın nasıl devreye girdiğini işte burada görürüz. Çok oyunculu bir tutsak ikilemini sergileyen belki de en iyi örnek, "mera" ya da "ortak kaynaklar trajedisi" olarak bilinen durumdur.

Ortak kaynaklar (ya da mera) trajedisinde, birbiriyle komşu olan bir grup çiftçinin hepsi, hayvanlarının (otlatmaya çok elverişli olmayan) kendi bireysel mülkünde değil, merada otlamasını tercih eder. Ne var ki, mera kullanımı belirli bir eşiğe ulaşırsa arazi otlatmaya elverişsiz hale gelecektir. Çiftçiler akılcı şekilde (kendi çıkarları yönünde) hareket ederken ve arazinin nimetlerinden yararlanmaya çalışırken, araziyi tüketecekler ve herkes için olumsuz bir etki yaratacaklardır. Tutuklu ikileminde olduğu gibi, bireysel bir akılcı strateji, grubu etkileyen akıldışı akıbetler doğurur.

Öyleyse, tutuklu ikilemi ve ortak kaynaklar trajedisi bize ahlakla ilgili ne anlatıyor? Esas olarak, bu örnekler, kendi çıkarını ve doyumunu kollayıp gözetmenin gerçekte uzun vadede bindiği dalı kesmekle aynı kapıya çıkacağını kanıtlamaktadır.

GERÇEK DÜNYADA TUTSAK İKİLEMİ ÖRNEKLERİ

Tutuklu ikileminin gerçek dünyadaki klasik bir örneği, günümüzün balıkçılık sektöründe şu anda yaşanan büyük bir sorundur. Ticari amaçlı balıkçılık yapanlar şu anda aşırı hızlı bir tempoyla balık avlıyorlar. Bu belki güncel kârlar açısından iyi bir şey gibi görünebilir ama balık avcılığının ulaştığı bu tempo, bu balıkların üremesi için gerekli zamandan daha hızlıdır. Sonuç olarak, balıkçıların avlanmak için seçecekleri balık kaynakları artık tükeniyor, dolayısıyla da tüm balıkçıların işi güçleşiyor.

Uzun vadede sektörün yaşamasını güvenceye almak için, balıkçılar birbirleriyle elbirliği etmeli ve kısa vadede yüksek kâr hırsından vazgeçmelidirler (dolayısıyla kendi çıkarlarına aykırı davranmalıdırlar).

AZİZ THOMAS AQUINAS (1225-1274)

Felsefe ve Din

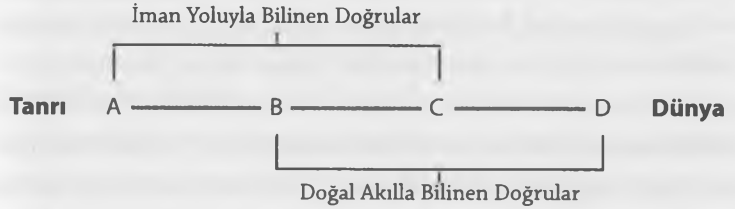
Thomas Aquinas ya da Aquinolu Thomas, yaklaşık 1225'te İtalya'nın Lombardiya bölgesinde Teano Kontesi Theodora Carraciola'nın oğlu olarak doğdu. Aquinas henüz beş yaşındayken, Benediktin keşişlerden eğitim almak üzere Montecassino manastırına gönderildi. On üç yaşına kadar, yani büyük bir siyasal huzursuzluk nedeniyle Montecassino'nun savaş alanı haline geldiği ve bu yüzden orayı terk ettiği zamana kadar orada kaldı.

Aquinas daha sonra Napoli'ye gönderildi; Napoli Üniversitesi'yle bağlantılı bir Benediktin yurdunda eğitim aldı. Sonraki beş yılını Aristoteles'in eserlerini öğrenmek üzere orada geçirdi ve çağdaş manastır tarikatlarına çok yoğun bir ilgi geliştirdi. Montecassino'daki keşişlerde görmeye alışık olduğu daha geleneksel ve korunaklı yaşam tarzının aksine, manevi hizmete adanmış bir yaşam sürdürme fikri Aquinas'a özellikle çekici gelir oldu.

Thomas Aquinas 1239 yılı dolayında Napoli Üniversitesi'ne devam etmeye başladı. 1243'te, Dominiken keşişlerin kurdukları bir tarikata gizlice katılmış bulunuyordu ve 1244'te keşiş oldu. Ailesi bunu öğrenince, onu kaçırıp bir yıl kilit altında tuttu ve girdiği yolun yanlışlığını görmesini sağlamaya çalıştı. Ne var ki, bu çabalar işe yaramadı ve Aquinas 1245'te serbest bırakılınca, Dominiken tarikatına geri döndü. Aquinas 1245-1252 yılları arasında Napoli'de, Paris'te, Köln'de (yetki belgesini 1250'de burada almıştı) Dominikenlerle birlikte eğitim gördü ve nihayet, Paris Üniversitesi'nde teoloji öğretmek üzere Paris'e döndü.

Katolik Kilisesi'nin ezici bir güce sahip olduğu ve insanların felsefe ile dini bir arada yaşatma mücadelesi verdikleri bir zamanda, Thomas Aquinas iman ile muhakemeyi bir araya getirdi. İster doğa

aracılığıyla, ister dinsel incelemeler yoluyla elde edinilmiş olsun, tüm bilginin Tanrı'dan geldiğine ve uyum içinde işleyebileceğine inanıyordu.

TANRI'NIN VARLIĞININ KANITLARI

Aquinas, yaşamı boyunca, doğa felsefesinden ve Aristoteles'in çalışmalarından tutun da teolojiye ve Kutsal Kitap'a varıncaya kadar pek çok farklı konuya değinen inanılmaz sayıda felsefi metin kaleme aldı. En ünlü ve geniş kapsamlı eseri olan *Summa Theologiae* (Tanrıbilimi Üzerine) Aquinas'ın felsefi görüşlerini ayrıntılı olarak sunar. Aquinas, *Summa Theologiae*'ye 1265'ten bir süre sonra başladı ve 1274'te ölünceye kadar yazmayı sürdürdü.

Summa Theologiae üç kısma ayrılır, her kısmın da kendi içinde alt bölümleri vardır. Aquinas'ın en tanınmış felsefi metni olan Beş Yol, 1. Kısım'da yer alır. Thomas Aquinas burada Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya girişir. Felsefenin, Tanrı bilgisini ilerletmede gerekli bir koşul olmamasına rağmen, teolojiye yardım edebileceğini kabul ederek başlar. Sonra şu sorulara yanıt vermeye çalışır:

1. "Tanrı vardır" önermesi kendiliğinden açık seçik midir?
2. Bu, gösterilebilir mi?
3. Tanrı var mıdır?

Thomas Aquinas, bundan sonra, Tanrı'nın varlığını ortaya koyan beş kanıt sunar. Bu Beş Yol'uyla Aquinas, Tanrı'nın varlığını kanıtla-

mak için teolojiye ilişkin düşünceler ile akılcı düşünceyi ve doğal dünyadan edinilmiş gözlemleri birleştirir.

Kanıt 1: Hareket Etmeyen Hareket Ettirici Savı

Bu dünyada hareket halinde şeylerin olduğunu görebiliriz. Hareket halinde olan şeyi, hareket halindeki başka bir şey harekete geçirmiştir. O nesnenin hareket halinde olmasının nedeni, hareket halindeki başka bir nesne tarafından harekete geçirilmiş olmasıdır ve bu böyle devam edip gider. Ne var ki, böyle sonsuza kadar geriye doğru gitmeyi sürdüremez, çünkü ilk hareketi veren şey asla bulunamaz (dolayısıyla, sonraki hareket de olmayacaktır). Öyleyse, ilk olan ve hareket etmeyen bir hareket ettirici olmalıdır, bunun da Tanrı olduğu anlaşılır.

Kanıt 2: İlk Neden Savı

Her şeye neden olan bir şey vardır ve hiçbir şey kendi kendinin nedeni olamaz. Her neden, önceki bir nedenin sonucudur, o önceki neden ise başka bir önceki nedenin sonucuydu. Bu böyle sonsuza kadar geriye doğru gitmeyi sürdüremez; çünkü hiçbir ilk neden yok ise sonraki nedenler de olmaz. Öyleyse, nedeni olmayan bir ilk neden olmalıdır, bunun da Tanrı olduğu anlaşılır.

Kanıt 3: Olumsallık Savı

Doğada, varlık kazanan ve sonra yok olup giden şeyler gözlemleriz. Bununla birlikte, var olan her şeyin, var olan başka bir şeyden gelmiş olması gerekir; eğer bir şeyin var olmaması mümkün olsaydı, o şey önceden var olmazdı, şimdi de var olmazdı. Öyleyse varoluşu başka şeylerin varoluşuna bağlı bulunmayan bir varlık olmalıdır, bunun da Tanrı olduğu anlaşılır.

Kanıt 4: Derecelendirme Savı

Varlıkların değişen derecelerde ayırıcı özelliklere sahip (çok iyi, az iyi, çok soylu, az soylu vb.) olduklarını gözlemleriz. Bu değişen de-

receler, bir azami (en soylu, en iyi vb.) dereceyle karşılaştırılır ve Aristoteles'e göre, en yüksek varlık durumu, en yüksek doğruluk durumunun (azami derecenin) olduğu haldir. Öyleyse, varlıklarda tanık olduğumuz mükemmelliklerin bir nedeni olmalıdır, bu mükemmelliğin ya da azami derecenin ise Tanrı olduğu anlaşılır.

Kanıt 5: Teolojik Sav

Doğadaki zeki olmayan ve cansız nesnelerin, hiç farkında olmasalar bile belirli bir amaca doğru hareket ettiklerini gözlemleriz (örneğin, besin zinciri ve duyu organlarındaki süreçler böyledir). Bu nesneler, hiç farkında olmamalarına rağmen özgül bir plana uygun olarak açıkça bir amaç yönünde hareket ederler. Dolayısıyla, onları amaçlarına yönlendirme bilgisine sahip olan, onlara yol gösteren bir varlık olmalıdır. Bunun da Tanrı olduğu anlaşılır.

ETİK VE ANA ERDEMLER

Aquinas, *Summa Theologiae*'nin ikinci kısmında, Aristoteles'in çalışmalarına dayanan bir etik sistemi kurar. Aristoteles gibi Aquinas da iyi bir yaşamı tanımlayan öğenin en yüce ereğe ulaşma çabası olduğuna inanıyordu. Yine Aristoteles gibi Aquinas da erdemden söz ediyordu. Aquinas'a göre, tüm diğer erdem biçimlerine kaynaklık eden ana erdemler vardı. Bunlar adalet, basiret, cesaret ve ölçülülüktü.

Bu ana erdemler, Aquinas'a göre ahlaki bir yaşamın şablonunu oluşturmakla birlikte, gerçek ergiye ulaşmak için yeterli değildir. Aristoteles en yüce ereğin mutluluk olduğuna ve bunu başarma yolunun erdemden geçtiğine inandığı halde, Aquinas en yüce ereğin ebedi kutsanmışlık olduğuna ve bunun da öte dünyada Tanrı'yla birleşilerek başarıldığına inanıyordu. Gerçek ergiye doğru ilerleme, bu ana erdemlere uygun yaşamakla olurdu.

Aquinas, ancak öte dünyada ulaşılabilen ebedi mutluluk ile bu dünyada ulaşılabilen eksik mutluluk arasında ayrım yapar. Ebedi

mutluluk Tanrı'yla birleşmek olduğu için, bu dünyada ancak eksik mutluluk vardır, çünkü Tanrı hakkında bilinecek her şeyi bu dünyada asla bilemeyiz.

AZİZ THOMAS AQUINAS'IN ETKİSİ

Thomas Aquinas, Batı felsefesini inanılmaz derecede etkiledi. Sağlığında, kilise Platon'un eserlerinden aşırı derecede etkilenmiş ve Aristoteles'in önemine burun kıvırmıştı. Bununla birlikte Aquinas, Aristoteles'in ne denli önemli olduğunu kavradı ve Aristoteles'in eserlerini ana akım Katolik anlayışın bünyesine katarak Batı felsefesinin şeklini sonsuza kadar değiştirdi. Thomas Aquinas'ın öğretileri, 1879'da Papa XIII. Leo tarafından resmi kilise doktrinine dahil edildi.

KATI BELİRLENİMCİLİK

Özgür İrade Yoktur

Katı belirlenimcilik, her olayın bir nedeni bulunduğu için tüm insan eylemlerinin önceden belirlenmiş olduğunu ve bu yüzden özgür iradeyle seçimin söz konusu olmadığını savunan felsefe kuramıdır. Hiçbir şeyin nedensiz meydana gelemeyeceğini öne süren katı belirlenimciliğin bu iddiası mantıklı görünebilmesine rağmen, hiç kimsenin asla özgür hareket edemeyeceği şeklindeki yargı, felsefe dünyasında yoğun bir tartışmanın fitilini ateşlemiştir.

ÖZGÜR İRADENİN VE BELİRLENİMCİLİĞİN DÖRT İLKESİ

Katı belirlenimciliği daha iyi anlamak için, özgür irade ve belirlenimcilik tartışmasının içerdiği dört genel ilkeyi çözümlemek gerekir:

1. **Evrensel (Tümel) Nedensellik İlkesi:** Bu ilke, her olayın bir nedeninin olduğunu belirtir. Başka bir söyleyişle, eğer "X'in Y'ye neden olduğu" doğruysa, o zaman X ve Y birer olaydır; X, Y'yi önceler; eğer X meydana gelirse Y de meydana gelmelidir.
2. **Özgür İrade Tezi:** Bu tez, insanların kimi zaman özgürce hareket ettiklerini belirtir.
3. **Kaçınılabilirlik ve Özgürlük İlkesi:** Eğer bir kişi özgürce hareket ediyorsa, o zaman fiilen yaptığından başka bir şey yapmış olabilirdi. Ne var ki, hiç kimse fiilen yapmış olduğundan başka bir şey yapmamışsa, o zaman hiç kimse özgürce hareket etmez.

4. **Yardımcılık İlkesi:** Bu ilke, eğer her olayın bir nedeni varsa, o zaman hiç kimsenin fiilen yaptığından başka bir şey yapmış olamayacağını belirtir. Bu nedenle, eğer bazen bir kişi fiilen yaptığından başka bir şey yapabilmiş ise o zaman bazı olaylar nedensizdir.

Bu dört ilkenin hepsi ilk başta sezgisel olarak akla yatkın görünmesine ve bunların her birine inanmak için bir neden göstermek mümkün olmasına rağmen, bunların birbiriyle bağdaşmaz nitelikte oldukları sonuçta apaçık görülür. Başka bir söyleyişle, ilkelerin tümü doğru olamaz. Bu ilkelerin hangilerinin doğru, hangilerinin yanlış olduğunu belirlemek için daha sonra pek çok felsefi tartışma yapılmıştır.

Katı belirlenimcilik, ilkelerdeki bu bağdaşmazlığa yanıt olarak, tümel nedensellik ilkesini, kaçınılabilirlik ve özgürlük ilkesini, yardımcılık ilkesini doğru kabul etmekte; özgür irade tezini ise yanlış sayıp reddetmektedir:

- **Öncül 1:** Her olayın bir nedeni vardır (tümel nedensellik ilkesi).
- **Öncül 2:** Her olayın bir nedeni varsa, o zaman hiç kimse fiilen yaptığından başka bir şey yapmış olamazdı (yardımcılık ilkesi, birinci kısım).
- **Öncül 3:** Hiç kimse fiilen yaptığından başka bir şey yapmış olamazsa, o zaman hiç kimse özgürce hareket etmez (kaçınılabilirlik ve özgürlük ilkesi, ikinci kısım).
- Bu nedenle hiç kimse özgürce hareket etmez (özgür irade kuramının yadsınması).

Öncül 1, belirlenimciliğin tezidir: Her olay nedensellik yasasına tabidir. Bu öncülün gerekçesi, sağduyuya hitap etmesidir; bir olayın "nedensiz" olmasının ne anlama geleceğini tahayyül etmek bile

imkânsız görünür. Öncül 2, nedenselliği tanımlar: Bir olayın nedeni varsa, o zaman meydana gelmesi gerekir. Eğer meydana gelmesi gerekliyse, o zaman onun yerine başka hiçbir şey meydana gelemez. Öncül 3, "özgür" sözcüğüyle neyin kastedildiğini basitçe açıklar. Elbette bir eylemin meydana gelmesi gerekliyse, o eylemi yapan kişinin hiçbir seçeneği yoktur, dolayısıyla da özgürce hareket etmez.

KATI BELİRLENİMCİLİĞE KARŞI SAVLAR

Katı belirlenimciliği çürütme çabasıyla başvurulan bazı bakış açıları aşağıdadır.

Seçime Dayalı Sav

Katı belirlenimciliğe karşı savlardan biri, "seçime dayalı sav"dır. Şöyle tanımlanır:

- **Öncül 1:** Kimi zaman yapmayı seçtiğimiz şeyleri yaparız.
- **Öncül 2:** Kimi zaman yapmayı seçtiğimiz şeyleri yapıyorsak, kimi zaman özgürce hareket ediyoruz demektir.
- **Öncül 3:** Kimi zaman özgürce hareket ediyorsak, katı belirlenimcilik yanlış demektir.
- Bu nedenle, katı belirlenimcilik yanlıştır.

Öncül 1, seçimi bir karar ya da zihinsel olay olarak tanımlar, gerekçesi ise basit bir gözlemdir: Her gün insanların seçimler yaptıklarına tanık oluruz. Örneğin, ne giyeceklerini, ne yiyeceklerini, ne zaman kalkacaklarını vb. seçerler. Öncül 2, "özgürce hareket etme"yi, ne yapacağımızı seçmek olarak tanımlar. Biri bir şey yapmayı seçerse, onun bir seçim yapıyor olması gerçeği, özgürce hareket ettiği anlamına gelir. Öncül 3, katı belirlenimciliğin yadsınmasıdır.

"Seçime dayalı sav" geçerli bir sav olduğu için, ilk bakışta katı belirlenimciliğe karşı sağlam bir itiraz gibi görünür. Ne var ki, bu savın yaptığı "özgürce hareket etme" tanımı derinlemesine analiz edilince, savın sağlam olmadığı ortaya çıkar. "Seçime dayalı sav", olayların bir nedene dayandığını inkâr etmediği için, ortaya attığı her iddia nedensellik yasalarına tabidir. Bu husus dikkate alınınca, bu savın temel probleminin ilk öncülden ikinciye atlaması olduğu açıklık kazanır.

İnsanlar gerçekten de yaşamlarının çeşitli yönleriyle ilgili birer seçim gibi görünen şeyler yapmalarına rağmen, buna dayanılarak özgürce hareket ettikleri sonucu çıkarılamaz. Seçim, nedenli bir olaydır. Bu yüzden, bir kişinin şu ya da bu eylemde bulunmayı seçmesi, başlı başına o eylemin biricik ya da ilk nedeni değildir; daha çok, belli bir koşullar dizisindeki son olay o eyleme neden olur. Bir kişi kırmızı bir gömlek giymeyi seçebilir ama onun öyle yapmayı seçmesi, başlı başına nedensel olarak belirlenmiş bir seçimdir.

Bir kişinin yaptığı seçimin nedenleri, "içsel ve gözle görülmez" olmasına, kimi zaman da bilinmemesine rağmen, çok güçlü şekilde mevcuttur. Bir kişinin beyni tam da tepki verdiği şekilde tepki vermek zorundadır; çünkü yaptığı seçim belirlenmiş bir olaydır. Düşünür Paul Rée'ye göre, kişinin kırmızı bir gömlek giymeyi seçmesi, "tarihsel gelişimi sonsuz ölçüde geriye doğru izlenebilen nedenler"den dolayıdır. Bir kişi, "Bunu başka türlü yapabilirdim" diye düşünse bile farklı bir şekilde hareket edebilmesi ancak farklı –belki çok hafifçe farklı olsa da– koşullar ya da nedenler dizisi altında mümkündür. Dolayısıyla, nedenli bir olay olduğu için, bir seçim önceden belirlenmiştir ve meydana gelmek zorundadır. Meydana gelmek zorunda olduğu için de özgür iradeye dayalı bir eylem değildir.

Dürtü Direncine Dayalı Sav

Katı belirlenimciliğe karşı ikinci bir sav, "dürtü direncine dayalı sav"dır. Şöyle tanımlanır:

- **Öncül 1:** Kimi zaman tutkularımıza karşı direniriz.
- **Öncül 2:** Kimi zaman tutkularımıza karşı direniyorsak, kimi zaman özgürce hareket ediyoruz demektir.
- **Öncül 3:** Kimi zaman özgürce hareket ediyorsak, katı belirlenimcilik yanlış demektir.
- Bu nedenle katı belirlenimcilik yanlıştır.

Öncül 1 basit bir gözlemdir; insanlar örneğin cinayet işleme, zina yapma ya da tehlikeli araç sürme yönünde tutkular ya da arzular taşırlar. Bununla birlikte, böyle faaliyetlere girişmekten kendilerini alıkoyabilirler. Öncül 2, "özgürce hareket etme"nin bir tanımını yapar. Bir kişi, eğer tutkulara boyun eğmeyen bir tarzda hareket etmeyi seçebilirse, özgürce hareket eder. Bu öncülde öne sürüldüğüne göre, kişiler tutkularına karşı direnerek sonsuz sayıdaki tarihsel nedenden kaçınabilir ve nihayetinde özgürce hareket edebilirler. Öncül 3, katı belirlenimciliğin yadsınmasıdır.

"Seçime dayalı sav" gibi, "dürtü direncine dayalı sav" da her olayın bir nedene dayandığını yadsımaz ve bundan dolayı, geçerli bir savdır ama sağlam değildir. Bu sava karşı en güçlü itiraz, Öncül 2'nin reddidir: İnsanlar tutkularına karşı direnebilmelerine rağmen, buna dayanarak özgürce hareket ettikleri sonucu çıkarılamaz. Örneğin, bir kişi cinayet işleme arzusuna karşı direnebilir. Bununla birlikte, tıpkı cinayet işlemenin bir nedeni olduğu gibi, cinayet *işlememenin* de bir nedeni vardır. Kişi, başka bir nedenden dolayı, söz gelişi eylemleri yüzünden cezalandırılmak istememesi, kurbanına acıması vb. nedeniyle cinayet işlemekten vazgeçtiği için, cinayet işleme arzusuna karşı direnebilir. Bir kişi, dürtülerinin tümüne karşı hiçbir zaman direnemez. Dolayısıyla, "dürtü direncine dayalı sav"da verilen *özgür irade* tanımına göre, bir kişi asla özgürce hareket ediyor denilemez. Ek olarak, direniş de aynı derecede nedensellik yasalarına tabidir. Salt cinayet işlememenin nedeni değildir; bir olaydır da ve dolayısıyla başka bir nedenin sonucudur. Olur da bir kişi cinayet

işlemeye karşı direnirse, cinayet işlemeye karşı direnmesi önceden belirlenmiştir ve başka bir şekilde hareket edemezdi. Sonuç olarak, kişinin dürtülerine karşı direnmesi, onu nedensellik yasalarından bağışık bir kişi yapmaz.

Ahlaki Sorumluluğa Dayalı Sav

Katı belirlenimciliğe karşı üçüncü sav, "ahlaki sorumluluğa dayalı sav"dır. Şöyle tanımlanır:

- **Öncül 1:** Kimi zaman eylemlerimizden ahlaki olarak sorumluyuz.
- **Öncül 2:** Kimi zaman eylemlerimizden ahlaki olarak sorumluysak, kimi zaman özgürce hareket ediyoruz demektir.
- **Öncül 3:** Kimi zaman özgürce hareket ediyorsak, katı belirlenimcilik yanlış demektir.
- Bu nedenle katı belirlenimcilik yanlıştır.

Bu sav, ahlaki sorumluluğu şöyle tanımlar: Eğer X kişisi, A eylemini yaptığı için övgüyü ya da suçlanmayı hak ederse, o kişi A eyleminden ahlaki olarak sorumludur. Öncül 1, basit bir gözlemdir; eğer bir kişi cinayet işlerse, onun suçlanması ve cezalandırılması sağduyumuza hitap eder. Öte yandan, eğer bir kişi başka birinin hayatını kurtarırsa, o hareketinden dolayı övülmelidir. Öncül 2, "özgürce hareket etme"nin tanımını yapar. Eğer insanlar bir eylemden dolayı övgüyü ya da suçlanmayı hak ederlerse, o şekilde hareket etmeyi özgürce seçmiş olmaları çok akla yatkındır. Çünkü özgürce hareket etmiş olmasalardı, o zaman övgü almazlar ya da suçlanmazlardı.

Öncül 3, katı belirlenimciliğin yadsınmasıdır. Bundan önceki iki sav gibi, "sorumluluğa dayalı sav" da geçerlidir ama sağlam değildir. Bir kişinin, bir eylemden dolayı övgüyü ya da suçlanmayı "hak etmek" için, o eylemin biricik nedeni olması gerektiğini farz eder.

Başka bir deyişle, eğer bir kişi nezaket içeren bir eyleme (bir nedenle) zorlanırsa övgüyü "hak etmez" ve zalimlik içeren bir eyleme zorlanırsa suçlanmayı "hak etmez". Ne var ki bu sav, olayların nedenli olduğunu kabul ettiği için, övgüyü ya da suçlanmayı hak ediyor görünen olayların kendilerinin de nedenli olduklarını kabul etmelidir; bir kişi bir olayın biricik nedeni olamaz.

Dolayısıyla, bu savın temel problemi ilk öncülündedir; bir kişiyi övmenin ya da suçlamanın mantıklı gibi görünebildiği bazı durumlar olmasına rağmen, kişinin eylemleri nedeniyle gerçekten ahlaki sorumluluk altında olması aslında söz konusu değildir. Eğer bir kişi cinayet işlerse, cinayet işlemekten başka bir seçeneği yoktur. Cinayet, nedenli bir olaydır ve olması gerekmiştir. Cinayetin işlenmesi gerekli olmuşsa, katil bu eyleminden dolayı övgüyü ya da suçlanmayı hak etmez. Dolayısıyla, ahlaki sorumluluk lehine sav öne sürmek, bazı olayların nedensiz olduğunu iddia etmek olur, bu ise sağduyumuza aykırı gelen bir anlayıştır.

Birçok filozof Öncül 1'e yanıt vermek için, bunun, yürürlükteki adalet sistemimizin açısından içerdiği imalara vurgu yapmıştır. Ahlaki sorumluluğun varlığını inkâr edecek olursak, diyor bu filozoflar, o zaman cezalandırmak için hiçbir gerekçemiz kalmaz ve dolayısıyla, herhangi bir hapishane ya da tutukluluk merkezi işletmekten vazgeçmemiz gerekir. Katı belirlenimci biri böyle bir sonucu düşüncesizlik sayardı; ahlaki sorumluluk bulunmasa bile, cezalandırma için kesinlikle başka haklı gerekçeler vardır. Söz gelimi hapishane sistemi, bir güvenlik önlemi olarak, şiddetten caydırıcı bir faktör olarak, bir rehabilitasyon merkezi olarak ya da mağdurların şikâyetlerini giderme yolu olarak işlev görebilir. Olayların nedenli olduğu gerçeğinin kendisi, hapishanelerin pekâlâ şiddeti azaltıcı bir neden olabileceğine inanma olanağı sağlamaktadır. Cezalandırılmama isteği, bir kişiyi başka bir kişinin canına kıymaktan alıkoyan koşullar dizisindeki bir etken olabilir.

Katı belirlenimcilik, hiçbir şeyin bir neden olmaksızın meydana gelmediğini, hiçbir eylemin nedensellik yasasından bağışık olmadığını öne sürer. Bu kurama karşı birçok sav ileri sürülmesine rağmen, nihayetinde katı belirlenimciliği çürütememişlerdir.

JEAN-JACQUES ROUSSEAU (1712-1778)

Özgürlük Savaşçısı

Jean-Jacques Rousseau, 28 Haziran 1712'de İsviçre'nin Cenevre kentinde doğdu. Doğumundan kısa süre sonra annesi öldü ve on iki yaşındayken babasınca terk edilen Rousseau, bir evden diğerine dolaşıp aile mensuplarıyla, işverenlerle, hamilerle ve sevgililerle birlikte oturdu. Aşağı yukarı 1742'de, artık Paris'te yaşayıp müzik öğretmeni ve nota çoğaltıcı olarak çalışan Rousseau, Aydınlanma'nın en önemli şahsiyetlerinden biri olan Diderot'yla dostluk kurdu. Her ne kadar Aydınlanma'nın idealleriyle ve harekete mensup başkalarıyla ilişkisi karmaşık olsa bile, en sonunda Rousseau da Aydınlanma'nın kilit bir şahsiyeti olarak tanınacaktı.

Rousseau, ilk kez 1750'de *Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev* (*Discours sur les Sciences et les Arts*) başlıklı eseriyle adından söz ettirdi. Dijon Akademisi, bilim ve sanat dallarındaki restorasyonun ahlaki arınmayı sağlamaya elverişli olup olmadığı sorununu ele alan bir deneme yarışması düzenledi; yarışmayı kazanan Rousseau, uygarlığın ilerlemesiyle ahlakın ve erdemin bozulduğunu savunuyordu (sonraki felsefi metinlerinin hepsinde ortak düşünce olarak bu vardı). Rousseau, dikkate değer yazılar üretmeyi sürdürdü (örnek olarak, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* [*Discours sur l'origine et les fondments de l'inegalite*]) ve popülerliği gitgide arttı. Bununla birlikte, 1762'de, *Toplum Sözleşmesi* (*Du Contract Social*) ve *Èmile* adlı kitaplarının yayımlanmasıyla bu popülerliği tavan yaptı. Bu kitaplar büyük tartışmalara ve protestolara yol açtı; Paris'te ve Cenevre'de kitapların halk önünde yakılması, Fransız monarşisinin onu tutuklatması bu tepkiler arasındaydı. Rousseau, Fransa'dan kaçarak en sonunda İsviçre'nin Neuchâtel kentine yerleşti; orada Cenevre vatandaşlığından çıkmakla kalmadı, ünlü özyaşamöyküsü *İtiraflar* (*Les Confessions*) üzerinde çalışmaya da başladı.

Rousseau nihayet Fransa'ya döndü ve İngiliz filozof David Hume'da teselli bulmaya çalıştı. Rousseau 2 Temmuz 1778'de aniden öldü. 1794'te Fransız Devrimi sırasında, monarşinin görüşlerinden tamamen farklı görüşlere sahip yeni devrimci hükümet, Rousseau'nun küllerinin Paris'teki Panthéon'a yerleştirileceğini ve kendisinin ulusal kahraman olarak onurlandırılacağını duyurdu.

Jean-Jacques Rousseau'nun önemli felsefi yapıtlarının çoğunda rastlanan ortak izlek, özgürlüğe, ahlaka ve doğanın durumuna ilişkin düşünceleri içerir. Onun yapıtları, Fransız Devrimi ile Amerikan Devrimi'nin temellerini kurdu ve Batı felsefesi üzerinde inanılmaz bir etki yarattı.

İNSANLAR ARASINDAKİ EŞİTSİZLİĞİN KAYNAĞI

Jean-Jacques Rousseau'nun en tanınmış siyasal/felsefi metinlerinden biri olan *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* (*Discours sur l'origine et les fondments de l'inegalite*), onun felsefesinin temel öğelerini açıklar. Rousseau, ilk önce, insanların yaşadıkları farklı eşitsizlik türlerini saptar. Sonra, bu eşitsizlik türlerinden hangilerinin "doğal" olduğunu, hangilerinin "doğal olmadığı"nı (dolayısıyla da önlenebilir olduğunu) belirlemeye çalışır.

Rousseau, doğada bulunan başka her hayvan gibi insanı da iki ilkenin güdülediğine inanıyordu: Özkoruma ve acıma. İnsan doğal durumundayken mutludur, pek az şeye gereksinim duyar, iyilik ve kötülük diye bir şey bilmez. İnsanı diğer herhangi bir hayvandan ayıran tek şey, (gerçekleşmemesine rağmen) mükemmelleşebilme duygusudur.

İnsanın zaman içinde değişmesine olanak sağlayan da işte bu mükemmelleşebilme düşüncesidir. İnsanlar bir araya gelip toplumsallaştıkça zihin gelişir ve akıl oluşmaya başlar. Bununla birlikte, toplumsallaşma, Rousseau'nun "özsevgisi" (*amour propre*) olarak

tanımladığı bir ilkeye de yol açar; insanların kendilerini diğerleriyle karşılaştırmalarına ve mutluluk yaratmak için diğerleri üzerinde üstünlük kurma çabası göstermelerine yol açan işte bu dürtüdür.

İnsan toplumları daha karmaşık bir hal aldıkça ve *amour propre* daha bir geliştikçe, özel mülkiyet ve emek gibi şeyler insanlar arasında bölüştürülür, bu da yoksulların sömürülmesine olanak sağlar. Ondan sonra yoksullar, zenginlerle savaş başlatarak böyle bir ayrıma son vermeye çalışırlar. Ne var ki, zenginler eşitlik sağlama iddiasındaki bir siyasal toplum yaratarak yoksulları kandırırlar. Bununla birlikte eşitlik sağlanmaz; onun yerine baskı ve eşitsizlik toplumun kalıcı demirbaşları haline gelir.

Rousseau'nun Doğal Eşitsizlikleri

Rousseau'ya göre, doğal eşitsizlikler sadece fiziki güçteki farklılıklardan ibarettir; çünkü bunlar doğal halde ortaya çıkan eşitsizliklerdir. Modern toplumda insan yozlaşmıştır; yasalardan ve mülkiyetten kaynaklanan eşitsizlikler ise doğal değildir ve hoşgörüyle karşılanmamalıdır.

TOPLUM SÖZLEŞMESİ

Jean-Jacques Rousseau belki de en çok *Toplum Sözleşmesi* (*Du Contract Social*) adlı eseriyle tanınır; bu kitapta, "İnsanlar özgür doğarlar, oysaki her yerde zincire vurulmuşlardır" demesiyle ünlüdür. Rousseau'ya göre, insanlar toplum oluşturduklarında tam özgürlüğe ve eşitliğe sahiptiler. Halbuki uygar toplum pranga işlevi görmekte ve insanın doğasında var olan özgürlüğü bastırmaktadır.

Rousseau'nun gözünde biricik meşru otorite biçimi, tüm insanların bir toplum sözleşmesi yaparak karşılıklı korunma amacıyla bir hükümet üzerinde görüş birliği etmesine dayanan otoritedir. Rousseau, bu insan grubunu "egemen" olarak tanımlar. Egemen, her za-

man halkın ortak gereksinimini ifade eder ve bireysel kanılara ya da isteklere bakmaksızın herkesin ortak iyiliğini gözetir (Rousseau bunu "genel irade" olarak adlandırır). Yasaların yapılmasını da genel irade şekillendirir.

Bununla birlikte, Rousseau, hükümetin önemini reddetmez ve egemen ile hükümet (ister monarşi, ister aristokrasi, isterse demokrasi olsun) arasında sürtüşme olacağını kavrar. Rousseau, bu tür gerginlikleri yumuşatmak için egemenin dönem dönem meclis olarak toplanması ve genel irade temelinde oylama yapması gerektiğini öne sürer. Egemeni oluşturan halk her zaman bu meclislerde hazır bulunmalıdır, çünkü meclislerde bir kez seçilmiş temsilciler hazır bulunmaya başlayınca egemenlik elden gider; gerçekten sağlıklı bir devlette, pratik olarak oybirliği esası geçerli olmalıdır. Dahası, Rousseau, bireyler arasındaki ve hükümet ile egemen arasındaki çalışmalarda arabuluculuk yapacak bir mahkemenin olması gerektiğini de savunur. Jean-Jacques Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*, Batı felsefesindeki en önemli felsefi metinlerden biridir. Rousseau, siyasal eşitsizliğin olduğu bir zamanda, hükümetin "yönetilenlerin rızası"yla yönetme hakkına sahip olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Onun insan haklarıyla ve halkın egemenliğiyle ilgili radikal görüşleri, sıklıkla insan haklarının ve demokratik ilkelerin temelleri olarak kabul edilmektedir.

VAGON İKİLEMİ

Sonuçlarla Yüzleşmek

Şöyle bir senaryo hayal edin:

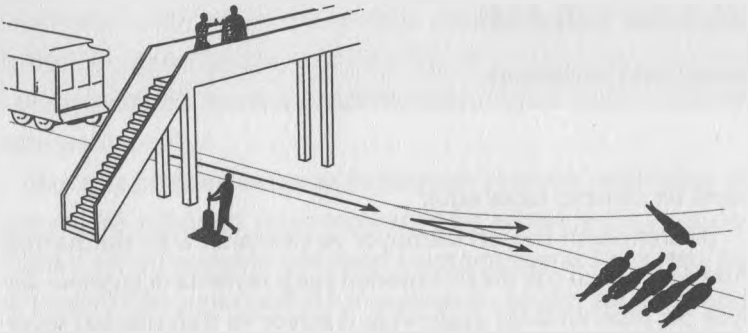
Bir tramvayın frenleri tutmuyor ve vatmanın aracı durdurması imkânsız, çünkü çok dik bir tepeden aşağı raylarda uçarcasına ilerliyor. Siz tepenin biraz aşağısında duruyor ve tüm olanları seyrediyorsunuz. Bulunduğunuz yerden biraz daha aşağıda beş işçinin raylar üzerinde durduğunu fark ediyorsunuz. Tramvay doğruca onların üzerine gidiyor. Eğer bir şeyler yapılmazsa, bu beş adamın öleceği kesin.

Hemen sağ yanınızda, tramvayı başka bir hatta yönlendirecek bir manivelanın olduğunu fark ediyorsunuz. Ne var ki, bu ikinci hatta baktığınızda, orada da bir kişinin bulunduğunu görüyorsunuz. Tramvayın yönünü değiştirirseniz ilk hattaki beş işçi kurtulacak; ama ikinci hattaki bir kişi ölecektir. Ne yaparsınız?

Şimdi de bu senaryoyu düşünün:

Bir köprünün üstünde duruyor ve kontrolden çıkıp yokuş aşağı uçarcasına ilerleyen bir tramvayı seyrediyorsunuz. Rayların ucunda ölmesi kaçınılmaz olan beş işçi duruyor. Bu kez tramvayı başka bir hatta yönlendirmek için manivela da yok. Tramvay, sizin üstünde durduğunuz köprünün altından geçip gidecek, ama tramvayın önüne ağır bir şey atarsanız bunun onu durduracağını biliyorsunuz. Tesadüfe bakın ki, çok şişman bir adamın yanında duruyorsunuz ve tramvayın o beş işçiyi öldürmesini önlemenin tek yolunun şişman adamı köprüden aşağıya itip raylara düşmesini sağlamak olduğunu anlıyorsunuz; böylece sonuçta şişman adam ölecektir. Ne yaparsınız?

Günümüzde de tartışma konusu olmaya devam eden vagon (ya da tramvay) ikilemi, ilk kez 1967'de İngiliz filozof Philippa Foot tarafından ortaya atıldı ve daha sonra, Amerikalı filozof Judith Jarvis Thomson tarafından genişletildi.

SONUÇÇULUK

Vagon ikilemi, sonuççuluğun mükemmel bir eleştirisidir. Sonuççuluk, genel anlamda en iyi sonuçları verdiği zaman bir eylemin ahlaki açıdan doğru olduğunu savunan felsefi görüştür. Sonuççuluğun iki temel ilkesi vardır:

1. Bir eylemin doğruluğu ya da yanlışlığı yalnızca doğurduğu sonuçlara bağlıdır.
2. Bir eylem ne denli iyi sonuçlar doğurursa, o denli doğru bir eylemdir.

Sonuççuluk, bir kişinin hayatını nasıl yaşaması gerektiği (iyi sonuçları azamiye çıkaracak şekilde yaşamalıyız) ve ahlaki bir ikilemle karşılaşınca nasıl tepki vermesi gerektiği (iyi sonuçları azamiye çıkaracak eylemi seçmeliyiz) konusunda yol gösterici olabilmesine rağmen, eleştirilerden payını almıştır.

Sonuççulukta, gelecekteki sonuçları kestirmenin çetin bir iş olduğu besbellidir. Bir sonucun ahlakiliğini değerlendirmeye nasıl girişilir? Böyle bir değerlendirme, bir bireyce meydana geleceğine inanılan şeylere mi dayandırılmalı, yoksa fiilen meydana gelen şeylere mi dayandırılmalıdır? Ahlaki açıdan "iyi" olan sonuçların nasıl

ölçüleceği ve karşılaştırılacağı ile ilgili sorunlar da vardır. Sonuççuluğun bir biçimi olan hazcılığa göre iyiliğin ölçüsü haz iken, bir diğer sonuççuluk biçimi olan yararcılığa göre iyiliğin ölçüsü, esenlik ve refahtır.

Vagon ikilemi örneğinde, sonuççuluğun nasıl çözüm getirdiğini görmeye başlarız. Birinci örnekte, yararcılığın bir biçimi, manivelayı çekmenin ahlaki açıdan daha iyi seçenek olduğunu iddia eder. Ne var ki, yararcılığın bir diğer çeşidinin iddiasına göre, zaten ahlaki açıdan yanlış bir şey meydana gelmekte olduğu için, manivelayı çekerek ona katılmak da ahlaki açıdan yanlış olur, çünkü daha önce hiç kimsenin ölümünden sorumlu olmadığınız halde artık bir veya birkaç kişinin ölümünden kısmen sorumlu olursunuz.

Manivelayı çekmeye istekli olan birçok kişi, ikinci senaryodaki örnekte, şişman adamı köprüden aşağıya atmaya istekli olmaz. Her iki durumda da sonuçlar aynı olmakla birlikte (beş kişiyi kurtarmayı seçiyorsunuz ve bir kişi ölüyor), anlaşılan o ki, sırf manivelayı çekmek ile fiilen bir adamı köprüden atmak arasında ahlaki bir fark vardır.

İKİLİ SONUÇ ÖĞRETİSİ

Vagon ikilemi, ikili sonuç veya çift etki öğretisi olarak bilinen ilkeyi temel alır. İlk kez Thomas Aquinas'ın tanıttığı bu ilkeye göre bir eyleme, sonuçlarından biri ahlaki açıdan kötü olduğunda bile ahlaki olarak izin verilebilir. Manivela çekilirse bir kişinin öleceğini önceden bildiğiniz vagon ikileminde olduğu gibi, bu eylemlerin kötü sonucu önceden kestirilebilir. O halde, başkalarına zarar vermek ahlakdışı sayılıyorsa ve sonuçlardan birinin başka bir kişiye zarar vermeyi içerdiğini önceden görebiliyorsak, manivelayı çeken kişi ahlaki açıdan hatalı mıdır?

İkili sonuç öğretisine göre, bir bireyin zararlı sonuçlara yol açacağı önceden kestirilen bir eylemde gerçekleştirmesi, aşağıdaki dört koşulun bulunması halinde ahlaki sayılabilir:

1. **İyi sonucun amaçlanmış olması gerekir.** İyi sonuç asla kötü sonucun bahanesi olarak kullanılmamalıdır, dolayısıyla kötü sonucun gerçekleşmesine dönük bir niyetin asla olmaması gerekir.
2. **Eylemin kendisi ahlaki açıdan nötr ya da iyi olmalıdır ve asla ahlaki açıdan yanlış olmamalıdır.** Dolayısıyla eylemin, iyi ve kötü sonuçlardan tecrit edecek olsanız, asla kötü olmaması gerekir.
3. **İyi sonuç, kötü sonucun neticesi değil, eylemin dolaysız neticesi olmalıdır.** Ahlaki açıdan iyi bir sonuç, hiçbir zaman eylemin ilk başta kötü bir sonuç doğurmasından dolayı meydana gelmiş olmamalıdır.
4. **Kötü sonuç hiçbir zaman iyi sonuca ağır basmamalıdır.** Niyet iyi olsa bile, eğer neticede kötü sonucun iyi sonuca ağır basması söz konusuysa, o zaman bu koşul çiğnenmiş olur.

İkili sonuç öğretisinin gerçek yaşamda sık rastlanan bir örneği, bir kişinin kendini savunmak için başka birini öldürmesinde görülür. Eğer bir kişi kendisine saldıranı öldürürse, bu eylem ahlaki açıdan izin verilebilir bir eylemdir, çünkü iyi sonuç, önceden kestirilen kötü sonuca (başka bir kişiyi öldürmeye) ağır basar.

İkili sonuç öğretisi sonuççularca reddedilir, çünkü sonuççuluğa göre bir kişinin neye niyet ettiğinin hiçbir alakası yoktur; yalnızca eylemlerinin sonucu bir önem taşır.

Vagon ikileminin ortaya çıkardığı sorunlar bugün de felsefe dünyasında tartışmalara yol açmaktadır.

GERÇEKÇİLİK

Tümeller Kuramı

Gerçekçilik, dünyada zihinden ve dilden bağımsız olarak tümellerin var olduğunu savunan felsefe kuramıdır.

Felsefi Tanımlar

TÜMELLER: İlk kez Platon'un tanıttığı tümeller, dünyada var olan yinelenebilir ve ortak karakteristiklerdir; özellikler (örneğin dörtgenlik) ve nitelikler (örneğin benzerlik) olmak üzere iki kategoriye ayrılır. Eğer varsa, çok az olan özellikler ve nitelikler her şeyde paylaşılmasına rağmen, gerçekçiler, tümellerin doğada gerçek bir ortaklık ortaya koyduğunu ve dünyaya sistematikleşmiş bir düzen sağladığını öne sürerler.

Dolayısıyla, gerçekçiliğe göre kırmızı bir elma ve kırmızı bir kiraz, tümel bir öz olarak "kırmızılık" özelliğine sahiptir. Gerçekçilerin öne sürdüklerine göre "kırmızılık" özelliği, bunu kavrayacak hiçbir zihin olmasa bile gerçekten mevcuttur. Bu örnekte, kırmızı elma ve kırmızı kiraz birer tikeldir. Başka bir söyleyişle, bunların kendileri birer tümel değildir, ama tümelin temsilcileri olarak nitelendirilir.

GERÇEKÇİLİK TÜRLERİ

Gerçekçiliğin ahlak, siyaset, din, bilim ve metafizik üzerine eğilen birçok farklı türü vardır. Gerçekçiliğin en çok bilinen biçimlerinden ikisi şunlardır:

1. **Aşırı Gerçekçilik:** Gerçekçiliğin ilk önce Platon tarafından kurulan en eski biçimi budur. Platon'a göre tümeller (o bun-

lara Biçimler ya da İdealar der) maddi değildir, mekânın ve zamanın dışında varlığa sahiptir.

2. **Güçlü Gerçekçilik:** Gerçekçiliğin bu biçimi Platon'un İdealar düşüncesini reddeder; onun yerine tümellerin mekânda ve zamanda var olmakla kalmayıp aynı anda birçok kendilikte (entitede) var olabildiğini öne sürer. Elmadaki ve kirazdaki kırmızılık gerçekte aynı tümel kırmızılıktır ve kendilikten kendiliğe farklılık göstermez.

Gerçekçilik, en başta tümellerin var olup olmadığı sorusunu içeren "tümeller problemi"ne yanıt bulmaya çalışır.

GERÇEKÇİLİĞE YÖNELİK İTİRAZLAR

Gerçekçilik, felsefede çok tartışılan bir konudur. Gerçekçiliğe yöneltilen birçok itiraz bulunmakla birlikte, bu tezler gerçekçiliği bütünüyle çürütmekte pek başarılı değildir ve tümellerin varlığını yadsımak için kullanılamaz.

Tuhaflık Savı

Filozof Bertrand Russell'ın "tuhaflık savı" şunu belirtir:

- **Öncül 1:** Tümeller son derecede tuhaf şeylerdir (bir kere bunların bizatihi mahiyeti ve varlığı gariptir, saptanmaları da zordur).
- **Öncül 2:** Eğer tümeller son derecede tuhaf şeyler ise o zaman mevcut değildirler.
- **Öncül 3:** Eğer tümeller mevcut değiller ise, o zaman gerçekçilik yanlıştır.
- Öyleyse gerçekçilik yanlıştır.

Russell, *The Problems of Philosophy* (*Felsefe Sorunları*) adlı kitabında, iki yer arasındaki bir ilişkiyi tanımlar: "Edinburgh, Londra'nın kuzeyindedir." Bu ilişki, insan algısından bağımsız varlığa sahip görünmektedir. Bununla birlikte Russell, bu yargıya karşı itirazların bulunduğunu öne sürer; karşı gerçekçiler (antirealistler, yani zihnin dışında hiçbir şeyin bulunmadığı, bulunsa bile ona erişemeyeceğimiz görüşünü benimseyenler), tümellerin fiziki nesnelerle ya da tikellerle aynı anlamda var olmadıklarını öne sürerler.

Londra'nın nerede ve ne zaman var olduğunu (yeryüzünün belirli bir kısmında, kurulduğu zamandan yıkılacağı zamana kadar yer aldığını) söylemek kolay olmakla birlikte, "kuzeyinde" ilişkisi için aynısını söylemek imkânsızdır; çünkü o kendilik, zamanda ya da mekânda mevcut değildir. Dolayısıyla savın birincil öncülünde ifade edildiği gibi, tümellerin çok garip kendilikler olduklarına inanmak mantıklıdır. Savın devamında söylendiği üzere, tümeller herhangi bir uzaysal-zamansal anlamda mevcut olmadıkları için, bundan tümellerin hiç var olmadıkları sonucu çıkar (Öncül 2). Bir tümelin ne zaman ya da nerede olduğunu bilme imkânı bulunmadığı için, onun varlığını reddetmek mantıklıdır. Tümeller mevcut değiller ise o zaman onların var olduğunu iddia eden kuram, yani gerçekçilik yanlıştır (Öncül 3). Öncül 3, gerçekçiliğin yadsınmasıdır. Tuhaflık savı geçerli bir sav olduğu için, ilk başta gerçekçiliğe karşı sağlam bir itiraz gibi görünmektedir. Bununla birlikte, varlık konusunda yaptığı tanım daha ileri analiz edilince, savın hiç de o kadar sağlam olmadığı ortaya çıkar. Bu savın ana sorunu, ilk öncülden ikinciye atlamasıdır. Tümeller, uzaysal-zamansal âlemde var olmamaları bakımından hakikaten tuhaf olabilirler; ama yine de bu, onların hiç var olmadıkları anlamına gelmez. Uzaysal-zamansal varoluşu biricik varoluş tipi saymak mantıklı gibi görünebilir ama durum öyle değildir. Aslında fiziksel nesneler, düşünceler, duygular vb. var olmakla birlikte, tümellerin kendilerini idame ettirdikleri söylenebilir. Russell'ın dediğine göre, tümeller kendilerini idame

ettirir (yani, mekân ya da zaman olmaksızın vardır), çünkü bunlar zamandan bağımsızdır ve değiştirilemez. Sonuç olarak, temeller tuhaf bir şekilde var olsalar bile, gerçekten de vardır.

Bireyselleştirme Problemi

Gerçekçiliğe karşı ikinci itiraz "bireyselleştirme problemi" olarak bilinir. Şöyledir:

- **Öncül 1:** Eğer gerçekçilik doğruysa, o zaman tümeller vardır.
- **Öncül 2:** Eğer tümeller varsa, o zaman tümelleri bireyselleştirmek mümkündür.
- **Öncül 3:** Tümelleri bireyselleştirmek mümkün değildir.
- Öyleyse gerçekçilik doğru değildir.

Bir tümeli *bireyselleştirmek*, o tümele ait bir "kimlik ölçütü"nü bilmek anlamına gelir. Başka bir deyişle, bir tümeli bireyselleştirmek, biçimle ilgili mutlaka doğru olması gereken, döngüsel olmayan bir ifadeyi bilmek anlamına gelir.

Birinci öncül basitçe gerçekçilik kuramını belirtir. Öncül 2, eğer tümeller varsa, o zaman onların biçimini bilmenin mümkün olması gerektiğini öne sürer (örneğin, X ve Y aynı nedeni ve sonucu paylaşıyorsa, X ile Y'nin aynı olay olduğunun söylenebilmesi gibi). Bir tümeli bireyselleştirmeye çalışılınca, varılan sonuç döngüsel bir sav haline gelir, dolayısıyla Öncül 3'ün doğruluğunu kanıtlar. "Tuhaflık savı" gibi, "bireyselleştirme problemi" de geçerli ve sağlam olmayan bir savdır. Pekâlâ olabilir ya, tümeller gerçekten bireyselleştirilebilir ama biz onların biçimini ifade etmenin bir yolunu henüz belirleyememişizdir. "Bireyselleştirme problemi" salt geçmişte tümellerin bireyselleştirilmediğini belirtmek yerine, gelecekte de hiçbir zaman kesinlikle bireyselleştirilemeyeceklerini kanıtlayıncaya kadar, bu savın mantıksal bir değeri yoktur.

IMMANUEL KANT (1724-1804)

İnsan Aklı ve Modern Düşünce

Immanuel Kant, gelmiş geçmiş en önemli filozoflardan biridir. Onun çalışmaları, Batı felsefesinin şeklini sonsuza kadar değiştirmiştir. Doğu Prusya'nın Königsberg kentinde 22 Nisan 1724'te doğan Kant, büyük ve mütevazı bir aileden geliyordu. Kant büyürken, Pietizm denilen popüler Protestan hareket, ailesinin yaşamında büyük bir rol oynadı (daha sonra da onun çalışmalarını etkileyecekti).

Kant sekiz yaşındayken Collegium Fridericianum'a girdi ve orada klasisizm eğitimi aldı. Kant, 1740'a kadar orada kaldıktan sonra Königsberg Üniversitesi'ne kaydolarak matematik ve felsefe eğitimi gördü. 1746'ta babası ölünce, Kant bir anda parasız pulsuz kaldı ve öğrenim masraflarını karşılayabilmek için özel öğretmenlik yapmaya başladı. Bu işi yedi yıl sürdürdü ve felsefi düşüncelerinin birçoğunu bu dönemde yayımladı.

Kant, en sonunda 1770'te mantık ve metafizik profesörü oluncaya kadar on beş yıl Königsberg Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. Kant, elli yedi yaşındayken, gelmiş geçmiş en önemli felsefe metinlerinden biri olan *Arı Usun Eleştirisi*'ni (*Kritik der reinen Vernunft*) yayımladı. Bu kitabında Kant, insan zihninin deneyimleri nasıl iki şekilde düzenlediğini ayrıntılarıyla anlattı; bunların biri dünyanın nasıl göründüğü, diğeri ise dünya hakkında nasıl düşünüldüğüydü.

Kant, sonraki yirmi yedi yıl boyunca Königsberg Üniversitesi'nde dersler vermeyi ve çok önemli felsefi metinler yazmayı sürdürdü. Ne var ki, dinsel metinleri öğretirken genelgeçer anlayışa uymayan yöntemler kullandığına ilişkin söylentiler çıkınca, Prusya hükümeti Kant'a baskı yapmaya başladı. 1792'de Prusya kralı, Kant'ın dinsel konularda ders vermesini ve yazı yazmasını yasakladı; Kant da beş yıl sonra kral ölünceye kadar bu yasağa boyun eğdi.

Kant, 1796'da emekli oluncaya kadar aynı okulda eğitim verdi. Yaşantısı epeyce sıradan olmasına rağmen, felsefeye yaptığı katkılar hiç de öyle değildi.

IMMANUEL KANT'IN ELEŞTİRİLERİ

Immanuel Kant'ın külliyatı muazzam boyutta ve inanılmaz karmaşıktır. Bununla birlikte, tüm çalışmalarında gözlenen ortak izlek, felsefi sorunları anlamak ve çözüme kavuşturmak için eleştirel bir yöntem uygulamış olmasıdır. Kant'ın görüşüne göre felsefede, çevremizdeki dünyaya ilişkin kuru yorum yapmamamız gerekir; bunun yerine hepimizin kendi zihinsel yetilerini eleştirmesi gerekir. Aşina olduğumuz her şeyi sorgulamalı, bilgimizin sınırlarını anlayıp tanımlamalı, her şeye anlam verme tarzımızı zihinsel süreçlerimizin nasıl etkilediğini belirlemeliyiz. Kant, çevremizdeki evren hakkında kuru yorum yapmaktan çok, kendi içimize bakarak felsefenin ortaya attığı çok sayıdaki soruna yanıtlar bulacağımıza inanıyordu. Dolayısıyla Kant, metafizikten gitgide uzaklaşarak epistemolojiye (bilgi bilimine) yöneldi.

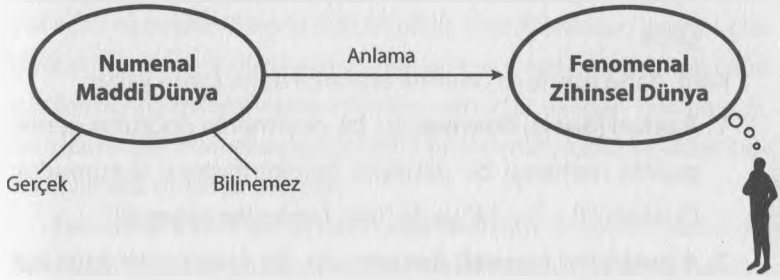
Aşkın ya da Deneyüstü İdealizm

Kant'ın aşkın ya da deneyüstü idealizmini anlamak için, ilk önce onun fenomen (görüngü) ile numen (kendinde şey [*Ding an sich*]) arasında yaptığı ayrımı anlamak gerekir.

Felsefi Tanımlar

FENOMEN: Kant'a göre, fenomenler (görüngüler), zihinlerimizle yorumladığımız gerçeklikler ya da görünüşlerdir.
NUMEN: Kant'a göre, numenler (kendinde şeyler), zihinlerimizin yorumlarından bağımsız var olan şeylerdir.

Kant, bizim ancak zihinlerimizden bize gösterilen haliyle dünyayı bilme yeteneğine sahip olduğumuzu ve dış dünyanın asla gerçekten bilinemeyeceğini öne sürer. Başka bir deyişle, bildiğimiz ve hep bileceğimiz biricik bilgi, fenomenlere ilişkin bilgidir. Bunun anlamı, numenlere ilişkin bilginin bilinmediği ve her zaman da bilinmez olacağıdır.

Felsefede *idealizm*, dünyanın fiziki şeylerden değil, zihinsel idealardan (fikirlerden) oluştuğu inancını paylaşan çeşitli anlayışları ifade eder. Bununla birlikte Kant, geliştirdiği aşkın ya da transandantal idealizmde, dış gerçekliğin var olduğunu yadsımaz. Şeylerin idealardan daha az temel nitelik taşıdıklarını da farz etmez. Onun yerine, zihinlerimizin gerçekliği bağlamsallaştırıp sınırladığını ve bizim bu sınırlamaları asla aşamayacağımızı iddia eder.

Sentetik *A Priori*

Kant, deneyimin mahiyeti bireysel ve tikel olduğu (örneğin, her birimiz görüntüleri ve sesleri bireysel olarak deneyimlediğimiz) halde, deneyime dayalı tümel doğruların nasıl mümkün olabileceği sorusunu yanıtlamaya uğraşır. Nedensellik yasasını deneyimlememiz (görmemiz, koklamamız, dokunmamız vb.) mümkün olmadığı halde, neden ve sonuç çıkarımını nasıl yapabiliriz?

Kant, iki tür önerme arasında ayrıma gider:

1. **Analitik (çözümsel) önerme:** Bu, konunun içinde kavramın bulunması durumudur. Örneğin, "tüm dörtgenlerin dört köşesi vardır". Bu cümlede dört köşe, dörtgen tanımının bir parçasıdır.
2. **Sentetik (bireşimsel) önerme:** Bu, konunun içinde kavramın bulunmaması durumudur. Örneğin, "tüm kadınlar mutludur". Bu cümlede mutluluk, kadın tanımının bir parçası değildir.

Kant, daha sonra, iki önerme arasında daha ayrım yapar:

1. ***A priori* (önsel) önerme:** Bu, bir önermenin doğruluk gerekçesinin herhangi bir deneyim gerektirmemesi durumudur. Örneğin, "8 + 6 = 14" ya da "tüm fareler kemirgendir".
2. ***A posteriori* (sonsal) önerme:** Bu, bir önermenin doğruluk gerekçesinin deneyime dayanması durumudur. Örneğin, "tüm kadınlar mutludur" önermesi, bunun doğru olup olmadığını söylemek için deneyim gerektirir.

Kant, sentetik *a priori* bilginin nasıl mümkün olabildiğini (başka bir deyişle, tanıma bağlı ya da kendiliğinden apaçık olmadıkça bir şeyin tümel ve zorunlu olduğunun nasıl bilinebileceğini) sorar. Sentetik *a priori* bilginin gerçekte mümkün olduğu sonucuna varır. İşte şöyle:

Kant'a göre deneyim, zihnimizde belirli kategoriler temelinde düzenlenir. O zaman bu kategoriler deneyimin hem zorunlu hem de tümel özellikleri haline gelir. Örneğin, doğada nedensellik bulamayız diye bir şey olmaz. Daha çok, nedensellik zihinlerimizdeki bir özellik olduğu için her zaman onu algılarız. Nedensellik bulmamız söz konusu değildir. Kant'a göre sentetik *a priori*, insanların somut bilgiyi nasıl geliştirdiklerini ifade eder.

KANT'IN ETİK ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ

Kant bir deontolog ya da ödevciydi, yani bir eylemin, ahlaki mi ahlakdışı mı olduğunun ardında yatan güdüye bakılarak belirlenmesi gerektiğine (bir eylemin ahlaki olup olmadığını sonuçlarına bakarak belirleyen sonuççuların aksine) kuvvetle inanıyordu. Kant'a göre, bir eylem üzerinde düşünme ve nedenlerini belirtme yeteneğine sahip olduğumuz için, ahlaki yargı o eylemin yapılmasına yol açan nedenler üzerine kurulmalıdır. Eylemlerimizin iyi sonuçlar doğurması önemli olmasına ve her zaman o netice yönünde çaba göstermemiz gerekmesine rağmen, sonuçlar akıldan etkilenmez, bu yüzden de aklın onayladığı belirli bir eylemin sonuçlarından bütünüyle akıl sorumlu değildir.

Akıl ancak belirli bir eylemi onaylamaktan sorumlu tutulabilir. Bu nedenle, ancak güdüleri ve eylemleri ahlaki ya da ahlakdışı olarak yargılayabiliriz. Ahlak akılla belirlendiği için, bunun anlamı iyiliğin ve kötülüğün de akıldan kaynaklandığıdır.

Kant'ın iddiasına göre, kötü eylemde bulunmak, kişinin kendi aklıyla yaratılan düsturların çiğnenmesidir ya da tutarlı şekilde tümel yasalar olarak görülemeyecek düsturların yaratılmasıdır. Başka bir deyişle, kötülük akıl yasalarının çiğnenmesinin neticesidir. Bu anlayıştan yola çıkarak ahlakdışılığın aslında bir tür akıldışılık olduğu kararına varabiliriz, çünkü akıl yasaları çiğnenmektedir. Kant'a göre, ahlakdışı hareket etmekle daha az akılcı insanlar haline geliriz, böylece insanlığımızı zayıflatırız. Güzel yargımıza aykırı şeyler yapmaktan kendimizi alıkoymanın tek yolu, akılcı davranmaktır.

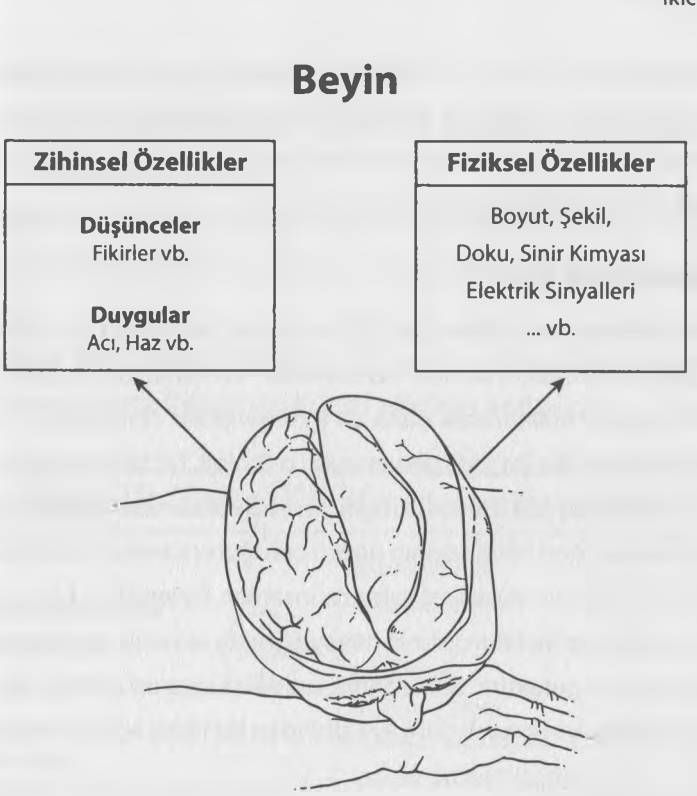
İKİCİLİK

Zihin ve Beden Ayrılığı

İkicilik ya da düalizm, bir bireyin bedensel özellikleri ile zihinsel özellikleri arasındaki ilişkinin ne olduğunu soran zihin-beden sorununa yanıt vermeye çalışır. İkiciliğe göre, zihin ve beden iki ayrı şeydir. Beden (ya da madde), bireyin oluştuğu fiziksel töz iken, zihin (ya da ruh), bedenden ayrı varlığa sahip olan ve bilinci kapsayan fizikdışı tözdür.

İkiciliğin üç önemli türü vardır:

1. **Töz İkiciliği:** Töz, zihinsel ve maddi olmak üzere iki kategoriye ayrılabilir. Bu kuramı üne kavuşturan René Descartes'a göre, maddi tözün düşünme yeteneği yoktur ve zihinsel tözün fiziksel dünyada bir uzantısı ya da kaplamı yoktur.
2. **Özellik İkiciliği:** Zihin ve beden, bir tek maddi tözün özellikleri olarak varlık gösterir. Başka bir deyişle bilinç, maddenin özgül bir biçimde (insan beyni gibi) örgütlenmesinin sonucudur.
3. **Yüklem İkiciliği:** Dünyayı anlamak için, birden fazla yüklemin (bir önermenin konusunu tanımlama biçimimizin ya da isnadın) olması gerekir. Yüklem ikiciliğine göre, zihinsel yüklem fiziksel yüklemlere indirgenemez. Örneğin, "Jack sinir bozucu" cümlesinde, "sinir bozucu olma" edimi fiziksel bir şeye (yükleme) indirgenemez. "Sinir bozucu olma", yapısıyla ya da bileşimiyle tanımlanamaz ve farklı durumlarda farklı görünebilir.

İKİCİLİĞİN SAVLARI

İkiciliğin iddialarını destekleyen bazı savlar vardır. Özellikle kişinin fiziksel bedeninden ayrı bir ruhun var olduğuna inananlar arasında ikicilik çok yaygındır.

Öznel Sav

Töz ikiciliğini destekleyen çok tanınmış savlardan biri, öznel savdır. Buna göre, zihinsel olaylar öznel nitelikler gösterirken, fiziksel olaylar öyle bir nitelik göstermez. Zihinsel bir olay söz konusu olunca, bir şeyin neye benzediği, nasıl hissedildiği ya da nasıl ses çıkardığı ile ilgili sorular sorulabilir. Ne var ki, o duyumlar fiziksel bir olaya

indirgenemez. Fiziksel bir olayı görebilseniz, işitebilseniz ya da ona dokunabilseniz bile, "bir şeyin nasıl hissedildiği" gibi bir duyumu tanımlıyorken onu gerçekten fiziksel bir şeye indirgeyemezsiniz. O hâlâ öznel niteliklere sahip bir duyumdur.

Özel Bilimler Savı

Özel bilimler savı, yüklem ikiciliği anlayışını destekler. Eğer yüklem ikiciliği doğruysa, o zaman "özel bilimler" var olmalıdır. Bu bilimler, fizik yasaları kullanılarak daha da indirgenebilir olmamalıdır. Fizik yasalarıyla daha da indirgenemeyen psikoloji, bir bilim biçimi olarak var olduğu için, zihnin varlığını ima ediyor olmalıdır. Meteoroloji bilimi bile özel bilim savının doğru olduğunu kanıtlar, çünkü hava örüntülerinin incelenmesi yalnızca insanları ilgilendiren bir şeydir; dolayısıyla da bu bilim, zihnin havayı dikkate almasını ve havayla ilgilenmesini gerektirir. Bu nedenle, maddi dünyanın zihinsel olarak algılanması için maddi dünyaya zihinden bir bakış açısı olmalıdır.

Akılla İlgili Sav

Akılla ilgili sava göre, eğer düşüncelerimiz basitçe fiziksel nedenlerin sonucuysa, o zaman bu düşüncelerin akla dayandığına ya da akılcı olduğuna inanmak için hiçbir neden yoktur. Fiziki bir madde akılcı değildir ve yine de insanlar olarak bizim aklımız vardır. Bu nedenle, zihin basitçe maddi bir kaynaktan geliyor olmasa gerektir.

İKİCİLİĞE KARŞI TEZLER

İkiciliğe karşı çeşitli savlar öne sürülmüştür. Bu savların birçoğu, tekçilik ya da monizm olarak bilinen ve zihin ile bedenin iki ayrı töz olmak yerine tek bir tözün bileşenleri olduklarını belirten daha geniş bir inanç kapsamında yer alır.

Tekçilik Hakkında Birkaç Söz

- **İdealist Tekçilik (İdealizm olarak da bilinir):** Var olan biricik töz, zihinsel tözdür (bilinçtir).
- **Maddeci Tekçilik (Fizikselcilik olarak da bilinir):** Fiziksel dünya biricik gerçekliktir ve zihinsel olan her şey fizikselden kaynaklanır.
- **Yansız (Nötr) Tekçilik:** Bir tek töz vardır; o da ne fiziksel ne de zihinseldir ama fiziksel ve zihinsel nitelikler ondan gelir.

İkicilik-Tekçilik Karşılaştırması

Kartezyen İkilik
Madde-Zihin

Anahtar:
Fiziksel ve Zihinsel töz ya aslidir (tam çizgi) ya da türevseldir (kesik çizgi)

Fizikselcilik
Madde > Zihin

İdealizm
Madde < Zihin

Yansız (Nötr) Tekçilik
Üçüncü Töz
> Madde ve Zihin

Beyin Hasarıyla İlgili Sav

İkiciliğe karşı bu sav, örneğin kafa yaralanmasına, patolojik hastalıklara ya da uyuşturucu kullanımına bağlı beyin hasarı nedeniyle zihinsel yetenekler zayıfladığı zaman bu kuramın nasıl işlediğini sorgular. Eğer zihinsel olan ile maddi olan hakikaten birbirinden ayrı olsaydı, zihinselin böyle olaylardan etkilenmemesi gerekirdi. Aslında bilim insanları, zihin ile beyin arasında büyük olasılıkla nedensel bir ilişkinin bulunduğunu ve beyinle oynanınca ya da beyinde hasar oluşunca zihinsel durumların etkilendiğini keşfetmişlerdir.

Nedensel Etkileşim

Nedensel etkileşim savı, maddi olmayan (zihinsel) bir şeyin, maddi bir şeyi nasıl etkileyebildiğini soruşturur. Böyle etkileşimlerin nerede meydana geleceği hâlâ çok belirsizdir. Örneğin parmağınızı yakacak olsanız, bir olaylar zinciri başlayıp gider. İlk önce deriniz yanar; sonra sinir uçları uyarılır. En sonunda çevresel sinirler, beynin özgül bir kısmına bunu iletir ve böylece acı hissedilir. Bununla birlikte ikicilik doğru olsaydı, acıyan yer belirli bir noktada saptanamazdı. Oysaki acıyan yer belirli bir noktada *saptanır*, o da parmaktır.

Ek olarak, nedensel etkileşim kuramı, zihinsel ile fiziksel arasında bir etkileşimin nasıl meydana geldiğiyle ilgilenir. Diyelim ki kolunuzu kaldırıp indiriyorsunuz. Bunu yapmak için, ilk önce kolunuzu kaldırıp indirmeye niyet edersiniz (zihinsel olay). Bu mesaj nöronlar aracılığıyla iletilir ve sonra siz kolunuzu kaldırıp indirirsiniz. Bununla birlikte, kolunuzu hareket ettirme niyetinizin oluşturduğu zihinsel olay, kolunuzu hareket ettirmeniz için yeterli değildir. Nöronların bu iletiyi göndermesini sağlayan bir kuvvet olmalıdır. İkicilik, fiziksel olmayan bir olayın nasıl olup da fiziksel bir olay yaratabildiğini açıklayamaz.

Basitlikle İlgili Sav

İkiciliğe karşı en sık öne sürülen sav belki aynı zamanda da en basit olanıdır. Basitlikle ilgili sav, zihnin ve bedenin varlığını tek parça olarak açıklamak daha basit olduğu halde, niçin iki parça olarak açıklama çabasına girildiğini sorgular.

Bu sav "Occam'ın usturası" ya da basitlik ilkesi olarak bilinen ilkeyle açıklanır; bu ilkeye göre bir olgu inceleniyorken, içerdiği öğeler gereğinden fazla çoğaltılmamalıdır. Bu nedenle en basit açıklamayı istemek, insanlar açısından akılcı sayılmalıdır.

Kimi yönlerden güçlü olmakla birlikte, ikiciliğin zihin-beden sorunundan kaynaklanan soruların tümüne yanıt vermediği inkâr edilemez.

YARARCILIK

Mutluluğun Ölçüsü

Ahlaki davranış analiz ediliyorken, sıklıkla iki soru yöneltilir:

1. Bir eylemi doğru ya da yanlış yapan nedir?
2. Hangi şeyler iyidir ve hangileri kötüdür?

Jeremy Bentham'ın tanıttığı ve sonradan John Stuart Mill'in değiştirip geliştirdiği yararcılık ya da faydacılık, en yaygın sonuççu kuramdır. Değer taşıyan tek şeyin ve başlı başına iyi olan tek şeyin mutluluk olduğunu savunur. Başka şeyler de değer taşımasına rağmen, onların değeri sırf mutluluğa yaptıkları katkılardan kaynaklanır.

JEREMY BENTHAM (1748-1832)

Hume'un ve Hobbes'un çalışmalarından etkilenen İngiliz filozof Jeremy Bentham, 1789 tarihli kitabı *Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (*Ahlak ve Yasama İlkeleri*) ile yararcılığın temelini tanıttı. Bu kitabında Bentham, yarar ilkesini geliştirdi; buna göre, bir eylem ancak en büyük mutluluğu sağlamaya ve gerçekleştirmeye elverişli olduğu zaman onay görür.

Bentham'a göre mutluluk, hazzın varlığı ve acının yokluğu olarak tanımlanır. Bentham, farklı hazların ve acıların değerini ölçmekte kullandığı mutluluk hesabı (*felicific calculus*) olarak bilinen bir formül geliştirdi. Bentham, hazzı ve acıyı ölçerken süreye, yeğinlik derecesine ve belirsizlik karşısında kesinliğe ve uzaklık karşısında yakınlığa dikkat eder. Daha sonra, bir edimi doğru yapan şeyin hazzı artırma ve acıyı azaltma derecesi olduğu yargısına varır. Kuramı, hazzın ve acının değer taşıyan biricik şeyler olduğuna inandığı için

hazcı ya da hedonist olarak tanımlanır ve yararlılığı doğrudan doğruya eylemlere uyguladığı için de "eylem yararcılığı" olarak adlandırılır.

Bentham'ın gözünde, yararcılık girişilen eylemlerin sonuçlarını temel alıyordu. En önemlisi, Bentham toplumun mutluluğunun en önemli şey olduğunu vurguladı; çünkü toplumun mutluluğu, o toplumdaki bireylerin mutluluğunun toplamıydı. Bu nedenle, bir eylemde bulunmaya götüren ahlaki yükümlülüğün o eylemden etkilenen en fazla sayıda kişiye en büyük mutluluğu sağlayan her neyse onun yapılması temeline dayanmasını yararlılık ilkesi belirliyordu. Bentham'ın gözünde bu nitelikten çok nicelikle ilgiliydi. Hazzın ne denli karmaşık ya da yalın olduğu önemli değildi, hepsine aynı gözle bakılmalıydı. Bentham, niceliksel bir ifadeyle, daha fazlanın daha iyi olduğuna kuvvetle inanıyordu.

Bentham'ın Suç Üzerine Görüşleri

Bentham, sosyal politikaların, bunlardan etkilenenlerin genel esenliği temelinde değerlendirilmesi gerektiğine ve suçlulara ceza verilmesinin bireyleri suç işlemekten etkili şekilde caydırdığına, çünkü bireylerin suç işlemekle elde edecekleri faydalar ile cezalandırmanın vereceği acıyı kıyaslamalarını sağladığına inanıyordu.

JOHN STUART MILL (1806-1873)

Jeremy Bentham'ın hayranı ve izleyicisi olan John Stuart Mill, *Utilitarianism* (Faydacılık) adını taşıyan 1861 tarihli kitabında onun kuramlarını genişletti ve değiştirdi.

Mill, Bentham'ın kuramına büyük ölçüde katılmakla ve onu güçlendirmekle birlikte, hazzın niceliğinin nitelikten daha iyi olduğu kanısına katılmıyordu. Mill'in belirttiğine göre, Bentham gibi niteliksel

farklılıklar göz ardı edilince, bir insanın hazzının değeri ile bir hayvanın hazzının değeri arasında hiçbir fark kalmazdı. Dolayısıyla insanların ahlaki konumu, hayvanların ahlaki konumuyla aynı olurdu.

Mill, hazların niteliksel açıdan farklı olduklarına inanmakla birlikte, niteliğe niceliksel bir değer biçilemeyeceğini kanıtladı (böylelikle Bentham'ın mutluluk hesabının mantıksız olduğunu gösterdi). Mill'e göre, hazların niteliği konusunda ancak yüksek hazlar ve düşük hazlar yaşamış olan insanlar bir yargıda bulunabilirlerdi ve bu süreç, (çoğunlukla bedensel olduğuna inandığı) düşük hazlar anlık olarak daha yeğin olsa bile, (çoğunlukla zihinsel olduğuna inandığı) yüksek hazları ilerletecek bir ahlaki değerin oluşmasına yol açardı.

Mill'e göre mutluluğa ulaşmak zordur. Dolayısıyla insanlar haz aramak yerine, çektikleri toplam acı miktarını eylemleriyle azaltmanın bir yolunu arayıp bulmakta ahlaki olarak haklıdırlar. Mill'in savunduğu yararcılık biçimi, sonuç herkes için daha iyi olacaksa hazdan feragat edebilme ve acı çekebilme yeteneğine de yer verir.

Mill, yararcılığın insanlardan çok fazla şey istediğini iddia eden eleştirmenlere yanıt vermek için, iyi eylemlerin çoğuna dünyaya yararlı olmak niyetiyle değil, dünyayı oluşturan bireylere yarar sağlamak niyetiyle girişildiğini söyler. İnsanların çoğunun gözettiği işte bu şahsi yarardır ve herhangi bir kişinin kamu yararına çalışma gücü sergilemesi ender rastlanan bir durumdur.

YARARCILIK TÜRLERİ

Yararcılığın birçok türü olmakla birlikte, en çok bilinen ikisi eylem yararcılığı ve kural yararcılığıdır.

Eylem Yararcılığı

Eylem yararcılığında, tekil bir eylemin yalnızca sonuçları ve getirdikleri dikkate alınır; bir eylem en fazla sayıda kişi için en iyi (ya da

daha az kötü) sonuçlar yarattığı zaman, ahlaki açıdan doğru sayılır. Eylem yararcılığı, her eyleme ayrı ayrı bakar ve eylemin gerçekleştirildiği her seferinde yararlılık hesabı yapar. Sonra, sonuçların o eylemden etkilenen en fazla kişi için ne kadar faydalı olduğuna bakarak ahlakiliğe karar verir.

Bununla birlikte, eylem yararcılığına yönelik eleştiriler vardır. Bir kişinin eylemlerinin sonuçlarını eksiksiz şekilde bilmenin eylem yararcılığı çerçevesinde çok zor olduğu anlaşılabilir; üstelik bu ilke, ahlakdışı eylemlerin mazur gösterilmesine de meydan verir. Örneğin, iki ülke arasında savaş varsa ve saklanan bir adamın yeri bulununca savaşa son vermek mümkünse, eylem yararcılığı o adamın nerede saklandığını bilen çocuğuna işkence etmenin ahlaki açıdan doğru olduğunu belirtir.

Kural Yararcılığı

Eylem yararcılığı tekil bir eylemin sonuçlarına bakarken, kural yararcılığı bir eylemin zaman içinde tekrarlandığında doğurduğu sonuçları sanki bir kuralmış gibi ölçer. Kural yararcılığına göre bir eylem, en büyük genel mutluluğa yol açan kurallara uygun olduğu zaman ahlaki olarak doğru kabul edilir. Kural yararcılığı, bir eylemin ahlaki açıdan doğru olmasının, kurallarının doğruluğuna dayandığını belirtir. Bir kural doğru olduğu ve ona uyulduğu zaman, ulaşılabilecek en büyük iyilikle ya da mutlulukla sonuçlanır. Kural yararcılığına göre, kurallara uyulması en büyük genel mutluluğa yol açamamış olsa bile, kurallara uyulmaması da buna yol açmayacaktır.

Kural yararcılığı da eleştirilerle karşı karşıyadır. Örneğin, kural yararcılığında haksız kuralların yaratılması kesinlikle mümkündür. Gerçek dünyadan mükemmel bir örnek, köleliktir. Kural yararcılığı, seçilmiş bir grup insanın uyguladığı kötü muamele genelin mutluluğuyla sonuçlanıyorsa, köleliğin ahlaki açıdan doğru olduğunu iddia edebilir.

DOĞRU YA DA YANLIŞ NEDİR?

Hem eylem yararcılığında hem de kural yararcılığında, hiçbir şey basitçe kendi başına doğru ya da yanlış değildir. Yararcılığın hangi türü olursa olsun, anlaşılan o ki yalancılığa, aldatmaya ya da hırsızlığa mutlak yasak getirmiyor. Aslında, azami mutluluğa ulaşmanın yolu, bazen oradan geçtiği sürece yalan söylememizi, aldatmamızı ya da çalmamızı gerektirir gibi görünüyor. (Gerçi kural yararcılığına göre yalancılık, aldatma ya da hırsızlık gibi faaliyetler, insan toplumunun üzerine kurulduğu güvenin temeline dinamit koyardı ve bu eylemlere izin veren herhangi bir kural evrensel ölçüde kabul edilseydi, yararlılığı azami düzeye çıkaramazdı.)

Yararcılıkta, ahlak daima bir eylemden ileri gelen sonuçları temel alır ve asla eylemin kendisini temel almaz. Niyetlerden ziyade sonuçlara verilen bu ağırlık nedeniyle, bir eylemin ahlaki değeri sanki bir şans meselesi olup çıkar. Bir eylemin iyi mi yoksa kötü mü olduğuna karar verilebilmesi için, önce o eylemin nihai sonuçları açıkça ortaya çıkmış olmalıdır. Bununla birlikte, iyi niyetlerle tasarladığımız ama en sonunda kötü sonuçlara yol açan eylemler olabileceği gibi, kötü niyetlerle tasarladığımız ama en sonunda iyi sonuçlara yol açan eylemler de kesinlikle olabilir. Dahası, kaç kişinin etkileneceğini, ne kadar şiddetli etkileneceğini ve elimizde başka seçenekler varsa bunların sonucunu belirlemek gerektiği için, yararcılık hesap yanlışı yapmaya çok açıktır. Bu nedenle yararcılık, aldatıcı davranışları yasaklamakta yeterli olmasına rağmen, zayıf bir ahlak kuramı gibi görünmektedir.

JOHN LOCKE (1632-1704)

İnsan Hakları

John Locke 29 Ağustos 1632'de İngiltere'nin Somerset kentinde Püriten bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Locke'un avukat olan ve İngiliz İç Savaşı'nda yüzbaşı olarak da görev yapan babasının İngiliz hükümetiyle iyi ilişkileri vardı. Sonuç olarak, Locke çok iyi ve farklı dallarda eğitim alma olanağı buldu. Locke, 1647'de, Londra'daki Westminster School'a devam ediyorken Kral Bursiyerliği'ni (ancak bir avuç seçilmiş öğrenciye verilen bir şeref) kazandı ve 1652'de Oxford'un en saygın okulu olan Christ Church'e girdi. John Locke'un metafizikle ve mantıkla yakından tanışması Christ Church'te oldu; sosyal bilimler yüksek lisansını yapıyorken, kendisini Descartes'ın ve (kimyanın babası sayılan) Robert Boyle'un çalışmalarına iyice verdi; meslek olarak doktorluğu seçti.

Locke, 1665'te tıbbi tedavi için Oxford'a gelen Lort Ashley (Whig [liberal] partinin kurucularından biri ve daha sonra Shaftesbury Kontu) ile dostluk kurdu. İngiltere'nin en mahir devlet adamlarından biri olan Lort Ashley, Londra'da yaşaması ve kişisel hekimi olarak çalışması için Locke'u davet etti, bunun üzerine Locke 1667'de oraya taşındı. Lort Ashley'nin gücü ve sorumluluğu arttıkça, Locke'un sorumlulukları da arttı; çok geçmeden de kendisini ticaret ve sömürge işleriyle uğraşırken buldu. Lort Ashley'nin üstlendiği projelerden biri, Yenidünya'daki Kuzey ve Güney Carolina'da sömürge yerleşimleri kurmaktı ve Locke, o toprakların anayasasının yazılmasında görev aldı. Locke'un felsefi tartışmalarla ilgilenmeye başlaması bu dönemde oldu.

Lort Ashley'nin artık hükümette olmadığı 1674'te, Locke tıp diploması almak için Oxford'a döndü ve sonra Fransa'ya giderek zamanının çoğunu Protestanlıkla ilgili bilgi edinerek geçirdi. Locke,

1679'da İngiltere'ye dönünce kendisini anlaşmazlıkların ortasında buldu. II. Charles ile parlamento arasında denetimi ele alma kavgası sürerken ve ufukta devrim olasılığı belirmişken, krala ve kardeşine karşı bir suikast girişimine adının karışması üzerine Locke ülkeden kaçmak zorunda kaldı. Locke, büyük değer verilen *Two Treatises of Government* (Yönetim Üzerine İki İnceleme) adlı çalışmasını da yine bu dönemde yazdı.

Locke Hollanda'da sürgünde yaşıyorken, belki de en tanınmış eseri olan ve yazmaya Fransa'dayken başlamış olduğu *An Essay Concerning Human Understanding*'i (*İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*) bitirdi. Oranj Prensi William'ın İngiltere'yi istila ederek II. James'i (kardeşi II. Charles'ın ölümünden sonra tahta geçmişti) Fransa'ya kaçmak zorunda bıraktığı, böylece Şanlı Devrim'i başlattığı 1688'de Locke nihayet İngiltere'ye dönebildi. *An Essay Concerning Human Understanding* ve *Two Treatises of Government* ancak Locke'un İngiltere'ye dönmesinden sonra yayımlandı.

Şanlı Devrim, İngiltere üzerinde derin etki yarattı ve iktidarı monarşiden alarak parlamentoya devretti. John Locke bu dönemde bir kahraman olarak görülmekle kalmadı; Batı felsefesine yaptığı katkılar, onun insanlık tarihinin en büyük beyinlerinden biri olduğunu da kanıtladı. Felsefi çalışmalarında görgülcülük, epistemoloji, yönetim, Tanrı, dinsel hoşgörü ve özel mülkiyet izleklerini ele aldı.

İNSAN ANLIĞI ÜZERİNE BİR DENEME

John Locke'un en ünlü yapıtı *An Essay Concerning Human Understanding* (*İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*) dört kitaba bölünmüş olarak anlık (zihin), düşünce, dil ve algı ile ilgili temel sorunları ele alır. Locke, *Essay*'de nasıl düşündüğümüz sorusuna yanıt vermeye çalışan sistematik bir felsefe sunar. Locke, çalışmasının sonucu olarak felsefi diyaloğu metafizikten uzaklaştırıp epistemolojiye yaklaştırmıştır.

Locke, başka felsefe okullarının (söz gelişi, Platon ve Descartes okullarının) ortaya attıkları bir anlayış olan, insanın doğuştan gelen temel nitelikteki ilkelerle ve bilgilerle dünyaya geldiği anlayışına karşı çıkar. Bu fikrin tüm insanların belirli ilkeleri evrensel olarak kabul etmeleri anlamına geleceğini ve evrensel olarak kabul edilmiş ilkeler olmadığına (olsaydı bile doğuştan gelen bilginin sonucu sayılamayacağına) göre, bu fikrin doğru olamayacağını savunur.

Örneğin, insanların ahlaki düşünceleri farklıdır, öyleyse ahlaki bilgi doğuştan olamaz. Locke'un bunun yerine benimsediği görüşe göre, insanlar deneyimle bilgiler edinen birer *tabula rasa* ya da boş, yazısız bir levha gibi doğarlar. Deneyim, basit (duyulara, düşünmeye, duyumsamaya dayalı) fikirler yaratır; basit fikirler de birleşerek (kıyaslama, soyutlama, birleştirme yoluyla) daha karmaşık bir hal alır ve bilgiyi oluşturur. Fikirler de iki kategoriye ayrılabilir:

1. **Birincil fikirler** (maddeden ayrılamayan ve bir kişi onları görsün ya da görmesin var olanlar –örneğin boyut, şekil ve hareket)
2. **İkincil fikirler** (maddeden ayrı olan ve ancak madde gözlemlendiği zaman algılananlar –örneğin koku ve tat)

Son olarak Locke, Platon'un özler kavramına, yani insanların bir bireyi ancak özünden dolayı belli bir türün parçası olarak tanıyabildikleri anlayışına karşı çıkar. Locke, gözlemlenebilir özelliklere (nominal ya da itibari özler dediği şeylere) ve gözlemlenebilir özellikleri oluşturan görünmez yapılara (gerçek özler dediği şeylere) dayalı olarak özlere ilişkin kendi kuramını yaratır. Örneğin, bir köpeğin ne olduğu konusunda gözlemlerimize dayanarak ve köpeğin (gözlemlenebilir özelliklerinden sorumlu olan) biyolojisini esas alarak bir fikir oluşturabilir ve bir öz yaratabiliriz. Locke'a göre insanın bilgisi sınırlıdır ve insanlar bu sınırların farkında olmalıdırlar.

YÖNETİM ÜZERİNE İKİ İNCELEME

Locke, *Two Treatises of Government* (Yönetim Üzerine İki İnceleme) adlı eserinde, insan doğasına ve siyasete ilişkin düşüncelerini ayrıntılı olarak anlatır. İnsanların özel mülkiyet hakkına sahip oldukları anlayışı, Locke'un siyaset felsefesinin çıpasıdır.

Locke'a göre Tanrı insanı yarattığı zaman, insan yalnızca doğa yasalarına göre yaşamak zorundaydı ve barış korunduğu sürece herkes dilediğini yapabilirdi. İnsanın kendini koruma, yani özkorunum hakkı, aynı zamanda onun hayatta kalmak ve mutlu yaşamak için gereksinim duyduğu şeylere sahip olma hakkının bulunduğu anlamına gelir; üstelik bunlar Tanrı tarafından sağlanmıştır.

İnsan kendi bedeninin sahibi olduğu için, fiziksel emeğinin sonucu olan her ürün ya da nimet de ona ait olmalıdır. Örneğin, çiftçilik yaparak gıda üretmeye karar veren bir adam, bu nedenle o arazinin ve orada üretilen gıdanın sahibi olmalıdır. Locke'un özel mülkiyetle ilgili düşüncelerine göre, bir şeye sahip olma süreci içinde başka bir birey zarar görüyorsa, o şeye sahip olunmamalıdır; çünkü Tanrı herkesin mutlu olmasını ister ve insan ihtiyacından fazlasını almamalıdır çünkü o aldığı fazlalık başka birince kullanılabilir. Bununla birlikte, ahlaksız kişiler var olduğu için, insan kendi mülkiyet hakkını ve özgürlüklerini güvenceye alıp korumak için yasalar oluşturmalıdır.

Locke'un kanısına göre, yönetimin ya da hükümetin biricik amacı, herkesin esenliğini desteklemektir. Bir yönetim oluşturulduğu zaman bazı doğal haklardan feragat edilmesine rağmen, bir yönetimin etkili şekilde hakları koruma yeteneği, bir kişinin tek başına koruyabileceğinden daha büyüktür. Eğer yönetim herkesin esenliğini artık desteklemiyorsa, başka bir yönetimle değiştirilmelidir ve isyan etmek topluluğun ahlaki yükümlülüğüdür.

Locke'a göre eğer doğru dürüst bir yönetim varsa, hem bireyler hem de toplumlar yalnızca maddi olarak değil, manevi olarak da

serpilip gelişirler. Yönetim, Tanrı'nın koyduğu kendi kendine sürüp giden doğal yasaya koşut bir özgürlük sağlamalıdır.

Locke'un yaşamının geç döneminde, yani Locke sürgünde yaşayıp İngiltere'ye döndükten sonra yayımlanmış olmasına rağmen, *Two Treatises of Government*, monarşi ile parlamento arasında büyük siyasal gerilimin olduğu bir dönemde yazılmıştı. Locke, daha iyi bir yönetim tarzının mümkün olduğuna inanıyordu ve onun siyaset felsefesi, Batı felsefesi üzerinde derin bir etki yarattı.

GÖRGÜLCÜLÜK-AKILCILIK KARŞITLIĞI

Doğruların Kaynağı Neresidir?

Epistemolojide, filozoflar bilginin doğasını, kökenini ve sınırlarını incelerler. Epistemolojide şu sorular sorulur:

- Bilgi nasıl kazanılır?
- Bilginin sınırları nelerdir?
- Doğru bilginin doğası nedir? Bilgiyi doğru yapan nedir?

Felsefede, bilginin nasıl ortaya çıktığıyla ilgili ilk soruya yanıt verilirken, birbirine zıt iki kuram ortaya çıkar: Görgülcülük ve akılcılık.

GÖRGÜLCÜLÜK

Deneyimcilik ya da ampirizm de denilen görgülcülük, tüm bilgilerin duyularla edinilen deneyimden kaynaklandığını savunan kuramdır. Görgülcülüğe göre, duyularımız ham bilgileri çevremizdeki dünyadan elde eder ve bu ham bilgileri algıladığımız zaman, birtakım fikirler ve inançlar tanımlamaya başlamamızı sağlayan bir süreç başlar. İnsanların doğuştan bilgiyle dünyaya geldikleri şeklindeki anlayış reddedilir ve insanların ancak *a posteriori*, yani "deneyime dayalı" bilgiye sahip oldukları savunulur. Duyuların sağladığı temel gözlemlere ilişkin tümevarımsal akıl yürütme yoluyla, bilgi daha karmaşık bir hal alır.

Genel olarak üç tür görgülcülük vardır:

Klasik Görgülcülük

Bu, John Locke'un *tabula rasa* (boş levha) kuramıyla ilişkili görgülcülük biçimidir. Bilginin doğuştan geldiği fikri bütünüyle reddedilir ve doğduğumuzda hiçbir şey bilmediğimiz varsayılır. İnsan ancak

dünyayı deneyimlemeye başlayınca izlenimler edinilir ve bunlardan bilgi oluşturulur.

Radikal Görgülcülük

Radikal (kökten) görgülcülük, Amerikalı filozof William James sayesinde tanınmıştır. Görgülcülüğün en radikal biçimlerinde, kişinin tüm bilgilerinin duyulardan geldiği varsayılır. Kişi, daha sonra bu bilgilere dayanarak bir ifadenin anlamının o ifadeyi doğrulayabilen deneyimlerle bağlantılı olduğu sonucunu çıkarabilir. Bu, doğrulamacı ilke olarak bilinir ve mantıksal olguculuk adıyla bilinen radikal görgülcülük türünün (sevimsiz bir görgülcülük biçimi haline gelen anlayışın) bir parçasıdır. Mantıksal olguculuğa göre, tüm bilgiler duyulardan geldiği için, deneyimlenmemiş bir şey hakkında konuşmak mümkün değildir. Eğer bir ifade bir deneyimle ilişkilendirilemiyorsa, o ifade anlamsızdır. Mantıksal olguculuğun doğru olabilmesi için dinsel ve ahlaki inançların terk edilmiş olması gerekirdi, çünkü böyle inançları doğrulayabilecek deneyimlere ya da gözlemlere kimse sahip olamazdı, bu da onları anlamsız kılardı.

Ilımlı Görgülcülük

Radikal görgülcülükten daha akla yatkın gibi görünen bu görgülcülük biçimi, bilginin deneyimden kökenlenmediği durumların olabileceğini kabul eder (gerçi bunlar yine de kuralın istisnaları olarak bilinir). Örneğin, "9 + 4 = 13" denkleminin sorgulanması gerekmeyecek ölçüde doğru olduğunu anlarız. Bununla birlikte, bilginin önem taşıyan her biçimi yine de yalnızca deneyimle kazanılır.

AKILCILIK

Akılcılık ya da rasyonalizm, bilginin doğduğu kaynağın duyular değil, akıl olduğunu savunan kuramdır. Akılcıların iddiasına göre,

önceden yerli yerine konulmuş ilkeler ve kategoriler olmasaydı, insanlar, duyularca sağlanan verileri düzenleyemez ya da yorumlayamazlardı. Bu nedenle, akılcılığa göre insanların doğuştan gelen kavramlara sahip olmaları ve sonra bunları tümevarımsal akıl yürütmede kullanmaları gerekir.

Akılcılar, aşağıdakilerin en az birine inanırlar:

Sezgi/Çıkarım Tezi

Bu tezin belirttiğine göre, salt sezginin sonucu olarak bilinen bazı önermeler olmakla birlikte, bazı önermeler de sezgiye dayalı bir önermeden çıkarım yapılarak bilinebilir. Akılcılığa göre, sezgi bir tür akılsal içgörüdür. Geçerli savlar kullanarak, sezgiye dayalı öncüllerden çıkarım yoluyla sonuçlara ulaşabiliriz. Başka bir deyişle, sonucun dayandığı öncüller doğruysa, sonuç da doğru olmak zorundadır. Bir bilgi bilinince, sonra o özgün bilgiden çıkarımla başka bilgiler elde edilebilir.

Örneğin, 5 sayısının bir asal sayı olduğu ve 6'dan küçük olduğu sezgiyle anlaşılabilir, sonra da 6'dan küçük bir asal sayının bulunduğu sonucu çıkarılabilir. Sezgi/çıkarım teziyle edinilen her türlü bilgi, *a priori* bilgidir, yani duyulardan bağımsız olarak edinilmiştir ve akılcılar matematiği, etiği, özgür iradeyi, hatta Tanrı'nın varlığı gibi metafizik iddiaları açıklamak için bunu kullanmışlardır.

Doğuştan Bilgi Tezi

Bu tezin belirttiğine göre, akılcı doğamızın bir parçası olarak belirli bir konuya ait bazı doğrulara ilişkin bilgimiz vardır. Sezgi/çıkarım tezi gibi, doğuştan bilgi tezi de bilginin *a priori* edinildiğini belirtir. Ne var ki, bu teze göre bilgi sezgiden ya da çıkarımdan gelmez; daha çok bilgiye sahip olmak doğamızın ta kendisinin bir parçasıdır. Bilginin kaynağı filozoftan filozofa değişir. Örneğin, bazı akılcılar bu bilginin Tanrı'dan geldiğine inanırlarken, bazıları da doğal seçilimin sonucu olduğuna inanırlar.

Doğuştan Kavram Tezi

Bu tez, akılcı doğamızın bir parçası olarak, insanların özgül bir konuya uyguladıkları kavramlara sahip olduklarını belirtir. Doğuştan kavram tezine göre bazı bilgiler deneyimin sonucu değildir; bununla birlikte duyusal deneyim, bu bilgiyi bilincimize çıkaran süreci tetikleyebilir. Deneyim bir tetikleyici olarak işlev görebilmesine rağmen, yine de kavramlar sağlamaz ya da bilginin ne olduğunu belirlemez. Bu kavram, doğuştan bilgiden farklıdır; çünkü burada bilgi, doğuştan kavramlardan çıkarımla edinilebilir. Doğuştan kavram teziyle bir kavram ne denli deneyimden uzaksa, onun doğuştan olduğunu iddia etmek de o denli akla yatkındır. Örneğin, geometrik şekillerle ilgili bir kavram, acı çekmeyle ilgili bir kavrama göre daha doğuştan nitelik taşır, çünkü deneyimden bir o kadar uzaktır.

Görgülcülük ve akılcılık aynı soruya iki farklı açıklama getirmekle birlikte, yanıtlar bazen siyah ve beyaz gibi farklı değildir. Örneğin, akılcılık hareketinde kilit şahsiyetler olarak kabul edilen filozof Gottfried Wilhelm Leibniz ve filozof Baruch Spinoza, bilginin ilke olarak akıl yoluyla kazanılabildiğine inanıyorlardı. Bununla birlikte, matematik gibi özgül alanlar hariç, bunun uygulamada mümkün olduğunu düşünmüyorlardı.

GEORG WILHELM FRIEDRICH HEGEL (1770-1831)

Başkalarının Gücü

Georg Wilhelm Friedrich Hegel'in babası, oğlunun din adamı olmasını arzuluyordu. Hegel 1788'de Tübingen Üniversitesi'ndeki seminere kayıt yaptırdı ve teoloji eğitimi aldı. Hegel üniversitede okuyorken, ileride birincisi şair ve ikincisi filozof olarak inanılmaz başarı elde edecek olan Friedrich Hölderlin ve Friedrich W. J. von Schelling ile arkadaşlık kurdu. Bu üç adam, yaşamları boyunca birbirlerinin çalışmalarını derinden etkileyeceklerdi.

Hegel, mezun olduktan sonra, rahiplik mesleğini seçmemeye karar verdi ve öğretmen olarak çalıştığı Frankfurt'ta yaşadı. Babası ölünce, Hegel maddi olarak geçimini sağlayacak kadar paraya kavuştu; tüm zamanını dinsel ve toplumsal felsefeler üzerinde çalışmaya adadı. 1800'de Immanuel Kant'ın eserleriyle tanışan Hegel, Kant'ın felsefesine büyük ilgi duymaya başladı. Hegel 1801'de von Schelling'le birlikte Jena kentine taşındı, orada ikisi de Jena Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak işe girdi. Jena, önemli bir sanatsal ve entelektüel merkezdi; Hegel etkisi altında kaldığı teoloji, Kant idealizmi ve romantizm ile çağdaş siyaseti ve toplumsal sorunları birleştirmeye karar verdi. Aynı yıl Hegel felsefi metinlerini yayımlamaya başladı.

Hegel, en ünlü eserlerinden biri olan *Phänomenologie des Geistes*'i (*Tinin Görüngübilimi*) 1807'de yayımladı; orada tin, bilinç ve bilgi üzerine görüşlerini derinlemesine irdeledi. Hegel, felsefi yaklaşımını 1817'de üç ciltlik *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*'de (Felsefi Bilimler Ansiklopedisi) ve 1821'de *Grundlinien der Philosophie des Rechts*'te (Hukuk Felsefesinin Prensipleri) sistematikleştirecekti; burada Hegel, felsefi fikirlerini modern topluma ve siyasal kurumlara yönelik eleştirilerle birleştirdi.

Hegel, ölümüne kadar uzanan yıllarda oldukça büyük nüfuz kazandı. Georg Wilhelm Friedrich Hegel'in etkisi teolojide, kültür kuramında ve sosyolojide görülebilir; çalışmaları sıklıkla Marksizmin öncüsü sayılmaktadır.

DİYALEKTİK VE TİN

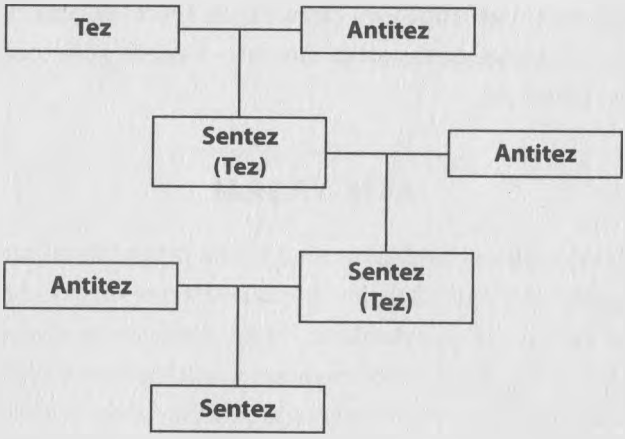
Hegel'in çalışmalarından önce, *diyalektik* sözcüğü ilk ilkeleri belirlemek için uygulanan iddia ve çürütme sürecini (Sokrates'in ün kazandırdığı diyaloglar gibi) tanımlamak için kullanılıyordu. Ne var ki Hegel, *diyalektik* sözcüğünü çok farklı bir şekilde kullandı.

Kant gibi Hegel de bir idealistti. Hegel, zihnin ancak dünyanın neye benzediğine ilişkin fikirlere erişebildiği ve dünyanın ne olduğunu asla tam olarak algılayamayacağımız kanısını taşıyordu. Bununla birlikte, Kant'ın aksine Hegel bu fikirlerin toplumsal olduğuna, yani bunları başka insanların fikirlerinin şekillendirdiğine inanıyordu. Kullanılan ortak bir dil, bireyin içinde yaşadığı toplumun gelenekleri, mensup olduğu dinsel ve kültürel kurumlar aracılığıyla bireyin zihni şekillenir. Bir toplumun bu ortak bilinci, yani Hegel'in "Tin" dediği bilinç, kişinin bilincinin ve fikirlerinin şekillenmesinden sorumludur.

Kant'ın aksine Hegel, bu Tin'in sürekli evrim geçirmekte olduğuna inanır. Hegel'e göre Tin, tıpkı bir tartışma sırasında bir fikrin evrileceği örüntüyle aynı türden bir örüntü izleyerek, yani diyalektik olarak evrilir. İlkin dünya hakkında (bir teze çok benzer şekilde) bir fikir vardır ve doğası gereği kusur içerir, bu da antitezi doğurur. Tez ile antitez en sonunda bir sentez yaratarak uzlaşmaya varır ve hem tezin hem de antitezin öğelerinden oluşan yeni bir fikir ortaya çıkar.

Hegel'e göre, toplum ve kültür bu örüntüyü izler ve deneyimsel veriler kullanılmaksızın, sadece mantık kullanılarak insanlık tarihinin tümünü anlamak mümkündür.

DİYALEKTİK

TOPLUMSAL İLİŞKİLER

Hegel, kişinin bir nesnenin bilincinde olmasının, kendi bilincinde olmasını da ima ettiği konusunda Kant'ın görüşüne katılır (çünkü bir nesnenin bilincinde olmak, bir özneye ait bir bilincin de olduğu, böylelikle kişinin nesneyi algıladığı anlamına gelir). Hegel bu kurama ekleme yaparak özbilincin yalnızca bir nesne ile bir özne içermediğini; aynı zamanda başka özneleri de içerdiğini, çünkü bireylerin ancak başka biri onları izliyorken kendilerinin gerçekten farkına vardıklarını belirtir. Bu nedenle, Hegel'e göre gerçek özbilinç toplumsaldır. Kişinin bir özimge edinmek için dünyayı başka birinin gözüyle görmesi, ancak başka bir bilinç orada bulunduğunda söz konusu olur.

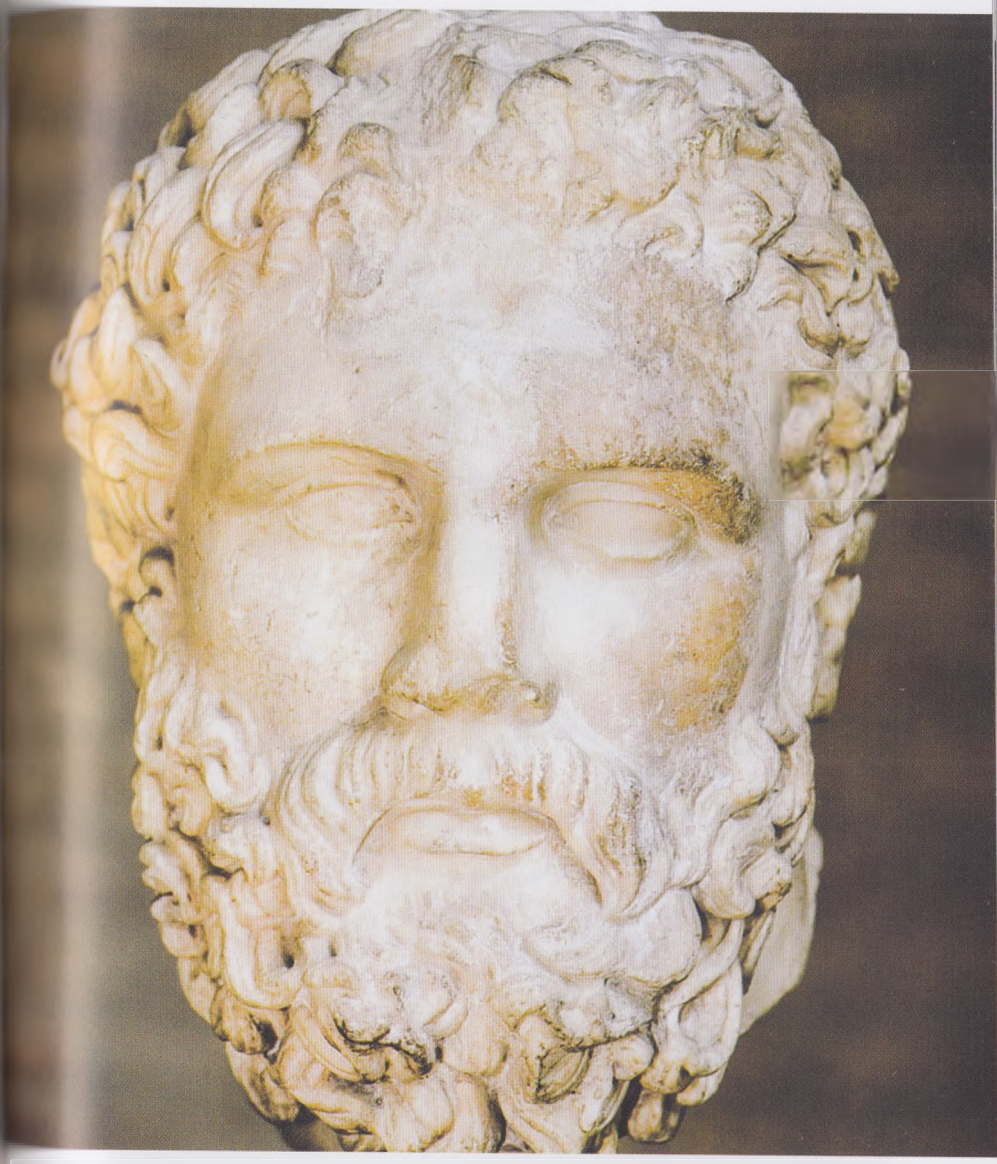
Hegel, bunu ilişkide bağımlı durumda bulunan (köle olarak bilinen) tarafın bilinçli şekilde konumunun farkında olduğu, bağımsız (efendi olarak bilinen) tarafın ise kölenin bilincini umursamama özgürlüğünü tadabildiği eşitsizlik ve bağımlılık ilişkilerine benzetir. Ne var ki bu, efendide suçluluk duygusu yaratır çünkü efendi-

nin bu üstünlüğe sahip olmak için, köleye karşılıklı özdeşleşmeyi reddetmesi gerekir. Bu dinamik –kişinin nesnelleşme ve karşılıklı özdeşleşme için yarıştığı, aynı zamanda da kendisini uzak tuttuğu ve başka bir kişiyle özdeşleştiği dinamik– Hegel'e göre toplumsal yaşamın temelidir.

ETİK YAŞAM

Hegel, Tin'in kültürel bir dışavurumunu "etik yaşam" olarak tanımlar. Etik yaşam, bir toplumda kişiler arasındaki temel karşılıklı bağımlılığın yansıması olarak betimlenir. Hegel, Aydınlanma döneminde yaşadı ve sonuç olarak modern yaşamın, asli toplumsal bağları tanımaktan uzaklaşma eğiliminde olduğunu savundu. Aydınlanmadan önce, insanlar yer aldıkları toplumsal hiyerarşilerle kabul görüyorlardı. Bununla birlikte, Aydınlanma ve onun Locke, Rousseau, Kant, Hobbes gibi kilit oyuncuları bireyi öne çıkardılar.

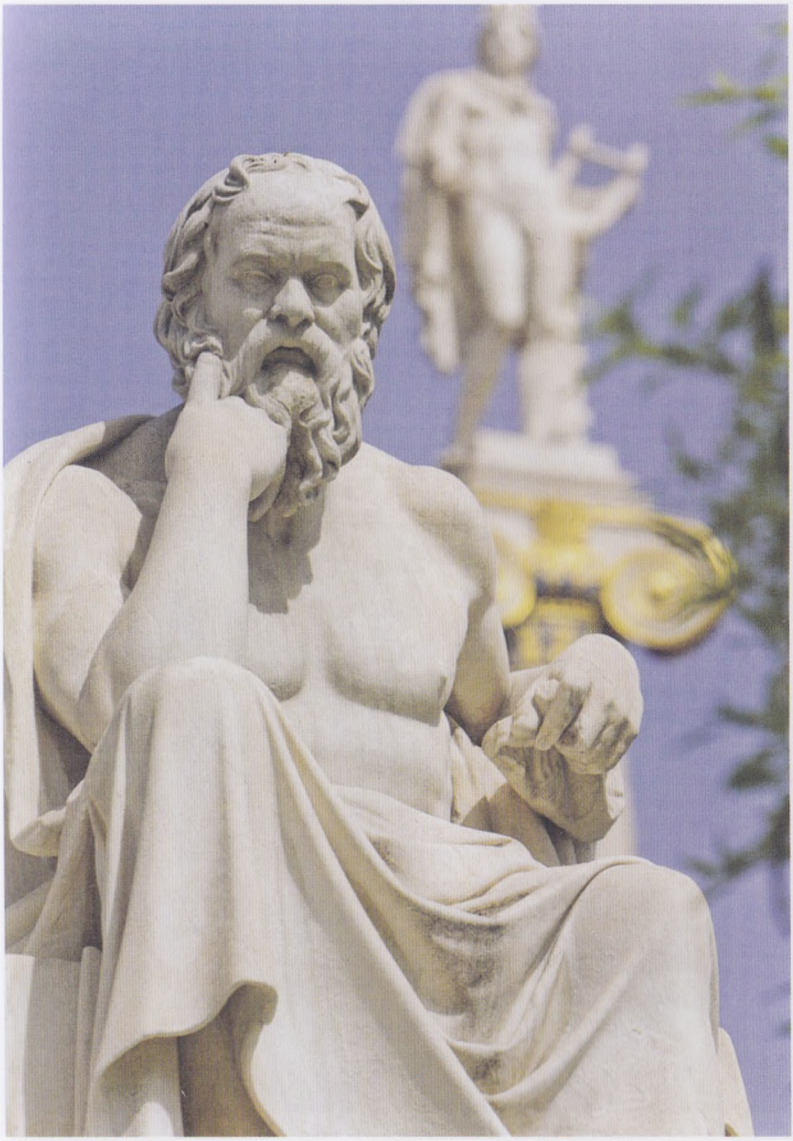
Hegel, modern kültürün ortaya çıkardığı dengesizliği modern devletin düzelteceği kanısındaydı ve etik yaşamın, ortak bağları olumlarken özgürlüğü de koruyup kollayabilen kurumların gerekli olduğuna inanıyordu. Örneğin Hegel, insanların toplumsal aidiyet ve toplumun geneliyle bağlantılı oldukları duygusu yaşayabilmeleri için yoksulların geçimini sağlamanın, ekonomiyi düzenlemenin ve farklı meslek dalları temelinde (neredeyse bugünkü sendikalara benzeyen) kurumlar oluşturmanın devletin görevi olduğunu düşünüyordu.

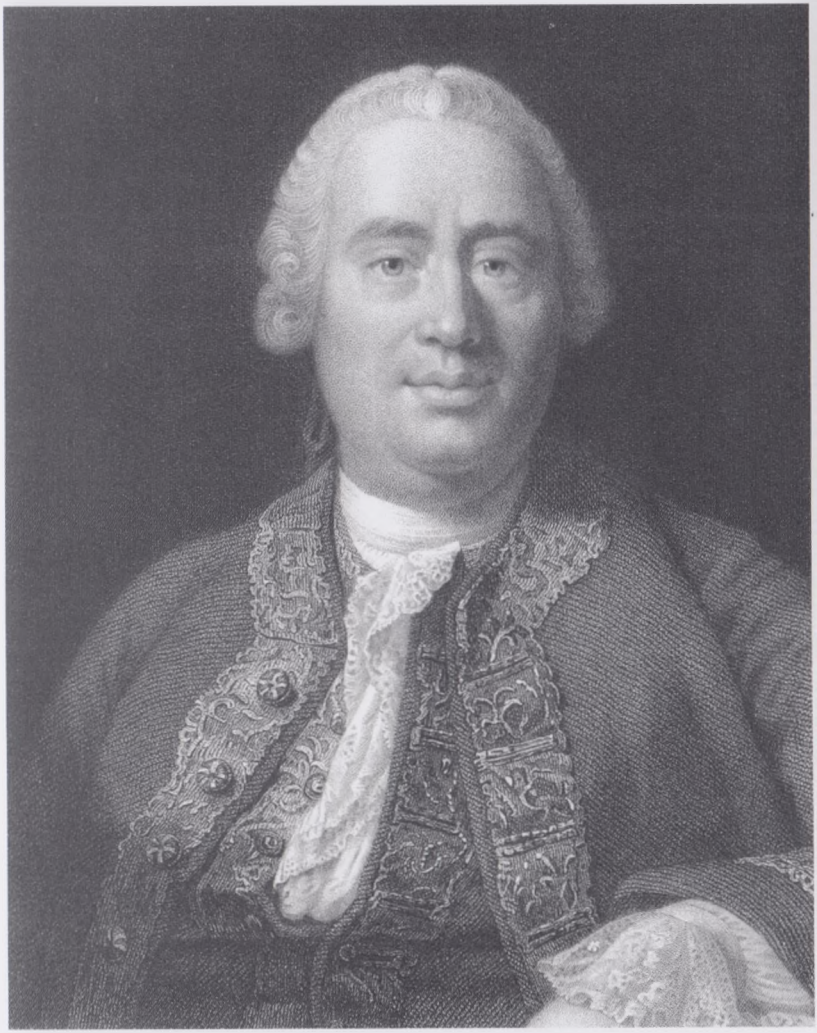
Platon, Batı felsefesinin kurucu figürlerinden biridir. Düşünceleri diyalog; yani sanat, etik, metafizik ve tiyatro gibi çeşitli konulardaki tartışmalar biçimini aldı. Platon, çalışmaları bu düşünce deneyinin çok ötesine uzanmasına rağmen, belki de en çok Mağara Kinayesi'yle bilinir.

Yin-yang sembolü, Taoizm felsefesinin merkezinde yer alan bir simgedir. "Yol" anlamına gelen Tao sözcüğü, öncelikle anlayış ve doğal düzene kavuşmak ile varoluşun gelgitleriyle ilgilidir.

Sokrates muhtemelen, dünyayı uzaktan basitçe incelemek yerine insan deneyiminin değerine odaklanan ilk Batılı filozoftu. Kendi çağının en parlak zihinlerinin eğitilmesinde rol oynadı. Onun Sokratik metodunun gelişimi, bütün insanlık düşüncesi ve bilgisinin yapıtaşlarından biriydi.

David Hume görgülcülüğün, yani geçerli bilginin deneyimden kaynaklandığı fikrinin öncü destekçisiydi. Bu rasyonel ve ampirik temelli çalışma, on sekizinci yüzyılın birçok bilimsel ve felsefi gelişmesi için zemin hazırladı.

Felsefi terim olarak Budizm, Budistlerin, hepimizin içinde yaşadığı "sahte dünyada" sürekli yeniden doğuş inancının öncülük ettiği insan yanılgılarını inceler. Ölüm ve reenkarnasyon döngüsünden kaçmak için tutku ve arzuları bastırmak ve dünyayı, bu anlaşılması zor aydınlanmayı olduğu gibi görmek gereklidir.

Gottfried Wilhelm Leibniz, en etkili ve önemli on yedinci yüzyıl filozoflarından ve akılcılığın gelişmesinde kilit kişilerden biriydi. Pek çok alanda yetenekli olmasının yanı sıra Sör Isaac Newton'dan bağımsız olarak ikili sayı sistemiyle birlikte kalkülüsü bulduğu kabul edilir.

"DÜŞÜNÜYORUM, ÖYLEYSE VARIM"

Bu imge, Descartes'ın ünlü "*Cogito ergo sum*"; "Düşünüyorum, öyleyse varım" vecizesini kapsar. Bu sav Descartes'ın felsefesinin köşe taşıydı ve onu gerçek saymak filozofa hamle yapma ve bir "felsefi mükemmellik" olan Tanrı'nın varlığını kanıtlama olanağı veriyordu.

Aziz Thomas Aquinas, doğa felsefesi ve Aristoteles'in çalışmalarından teoloji ve İncil'e kadar pek çok farklı konuya değinen, çok sayıda felsefi metin yazdı. Aquinas'ın en tanınmış felsefi metni Beş Yol, en ünlü ve kapsamlı eseri *Summa Theologiae* (Tanrıbilimi Üzerine) adlı eserinde bulunur. Burada Aquinas Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya çalışır.

RENÉ DESCARTES (1596-1650)

"Düşünüyorum; öyleyse varım"

René Descartes, birçoklarınca modern felsefenin babası olarak kabul edilir. 1596'da küçük Fransız kasabası La Haye'da doğdu ve bir yaşındayken annesi öldü. Babası, çocuklarının iyi bir eğitim görmesine büyük önem veren bir aristokrattı. Descartes sekiz yaşındayken yatılı bir Cizvit okuluna gönderildi; orada mantık, hitabet, metafizik, gökbilim, müzik, etik ve doğa felsefesi ile içli dışlı oldu.

Descartes yirmi iki yaşındayken Poitiers Üniversitesi'nden hukuk diplomasını aldı (bazıları onun orada sinir bunalımı geçirdiğine inanır), daha sonra teoloji ve tıp okumaya başladı. Ama kendisinin ya da dünyanın içinde bulunan bilgileri keşfetmek istediğini öne sürerek bu eğitimlerini uzun süre devam ettirmedi. Orduya yazıldı, orada seyahat etti ve boş zamanlarında matematik çalıştı. En sonunda Descartes, fizik ile matematik arasında bağ kurabilen bir yöntem yaratma uğraşı içindeki ünlü filozof ve matematikçi Isaac Beeckman'la tanışma olanağı buldu.

10 Kasım 1619 gecesi, Descartes yaşamının ve felsefesinin akışını değiştirecek olan üç düş ya da görüm gördü. Bu karmaşık düşler üzerine Descartes, tüm yaşamını matematik ve bilim yoluyla bilgide reform yapmak uğraşına adamaya karar verdi. Bütün diğer bilimlerin kökeni olduğu için felsefeyle işe başladı.

Sonra, geliştirdiği yeni düşünce yönteminin ana hatlarını çizen *Règles pour la direction de l'esprit* (*Aklın Yönetimi İçin Kurallar*) adlı kitabını yazmaya girişti. Bu inceleme hiç tamamlanmadı –Descartes (her biri on iki kuraldan oluşan) üç bölümün yalnızca ikisini bitirdi. Kitap, ölümünden sonra 1684'te yayımlandı.

Yöntem Üzerine Konuşma

Descartes, ilk ve en ünlü çalışması olan *Le Discours de la méthode* (*Yöntem Üzerine Konuşma*) kitabında, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*'da geliştirdiği ilk kurallar dizisini irdeler ve gördüğü düşler nedeniyle bildiği her şeyden nasıl kuşku duymaya başladığını anlatır. Sonra Tanrı'nın varlığı, ikicilik ve kişisel varoluş ("Düşünüyorum; öyleyse varım" belitinin kaynağı) gibi derin ve karmaşık sorunların, geliştirdiği kurallarla nasıl çözebildiğini gösterir.

Descartes yazmayı sürdürdükçe şöhreti büyüdü. 1641'de yayımlanan *Méditations sur la philosophie première* (*İlk Felsefe Üzerine Meditasyonlar*) adlı eseri, *Discours*'daki bulgularını tartışma konusu yapanların itirazlarını ele alıyor ve "kartezyen döngü" olarak bilinen döngüsel bir mantık biçimini tanıtıyordu. Descartes'ın 1644'te yayımlanan ve tüm Avrupa'da okunan *Les Principes de la philosophie* (*Felsefenin İlkeleri*) adlı eseri, evrenin matematiksel temelini bulma çabasına girişiyordu.

Descartes, kraliçeye öğretmenlik yapmak için İsveç'in başkenti Stockholm'de yaşıyorken zatürreden öldü. Koyu bir Katolik olmasına rağmen, çalışmaları kilisenin ideolojisiyle çatışma içindeydi ve ölümünden sonra kitapları, Katolik Kilisesi'nin yasaklı kitaplar listesine alındı.

RENÉ DESCARTES'IN FELSEFİ İZLEKLERİ

Düşünce ve Akıl

Descartes en büyük ününü, "Düşünüyorum; öyleyse varım" olarak çevrilen "*Cogito ergo sum*" önermesiyle yapmıştır. Descartes'a göre, düşünme edimi bireysel varoluşun kanıtıdır. Descartes, insanlığın özünün düşünce ve akıl olduğunu savunur; çünkü kişi, varoluşun herhangi bir öğesinden emin olamadığı halde, düşüncelere ve akla sahip

olduğundan her zaman emin olabilir. Düşüncelerin var olması için düşünme işini yapacak bir kaynak olmalıdır; bu nedenle, birisi düşünüyorsa var olmalıdır. Descartes'a göre insanlar akıl yürütme yetisine de sahiptirler ve akıl olmasaydı düpedüz insan diye bir şey olmazdı.

Descartes, insanların akıl yürütme yeteneği sayesinde doğru bilgiye ve bilimde kesinliğe ulaştıklarına inanıyordu. Aklın tüm insanlara bahşedilmiş doğal bir yeti olduğu yolundaki varsayımı, onu çok karmaşık ve felsefi meseleler hakkında herkesin anlayabildiği bir üslupla yazmaya yöneltti. Hatta bazen, kitleler yazdıklarını okuyabilsinler diye eserlerini Latince (bilginlerce kullanılan dil) yerine Fransızca kaleme aldı.

Descartes, savlarını herhangi birinin izleyebileceği mantıksal düşünce akışları olarak sundu. Herhangi bir problemin en yalın öğelerine ayrılabildiği ve problemlerin soyut denklemler olarak ifade edilebildiği kanısındaydı. Böylelikle, duyusal (Descartes'a göre güvenilmez) algı sorunu ortadan kaldırılabilir ve nesnel aklın problemi çözmesine olanak tanınabilirdi.

Duyusal algı güvenilmez olduğu için, Descartes'ın hakikaten emin olabildiği tek şey insanların düşünen varlıklar olduklarıdır. Bu nedenle, akıl ve düşünce tüm insanların özüdür. Saf akıl ile duyusal algı arasında bir fark bulunduğu için, der Descartes, gerçekten ruh var olmalıdır.

Tanrı'nın Varlığı

Descartes, insanın ancak düşünen bir şey olarak var olduğunu saptamayı başarınca, kendiliğinden apaçık olan başka doğrular aramaya koyuldu. Algının ve imgelemin zihin içindeki "bilinç tarzları" oldukları için var olmaları gerektiği, ama illa herhangi bir doğruyu barındırmaları gerekmediği yargısına ulaştı. Bu nedenle, başka şeyler hakkında bilgi edinmenin tek yolunun Tanrı hakkında bilgi sahibi olmaktan geçtiği sonucuna vardı.

Descartes'a göre Tanrı mükemmel olduğu için, Tanrı'nın birini aldatması imkânsızdır. Descartes'ın bunun ardından öne sürdüğü-

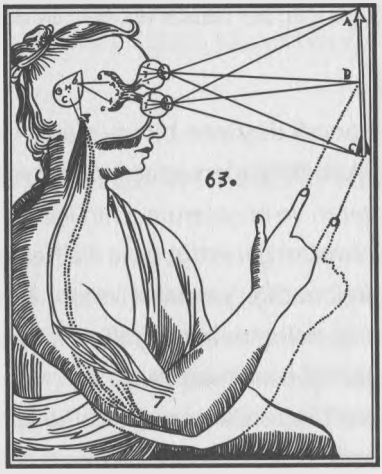
ne göre kendisi mükemmel olmamasına rağmen, mükemmellik fikrini kavrayabiliyor olması mükemmelliğin var olması gerektiği anlamına gelir; bu mükemmellik ise Tanrı'dır.

Zihin-Beden Sorunu

Descartes (kartezyen ikicilik de denilen) töz ikiciliğinin, yani zihin ile bedenin ayrı tözler oldukları görüşünün ünlü bir yandaşıydı.

Descartes, akılcı zihnin bedeni denetim altında tuttuğuna ama bedenin zihni etkileyerek akıldışı bir şekilde davranmaya yöneltebildiğine inanıyordu; örneğin, bir kişinin tutkusuna yenik düşmesi böyle bir durumdur. Descartes'a göre zihin ve beden, "ruhun oturduğu yer" dediği epifiz bezinde birbiriyle etkileşir. Ona göre ruh gibi epifiz de bütün olan beynin bir parçasıdır (gerçi bugün bilimsel araştırmalar, beynin de iki yarım küreye bölündüğünü göstermiştir) ve karıncıklara yakın bir yerde bulunması, bedeni denetleyen sinirleri etkilemek için onu mükemmel bir konuma yerleştirir.

Descartes'ın ikiciliğini açıklayan çizim aşağıdadır. Duyu organları, beyindeki epifiz bezine veriler aktarır ve sonra bu veriler ruha gönderilir.

A TEORİSİ

Geçmiş, Şimdi ve Gelecek

Zamanın doğası konusundaki felsefi tartışmada, çağdaş filozoflardan bazılarının savundukları bir görüş olan A teorisi ya da kuramı, geçmişlik, şimdilik ve geleceklik gibi fıtri ve bölünemez özelliklerin bulunduğunu öne sürer. Bu iddiaya göre, zaman içindeki olaylar, bu A özelliklere sahip olmaları nedeniyle geçmiş, şimdi ya da gelecektir. Bu kuramın kökeni, John McTaggart Ellis McTaggart'ın "A serisi" ve "B serisi" dediği şeyler aracılığıyla zamanı irdelediği *The Unreality of Time* (Zamanın Gerçeksizliği) adlı kitabında yatar.

A SERİSİ

McTaggart'a göre A serisi, "uzak geçmişten yakın geçmişe ve şimdiye, sonra da şimdiden yakın geleceğe ve uzak geleceğe akan ya da bunun tersinin olduğu konumlar serisi"dir.

McTaggart, konumlar serisi ifadesiyle, zaman içindeki konumları kasteder: Olaylar, zaten meydana gelmişse geçmişte konumlandırılır; şimdi meydana geliyorsa şimdide konumlandırılır; henüz meydana gelmemişse gelecekte konumlandırılır. Geçmişte, şimdide ya da gelecekte olma özelliği kalıcı değil, gelip geçici bir özelliktir. Örneğin, Ay'a ayak basma olayı henüz meydana gelmemişken gelecekteydi; meydana geliyorken şimdideydi ve artık geçmişte kalmıştır.

Dolayısıyla, McTaggart'ın irdelediği "A serisi", her olayın bir zamanlar gelecek, bir zamanlar şimdi ve bir zamanlar geçmiş olduğu; ama bu üçünün herhangi bir bileşiminin asla aynı anda ve bu üçünden herhangi birinin asla sonsuz olmadığı bir zaman akışını saptar. Hiçbir olay daima şimdi, daima geçmiş ya da daima gelecek değildir. McTaggart'ın tanımlaması, geçmiş ile geleceğin değişik

derecelerde varlığını (örneğin gelecek yıl, gelecek Salı'dan daha fazla gelecektir) ve bu farklı derecelere karşılık gelen farklı özellikleri de kabul eder. Olayların gerek geçmişte, gerek şimdi, gerekse gelecekte meydana gelişi hakkında konuşmak için, A cümlelerin ya da zaman kipi içeren cümlelerin kullanılması gerekir. Gelecekteki bir olay meydana *gelecektir*; şimdiki bir olay meydana *geliyordur*; geçmişteki bir olay ise meydana *gelmiştir*.

ŞİMDİCİLİK VE İNDİRGEMEMECİLİK

A teorisi şimdiciliği ve indirgememeciliği birleştirir. Şimdicilik, sadece şimdinin gerçek olduğunu ve şimdi var olandan başka hiçbir şeyin var olmadığını öne süren uç iddiadır. Örneğin, dinozorlar gibi geçmiş nesneler *eskiden* var olmalarına rağmen, *şimdi* var olmaları hiçbir anlam taşımaz. Benzer şekilde, ABD'nin yüzüncü başkanı gibi gelecek nesnelerin var *olacakları* mümkün olmakla birlikte, *şimdi* var olmaları söz konusu değildir. Öyleyse bu bağlamda, geçmiş ya da gelecek nesnelere ilişkin tartışma, şimdinin dışındaki bir yerde var olan nesnelere ilişkin bir tartışma değil, başka zamanların şimdi olduğu ya da olacağı bir zamanda var olmuş ya da var olacak özelliklere ilişkin bir tartışmadır. Şimdiciliğin gücü, zaman kiplerinin varlığına bağlıdır ve dolayısıyla A teorisinde önemli bir unsurdur.

İndirgememecilik ya da "zaman kipini ciddiye almak", zaman kipinin gerçekliğin temel ve yok edilemez bir özelliğine denk düştüğünü savunan görüştür. Zaman kipli bir önerme ya da bir A cümle, zaman kiplerinin (-dir, -di, -ecek, -miş vb.) kullanıldığı cümledir. Zaman kipsiz cümlelerde *önce*, *sonra*, *eşzamanlı* gibi sözcükler kullanılır ya da tarih belirtilir. İndirgememeciler, zaman kipli önermelerin bilgi kaybı olmaksızın bengi ya da sonsuz önermelere indirgenemeyeceğini öne sürerler.

Söz gelişi, "Sanırım karnım aç" demek, eğer bir tarih eklenirse –"Sanırım 15 Haziran saat 15:00'te karnım aç" denirse– ifade edi-

len doğruluk değerini aynen korumaz. "Sanırım karnım aç" samimi cümlesi, "Sanırım bu sözleri söylediğim anda karnım aç" sonucunu beraberinde getirdiği halde, "Sanırım 15 Haziran saat 15:00'te karnım aç" şeklindeki ifadem böyle bir sonuç içermez. A cümlesi ancak benim onu söylememle eşanlı olduğu zaman doğrudur. Zaman kipsiz cümle eğer doğruysa, zamanın her noktasında doğrudur. Bu durum, zaman kipli önermelerin (A cümlelerinin), zaman kipsiz cümlelerle ifade edilemeyen zamansal kanıları ilettiğini ortaya çıkarır.

A TEORİSİ İLE EINSTEIN'IN ÖZEL GÖRELİLİK TEORİSİNİN BAĞDAŞMAZLIĞI

Zaman kipli cümleler İngilizcede çok yaygın olmasına rağmen, birçok filozof zamana ilişkin A kuramının özel görelilikle bağdaşmadığını, bu yüzden de geçersiz olduğunu savunmuştur. Albert Einstein'ın özel görelilik kuramı (1905) iki önermeden oluşur:

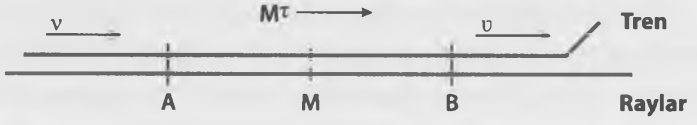
1. Gözlemcilerin göreli hızı ne olursa olsun, ışık hızı bütün gözlemciler için aynıdır.
2. Işık hızı bütün atalet (eylemsizlik) çerçevelerinde aynıdır.

Bu iki önermeden çıkan sonuç, eşanlılığın mutlak olmadığı, aksine bir eylemsizlik çerçevesiyle göreli olması gerektiğidir. Herhangi bir olay çifti söz konusu olunca, hangi olayın ilk meydana geldiği ya da ikisinin aynı anda meydana gelip gelmediği konusunda tek bir gerçek yoktur. Bir olayın diğerine göre önceliği referans ya da izafet çerçevesine bağlıdır: Bir referans çerçevesine göre Olay 1, Olay 2'yle eşzamanlı olabilir; başka bir referans çerçevesine göre Olay 1, Olay 2'den önce meydana gelebilir; üçüncü bir referans çerçevesine göre ise Olay 1, Olay 2'den sonra meydana gelebilir.

Dolayısıyla, iki olay bir gözlemci için eşzamanlı meydana gelebilmekle birlikte, farklı bir eylemsizlik çerçevesinde hareket eden bir gözlemci için farklı zamanlarda meydana gelecektir. Bir referans çerçevesine göre mevcut olan bir olay, başka bir referans çerçevesine göre pekâlâ geçmişte ya da gelecekte olabilir. Tek başına herhangi bir referans çerçevesini "hakiki" referans çerçevesi olarak seçmek için hiçbir gerekçe bulunmadığına göre, geçmiş, şimdi ve gelecek arasında da hiçbir mutlak, çerçeveden bağımsız ayrım olmaz.

TREN YOLU ÖRNEĞİ

Einstein'ın anlattığı üzere, tren yolunda meydana gelen bir olay, eşanlılığın göreliliğini ortaya koyar: Uzun bir tren katarı, aşağıdaki resimde gösterildiği gibi sabit bir hızla yol almaktadır. Trende yolculuk eden bir kişi, tüm olaylarda treni referans alır. Biri A noktasında, diğeri B noktasında olmak üzere iki şimşek çakar. A ile B noktaları arasındaki uzaklık ölçülür ve M orta noktasına bir gözlemci yerleştirilir. Gözlemciye, aynı anda A ve B noktalarını görebilmesi için 90° açılı iki ayna verilir. Eğer gözlemci iki ışık çakmasını aynı anda görürse, iki şimşek eşzamanlıdır. Ne var ki trendeki yolcu, B'den gelen ışığı A'dan gelene kıyasla daha önce görecektir. Öyleyse, tren yolu referans alındığında eşzamanlı olan olaylar, tren referans alındığında eşzamanlı değildir.

Bu örnekte görüldüğü gibi, mutlak eşzamanlılığın olmayışı, A kuramı ve zaman kipi kullanımı açısından problem oluşturur. Eğer özel görelilik kuramı doğruysa, şimdiciliğe göre varoluş çerçeveye bağlı bir mesele olup çıkar. İki farklı referans çerçevesine göre, tek bir olay hem vardır hem de yoktur.

GÖRELİLİK KURAMIYLA UZLAŞTIRMA GİRİŞİMLERİ

Bazı A teoristleri, özel görelilik kuramıyla A teorisini uzlaştırma çabasına girişmişlerdir. Özel görelilik kuramı çok iyi doğrulanmış olmasına rağmen, bu filozoflar söz konusu kuramın hâlâ deneyimsel bir kuram olmaya devam ettiğini ve metafizik iddiaları değerlendirmek için kullanılmaması gerektiğini öne sürüyorlar. Bu anlamda, güncel fizik mutlak eşzamanlılığı bütünüyle reddetmiyor; sadece şu an için kavrayamıyor. Bir "ideal" fizik, şu an için "gözlemlenemeyen" bu mutlak eşzamanlılığı saptayabilirdi.

Buna karşılık A teoristleri, mutlak bir eşzamanlılığın fizikle hiçbir zaman saptanabilir olmayabileceğini öne sürüyorlar. Bununla birlikte, mutlak eşzamanlılığın saptanabilir olmaması, onun varlığını ortadan kaldırmaz. A teoristlerinin dile getirdikleri son bir itiraz, eşzamanlılığın göreli olmasının da yalnızca görünürde bir sonuç olduğu yönündedir. İki olayın eşzamanlı gözlemlenip gözlenmemesi ayrı şeydir; bunların eşzamanlı *meydana gelip gelmedikleri* ayrı şeydir.

YALANCI PARADOKSU

Dilin Çelişkileri

Felsefede, bugün de hâlâ yaygın şekilde tartışılmakta olan en ünlü paradokslardan biri, MÖ dördüncü yüzyılda yaşamış antik Yunan filozofu Miletoslu Eubulides'in adıyla anılır.

Miletoslu Eubulides şunu belirtir:

"Bir adam yalan söylediğini söylüyor. Söyledikleri doğru mudur, yanlış mı?"

Bu soruya nasıl yanıt verilirse verilsin, sonuç her zaman çelişki doğurduğu için problemler ortaya çıkar.

Adamın doğruyu anlattığını söylersek, bu onun yalan söylediği anlamına gelir; o zaman da ifadenin yanlış olduğu anlamı ortaya çıkar.

Eğer adamın ifadesinin yanlış olduğunu söylersek, bu da onun yalan söylemediği ve dolayısıyla söylediklerinin doğru olduğu anlamına gelir.

Bununla birlikte, bir ifadenin hem doğru hem de yanlış olması mümkün değildir.

YALANCI PARADOKSUNUN AÇIKLAMASI

Yalancı paradoksu problemi, Eubulides'in betimlediği basit yalancı adam senaryosunun ötesine geçer. Yalancı paradoksunun çok somut imaları vardır.

Zaman içinde, yalancı paradoksunun anlamına ilişkin kuramsal çalışmalar yapan bazı filozoflar olmuştur. Yalancı paradoksu, doğruluk ve yanlışlık hakkındaki yaygın kanılardan çelişkilerin doğabildiğini, doğruluk kavramının muğlak bir kavram olduğunu gösterir. Ayrıca yalancı paradoksu, dilin zayıflığını da gösterir. Yalancı para-

doksu dilbilgisi açısından sağlam olduğu ve anlambilim kuramlarına uyduğu halde, yalancı paradoksundan üretilen cümlelerin doğruluk değeri yoktur. Hatta dünyanın bitmemiş olduğunu ve bu nedenle her şeyi bilen varlık diye bir şeyin olamayacağını kanıtlamak için yalancı paradoksunu kullanmaya kalkışanlar bile olmuştur.

Yalancı paradoksunu anlamak için, ilk önce bunun alabileceği çeşitli biçimleri anlamak gerekir.

Basit Yanlışlık Yalanı

Yalancı paradoksunun en temel biçimi, basit yanlışlık yalanıdır. Bu durum şöyle ifade edilir:

Y-Yalanı: "Bu cümle yanlıştır."

Eğer Y-Yalanı doğruysa, o zaman bu, "Bu cümle yanlıştır" sözünün doğru olduğu anlamına gelir, dolayısıyla Y-Yalanının yanlış olması gerekir. Y-Yalanının hem doğru hem de yanlış olması bir çelişki ve paradoks yaratır.

Eğer Y-Yalanı yanlışsa, o zaman bu, "Bu cümle yanlıştır" sözünün yanlış olduğu anlamına gelir, dolayısıyla Y-Yalanının doğru olması gerekir. Y-Yalanının hem yanlış hem de doğru olması bir çelişki ve paradoks yaratır.

Basit Doğru-Değillik Yalanı

Basit doğru-değillik yalanı yanlışlığa dayanarak işlemez, onun yerine, "doğru değil" yüklemini temel alan bir paradoks kurar. Basit doğru-değillik yalanı şöyle görünür:

D-Yalanı: "D-Yalanı doğru değildir."

Basit yanlışlık yalanında olduğu gibi, eğer D-Yalanı doğru değilse o zaman doğrudur; eğer doğruysa o zaman da doğru değildir D-Yalanı ne doğru ne de yanlış olsa bile, bunun anlamı doğru olmadığıdır ve D-Yalanı tam da bunu belirttiği için, D-Yalanı doğrudur. Böylece bir çelişki belirir.

YALANCI DÖNGÜLERİ

Buraya kadar, yalnızca kendi kendisine gönderme yapan yalancı paradokslarının örneklerini gördük. Bununla birlikte, paradoksların kendi kendisine gönderme yapan niteliği ortadan kaldırılsa bile, yine de çelişkiler doğar. Yalancı döngüleri şöyle tanımlanır:

- "Bir sonraki cümle doğrudur."
- "Önceki cümle doğru değildir."

Eğer ilk cümle doğruysa, o zaman ikinci cümle doğrudur, bu da ilk cümleyi "doğru-değil" yaparak bir çelişki yaratır. Eğer ilk cümle doğru değilse o zaman ikinci cümle doğru değildir, bu da ilk cümleyi doğru yaparak bir çelişki yaratır.

YALANCI PARADOKSUNUN OLASI ÇÖZÜMLERİ

Yalancı paradoksu felsefi tartışmalara konu olmuştur. Zaman içinde filozoflar, yalancı paradoksundan "çıkma" olanağı sağlayan çok tanınmış bazı çözümler üretmişlerdir.

Arthur Prior'ın Çözümü

Filozof Arthur Prior, yalancı paradoksunun hiç de bir paradoks olmadığını öne sürdü. Prior'a göre, her önerme kendisinin ima ettiği doğruluk tezini içerir. Bu nedenle "Bu cümle yanlıştır" gibi bir cümle, aslında "Bu cümle doğrudur ve bu cümle yanlıştır" demekle aynı şeydir. Bu basit bir çelişki yaratır; bir şey doğru ve yanlış olamayacağı için de bu yanlış olmalıdır.

Alfred Tarski'nin Çözümü

Filozof Alfred Tarski'ye göre, yalancı paradoksu ancak "anlambilimsel açıdan kapalı" bir dilde ortaya çıkabilir. Burada kastedilen,

bir cümlenin kendisinin ya da başka bir cümlenin doğruluğunu ve yanlışlığını öne sürebilmesine olanak veren herhangi bir dildir. Tarski, böyle çelişkilerden kaçınmak için dil düzeylerinin olması gerektiğini ve bir cümlenin doğruluğunu ya da yanlışlığını ancak o cümleden daha yüksek düzeydeki bir dilin öne sürebileceğini düşünüyordu. Bir hiyerarşi kuran Tarski, kendi kendine gönderme yapan çelişkilerden kaçınmayı başardı. Hiyerarşinin daha yüksek basamağındaki herhangi bir dil, daha düşük olan dile gönderme yapabilir; ama bunun tersi de olabilir.

Saul Kripke'nin Çözümü

Saul Kripke'ye göre, bir cümle ancak koşullu gerçeklere bağlı olarak paradoksal olabilir. Kripke'nin iddiasına göre, bir cümlenin doğruluk değeri dünya hakkındaki değerlendirilebilir bir gerçekle bağlantılı olduğu zaman, bu cümle "temeli olan" bir cümledir. Eğer doğruluk değeri ile dünya hakkındaki değerlendirilebilir bir gerçek arasında bağ kurulamazsa, o cümle "temelsiz"dir ve tüm temelsiz ifadelerin hiçbir doğruluk değeri yoktur. Yalan ifadeler ve onlara benzeyen ifadeler temelsizdir, o nedenle de hiçbir doğruluk değeri içermez.

Jon Barwise ile John Etchemendy'nin Çözümü

Barwise ve Etchemendy, yalancı paradoksunun muğlak olduğu görüşündedirler. Barwise ve Etchemendy, "olumsuzlama" ile "inkâr" arasında ayrım yaparlar. Eğer yalancı "Bu cümle doğru değildir" derse, o zaman yalancı kendisini olumsuzlamış olur. Eğer yalancı, "Bu cümlenin doğru olması söz konusu değildir" derse, o zaman yalancı kendisini inkâr etmiş olur. Barwise ve Etchemendy'ye göre, kendisini olumsuzlayan yalancı, çelişki doğmaksızın yanlış olabilir ve kendisini inkâr eden yalancı, herhangi bir çelişki doğmaksızın doğru olabilir.

Graham Priest'ın Çözümü

Filozof Graham Priest, doğru çelişkilerin bulunduğu görüşünü, yani dialeteizmi savunur. Doğru çelişki, aynı anda hem doğru hem de yanlış olan çelişkidir. Bunun böyle olduğuna inanmakla, dialeteizm iyi bilinen ve kabul gören patlama ilkesini (*ex falso quodlibet* = yanlıştan her şey doğar), yani tüm önermelerin çelişkilerden çıkarsanabileceğini belirten ilkeyi reddetmek zorundadır; aksi halde her önermenin doğru olduğu şeklindeki trivializm anlayışını da kabul etmiş. Bununla birlikte, trivializm doğası gereği yanlış olduğu için, dialeteizmi benimseyenler neredeyse daima patlama ilkesini reddederler.

THOMAS HOBBES (1588-1679)

Yeni Bir Felsefi Sistem

Thomas Hobbes 5 Nisan 1588'de İngiltere'nin Malmesbury kentinde doğdu. Babası o küçükken kaybolup gitmesine rağmen, Hobbes'un eğitim giderlerini amcası karşıladı ve Hobbes on dört yaşına geldiğinde, Oxford'daki Magdalen Hall'da öğrenim görüyordu. Hobbes 1608'de Oxford'dan ayrılarak, Lort William Cavendish'in en büyük oğluna eğitim vermeye başladı. 1631'de, Cavendish ailesinin başka bir üyesine öğretmenlik yapıyorken, felsefi düşünceleri üzerine odaklanmaya başladı ve *A Short Tract on First Principles* (İlk İlkeler Üzerine Kısa Bir İnceleme) adıyla yayımlanan ilk çalışmasını yazdı.

Hobbes'un Cavendish ailesiyle ilişkisi ona oldukça yarar sağladı. Parlamento tartışmalarına katılma, kral, toprak sahipleri ve parlamento üyeleri hakkındaki görüşmelere katkı yapma, hükümetin nasıl kurulduğuna ve hangi etkiler altında kaldığına ilk elden tanıklık etme olanağı buldu. Monarşi ile parlamento arasında inanılmaz itiş kakışların yaşandığı bir dönemde, Hobbes sıkı bir kralcıydı ve hatta *The Elements of Law, Natural and Politic* (Doğal ve Siyasal Hukukun Unsurları) ilk siyaset felsefesi eserini kral I. Charles'ı savunmak için yazdı. 1640'lı yılların başında, çatışma iyice tırmanarak İngiliz İç Savaşları (1642-1651) denilen olaya dönüşürken, Hobbes ülkeden kaçarak Fransa'ya geçti ve orada on bir yıl kaldı. En önemli çalışmalarını (en ünlü eseri olan ve kral I. Charles'ın idamından iki yıl sonra yayımlanan *Leviathan* dahil) Fransa'da yaşarken üretti.

Thomas Hobbes inanılmaz ölçüde bireyci bir düşünürdü. Monarşiden yana olanların çoğu İngiliz İç Savaşları sırasında İngiltere kilisesine destek bildirerek iddialarını yumuşatmaya başladığı halde, kralcıların en önde geleni olan Hobbes, kiliseden hoşlanmadığını ilan etti; bu da kraliyet sarayınca ona yasak getirilmesine yol

açtı. Hobbes, monarşinin ödünsüz bir destekçisi olsa bile, kralın hükümdarlık hakkının Tanrı'dan geldiğine inanmıyordu; ona göre bu, daha çok halkın üzerinde anlaştığı bir toplum sözleşmesiydi.

Hobbes, felsefenin enikonu elden geçirilmesine gerek olduğu kanısındaydı ve mutlak olarak tüm bilgi için üzerinde uzlaşılmış bir temel sağlayabilecek topyekûn bir felsefe sistemi kurmaya girişti. Evrendeki tüm görüngülerin geriye doğru izi sürülünce maddeye ve harekete varılabileceği inancı, onun felsefe sisteminin kökünde yatıyordu. Bununla birlikte, Hobbes deneysel yöntemin ve doğa gözleminin bilgiye temel oluşturabileceğini reddetti. Onun yerine, Hobbes'un felsefesi tümdengelimliydi ve her şeyi, evrensel kabul gören "ilk ilkeler"e dayandırıyordu.

THOMAS HOBBES'UN FELSEFESİ

Bilgi Üzerine Görüşleri

Hobbes'un kanısına göre, insanlar dünyayı birçok farklı şekilde görebilme yeteneğine sahip oldukları için, felsefeyi ve bilimi bir tek doğa gözlemlerine dayandırmak aşırı öznel bir tutumdur. Hobbes, bilimsel ve felsefi sonuçlar çıkarmak için doğaya dayalı tümevarımsal muhakeme yönteminden yararlanan Francis Bacon'ın ve Robert Boyle'un çalışmalarını reddetti. Onun yerine, felsefenin amacının, herhangi bir kişi tarafından dil aracılığıyla gösterilebilen ve herkesçe üzerinde anlaşmaya varılabilen temel kurucu, evrensel ilkelere dayanan bir doğrular sistemi kurmak olduğuna inanıyordu.

Hobbes, evrensel ilkelere dayanan bir felsefe arayışında, bir model olarak geometriye yöneldi ve geometrinin ilk evrensel ilke olduğunu iddia etti. Hobbes, geometrinin tümdengelimli muhakemeye başvurduğu için gerçek bilimin modeli olduğu kanısındaydı ve kendi siyaset felsefesini yaratmak için bu tümdengelimli muhakeme kavramını kullandı.

İnsan Doğası Üzerine Görüşleri

Thomas Hobbes, ikiciliğe ya da ruhun varlığına inanmıyordu. Hobbes'a göre insanlar makineler gibidir; maddeden yapılmışlardır ve işleyişleri, mekanik süreçlerle açıklanabilir (örneğin, sinir sisteminin mekanik süreçleri duyuma neden olur). Dolayısıyla Hobbes'un iddiasına göre, insanlar kendi özçıkarlarını gözetmek üzere haz peşinde koşar, acıdan kaçınırlar (bu da insan yargısını son derecede güvenilmez yapar); düşüncelerimiz ve coşkularımız neden-sonuca ve etki-tepkiye dayanır. Hobbes, insan yargısına bilimin yol göstermesi gerektiğine inanır ve *Leviathan*'da bundan "sonuçların bilgisi" olarak söz eder.

Hobbes'a göre, toplum da yapay olmakla birlikte yine aynı yasaları izleyen benzer bir makinedir ve evrenin tamamındaki tüm görüngüler, maddi cisimlerin etkileşimleri ve devinimleri aracılığıyla açıklanabilir.

Korku, Umut ve Toplum Sözleşmesi

Hobbes, insanın doğal durumunda ahlakın var olduğuna inanmaz. Bu yüzden, iyiden ve kötüden söz ederken "iyi"yi insanların arzuladıkları herhangi bir şey, "kötü"yü ise insanların kaçındıkları herhangi bir şey olarak nitelendirir. Sonra Hobbes, bu tanımlara dayanarak çeşitli davranışları ve coşkuları açıklamaya girişir. Hobbes'un tanımına göre umut, herhangi bir görünür iyilik elde etme olasılığıdır ve korku, görünür bir iyilik elde etmenin mümkün olmadığını fark etmektir (gerçi bu tanım, ancak insanlar yasalarca ve toplumca konulan kısıtlamaların dışında düşünüldükleri zaman savunulabilir). İyilik ve kötülük bireysel arzulara dayandığı için, bir şeyi neyin iyi ya da kötü yaptığına ilişkin kurallar olamaz.

Hobbes, tüm insan eylemini tanımlayıcı ilkenin umut ve korku duyguları arasındaki bu sürekli gidiş-geliş olduğuna inanır ve bu iki duygudan birinin verili herhangi bir zamanda tüm insanlarda bulunduğunu öne sürer.

Hobbes, "doğa durumu"nu, insanların mümkün olduğu kadar fazla iyilik ve güç elde etmeye yönelik içgüdüsel bir arzu duymaları olarak betimler. Bu arzu ve başkalarına zarar vermeyi önleyen herhangi bir yasanın olmaması, sürekli bir savaş durumu yaratır. Doğal durumdaki bu sürekli savaş ise insanların sürekli olarak birbirlerinden korkarak yaşıyor olmaları gerektiği anlamını taşır. Bununla birlikte, akıl ve korku birleştiğinde insanların doğa durumunu (olabildiğince fazla iyilik elde etme arzusunu) izlemelerine ve barış aramalarına yol açar. Dahası, bir toplumun üstün otoritesi bu kuralları koyuncaya kadar iyi ve kötü diye bir kavram var olamaz.

Hobbes'un iddiasına göre, gerçek barışa ulaşmanın tek yolu, bir araya gelmekten ve bir grup insanın üstün bir otoritenin tüm topluluğu yönetmesini kabul ettiği bir toplum sözleşmesi yaratmaktan geçer. Toplum sözleşmesinde korku iki amaca hizmet eder:

1. Doğa durumu içindeki savaş halini yaratır, böylelikle bir toplum sözleşmesine gerek duyulmasına yol açar.
2. Topluluk içinde barışı koruyup sürdürür (üstün otoritenin, sözleşmeyi çiğneyeni cezalandırma yoluyla herkese korku salmasını sağlayarak).

Yönetim Üzerine Görüşler

Erken dönem çalışmalarında Hobbes, toplumun üstün bir egemen güce ihtiyacı olduğunu iddia etmekle birlikte, bu duruşunu *Leviathan*'da netleştirir: Mutlak monarşi en iyi yönetim biçimidir ve herkese barış sağlayabilen tek biçimdir.

Hobbes, toplum içinde hizipçiliğin, örneğin rakip yönetimlerin, farklı felsefelerin ya da kilise ile devlet arasında mücadelenin ancak iç savaşa yol açtığı inancındadır. Bu nedenle, tüm halkın barışını ve huzurunu devam ettirmek için, toplumdaki herkes yönetimi kontrol eden, yasaları yapan ve kilisenin başında bulunan bir tek yetkilinin olmasını kabul etmelidir.

DİL FELSEFESİ

Dil Nedir?

On dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru, mantıkla ilgili kuramlar ilerlemeye başlayınca ve zihinle ilgili felsefelerde önceki yorumlara kıyasla kökten bir değişim ortaya çıkınca, dille ilgili anlayışta da bir devrim meydana geldi. Bu olay, "dilbilimsel dönemeç" ya da "dilsel dönemeç" olarak anılır. Filozoflar, dilin anlamına, dilin kullanımına ve dil ile gerçeklik arasında nasıl bir ilişki bulunduğuna odaklanmaya başladılar.

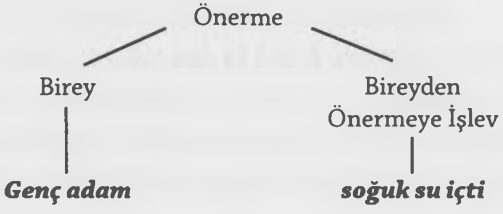
BİR CÜMLENİN BİLEŞİMİ VE ÖĞRENME

Dil felsefesi, bir cümleyi oluşturan kısımlardan anlamın nasıl ortaya çıktığını anlamaya çalışır. Dilin anlamını anlamak için, ilk önce anlamlı olan tam cümleler ile kısımlar arasındaki ilişkiyi incelemek

Sözdizimi Ağacı Örneği

(Bir Tür) Anlambilim Ağacı Örneği

gerekir. Tümleme ilkesine göre bir cümle, yapının (sözdiziminin) kavranmasına ve sözcüklerin anlamına dayalı olarak anlaşılabilir.

Bir cümlede anlamın nasıl ortaya çıktığını anlamak için kabul gören iki yöntem vardır:

Sözdizimi (sentaks) ağacı dilbilgisine ve cümleyi oluşturan sözcüklere odaklanırken, anlambilim (semantik) ağacı, sözcüklerin anlamına ve bu anlamların birleşimlerine odaklanır.

Dil öğrenmeyle ilgili başlıca üç düşünce okulu vardır:

1. **Doğuştancılık:** Bazı sözdizimsel ayarların doğuştan geldiğine ve zihnin belirli kısımlarına dayandığına ilişkin görüş.
2. **Davranışçılık:** Dilin çok büyük bir kısmının koşullanma yoluyla öğrenildiği görüşü.
3. **Varsayım Sınaması:** Çocukların sözdizimi kurallarını varsayım yoluyla ve varsayımları sınayarak öğrendiklerine ilişkin görüş.

ANLAM

"Dilsel dönemeç"in kökleri, dünyayı betimlemede ve inancı anlamada dilin bir odak noktası olarak görülmeye başlandığı, filozofların da dilin anlamına ağırlık vermeye başladıkları on dokuzuncu yüzyıl ortalarına uzanır.

John Stuart Mill

Görgülcülük üzerindeki çalışmalarında John Stuart Mill, sözcüklerin anlamlarını atıf yaptıkları nesnelerle ilgili olarak irdeledi. Mill, sözcüklerin anlam taşımaları için deneyime dayalı olarak açıklanabilmeleri gerektiğini öne sürdü. Bu nedenle, sözcüklerin duyulardan edinilen izlenimleri temsil ettiklerini savundu.

Mill'in görgülcü bakış açısını bazıları paylaşmamakla birlikte, anlamın temelinin yan anlamdan çok, düz anlam olması gerektiği yolundaki görüşüne birçok filozof katılmıştır.

Felsefi Tanımlar

DÜZ ANLAM: Bir sözcüğün tanımının tarif ettiği şeyin sözlük anlamından oluşması, denotasyon. Örneğin, *yılan* sözcüğünü ilintili olduğu asıl sürüngeni belirtmek için kullanmak.
YAN ANLAM: Bir sözcüğün tanımının bir niteliği ya da özelliği çağrıştırması. Örneğin, *yılan* sözcüğünü "kötü"lüğü ifade etmek için kullanmak.

John Locke

John Locke'a göre sözcükler dış şeyleri temsil etmez; daha çok onları söyleyen kişinin zihnindeki fikirleri temsil eder. Öyleyse bu fikirlerin şeyleri temsil ettiğini varsaymakla birlikte, Locke temsilin doğruluğunun o sözcüğün anlamını etkilemediği kanısındaydı.

Locke, bunu düşünerek dilin doğal olarak ortaya çıkan doğal eksikliklerini giderme çabasına koyuldu. İnsanların, sözcüklerin anlamı konusunda açık seçik fikir sahibi olmadan o sözcükleri asla kullanmamaları gerektiğini ileri sürdü; insanlar ortak bir söz dağarcığı oluşturmak için başkalarınca kullanılan sözcüklere aynı anlamları yüklemeye kalkmamalı, sözcük kullanımlarında tutarlı olmalıdırlar; eğer bir sözcüğün anlamı belirsizse o zaman daha açık seçik tanımlanmalıdır.

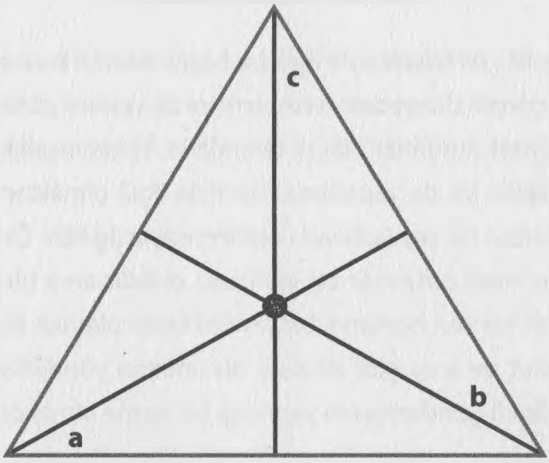
Gottlob Frege

Alman filozof ve matematikçi Gottlob Frege öncelikle mantık üzerinde çalışmaya odaklandı. Bununla birlikte, mantık üzerindeki araştırmalarını derinleştirdikçe, çalışmasını devam ettirmek için ilk önce dili anlaması gerektiğini fark etti. Böylece, dil felsefesi alanındaki en çığır açıcı çalışmalardan bazılarına imza attı.

Frege özdeşliği, adları ve a = b ifadesini sorgular. Örneğin Mark Twain, Samuel Clemens'tir. Ne var ki, eğer a = b bilgilendiriciyse, a = a nasıl olur da apaçıktır ve gerçekten yeni bir bilgi sağlamaz?

Frege'nin kanısına göre, bir cümlenin anlamıyla ilintili olan şey basitçe nesneler değil, nesnelerin nasıl sunulduğudur. Sözcükler, dış dünyadaki şeylere gönderme yapar; ne var ki adlar, basitçe nesnelere yapılmış birer gönderme olmaktan daha çok anlam içerir. Frege, cümleleri ve ifadeleri iki kısma böler: İçlem ve gönderme (ya da anlam). Frege'ye göre bir cümlenin içlemi, o cümlenin ifade ettiği nesnel, tümel, soyut düşüncedir ve gönderme yapılan nesnenin "sunum tarzı"dır. Bir cümlenin göndermesi ya da anlamı ise o cümlenin gönderme yaptığı gerçek dünyadaki nesnedir. Gönderme, bir doğruluk değerini (bir şey doğru olsun ya da olmasın) temsil eder ve bunu içlemler belirler.

Frege, bu kuramını bir üçgenle açıklar:

Çizgi a ile çizgi b'nin kesişme noktası, çizgi b ile çizgi c'nin kesişme noktasıyla aynıdır. Bu nedenle bu ifade bilgilendiricidir, çünkü bize iki farklı sunum tarzı sunmaktadır. Çizgi a ile çizgi b'nin kesişme noktası, çizgi a ile çizgi b'nin kesişme noktasıyla aynıdır demek, yalnızca bir tane sunum tarzı sunar, bu nedenle de apaçıktır.

Frege, bir adın üç kısımdan oluştuğu sonucuna varır (gerçi bunların tümü her durumda illaki gerekli değildir):

1. **Gösterge:** Kullanılan sözcük ya da sözcükler (örneğin, Mark Twain).
2. **İçlem:** Göstergeyle gönderme yapılan şeye ulaşma yolu (örneğin, Mark hakkında sahip olduğumuz psikolojik imalar; o bir mizahçıdır; *Tom Sawyer*'ın yazarıdır vb.).
3. **Gönderge:** Gönderme yapılan asıl nesne (örneğin, Mark Twain aynı zamanda Samuel Clemens'tir, *Tom Sawyer*'ın da yazarıdır).

DİLİN KULLANIMI

Yönelimsellik, dil felsefesiyle ilgili bir başka önemli konudur. Yönelimsellik, gerçek dünyadaki nesnelere ya da şeylere yönlendirilmiş belirli zihinsel durumlar olarak tanımlanır. Yönelimsellik, birisinin bir şey yapma ya da yapmama niyetiyle ilgili olmaktan çok, düşüncelerimizin bir şey *hakkında* olabilmesiyle ilgilidir. Örneğin, lunapark hız treni *hakkında* bir inancınız olabilir ama bir lunapark hız treninin kendisi herhangi bir şey *hakkında* olamaz. Bu nedenle korku, umut ve arzu gibi zihinsel durumların yönelimsel olması gerekir, çünkü göndermenin yapıldığı bir nesne olmalıdır.

On dokuzuncu yüzyıl Alman filozofu Franz Brentano, yalnızca zihinsel olguların yönelimsellik gösterebildiğini savundu. Daha sonra, yirminci yüzyıl Amerikan filozofu John Searle, nesneler kendi başlarına yönelimsel olmadıkları halde zihnin ve dilin böyle nesnelere nasıl yönelimsellik dayatabildiğini sorguladı. Searle, söz-eylemler hakkındaki kuramında, eylemlerin de yönelimselliğe sahip olduğu, çünkü dilin bir insan davranışı biçimi ve başlı başına bir

eylem olduğu sonucuna ulaştı. Bu nedenle, kişi bir şey söylemekle fiilen bir eylem ortaya koymaktadır ve eylemlerinde yönelimsellik bulunur.

Searle, yapay zekâ konusundaki çok tartışılan bir irdelemede, makinelerin hiçbir zaman düşünme yeteneğine sahip olmayacaklarını savundu. Searle, makinelerin yönelimsellikten yoksun olduğunu ve ancak insan zihni gibi örgütlenmiş bir zihnin yönelimsellik sergileyebildiğini öne sürdü.

METAFİZİK

İlk Felsefe

Aristoteles, metafiziğe kuvvetle inanan biriydi. Onun "ilk felsefe" olarak adlandırdığı metafizik, birçok bakımdan tüm felsefelerin temelidir. Metafizik, varlığın (oluşun) ve varoluşun mahiyeti üzerine odaklanır; Tanrı'yla, bizim varoluşumuzla, zihin dışında bir dünyanın bulunup bulunmadığıyla, gerçekliğin ne olduğuyla ilgili çok karışık ve derin sorular sorar. Özgün olarak, Aristoteles metafiziği üç dala ayırmıştır ve bunlar günümüzde de metafiziğin ana dalları olmayı sürdürmektedir. Bunlar:

1. **Ontoloji:** Zihinsel ve fiziksel varlıklar dahil, varlığın ve varoluşun incelenmesi, ayrıca değişimin incelenmesi; varlıkbilim.
2. **Evrensel (Tümel) Bilim:** İlk ilkeler sayılan mantığın ve akıl yürütmenin, yani muhakemenin incelenmesi.
3. **Doğal Teoloji:** Tanrı'nın, dinin, maneviyatın ve yaratılışın incelenmesi.

VAROLUŞ VARDIR

Metafizikte, varoluş süregiden varlık durumu olarak tanımlanır. Metafizikten çıkan ünlü aksiyom ya da belit, "Varoluş vardır" der; basit olarak hiçbir şeyin olmaması yerine bir şeyin olduğunu belirtir. Bir kişinin taşıdığı her düşüncenin kökeni, o kişinin bir şeylerin farkında olduğu görüşüdür, bu da bir şeylerin var olması gerektiğinin kanıtıdır. Bu nedenle, eğer bir şeyler varsa, bu varoluşun var olduğu anlamına gelse gerektir. Herhangi bir türde bilginin mevcut olması için varoluş zorunludur ve gereklidir.

Bir kimse bir şeyin varlığını inkâr ettiği zaman, o şeyin var olmadığını söylüyordur. Bununla birlikte, o inkâr ediminin kendisi bile,

ancak varoluş varsa mümkün olabilir. Herhangi bir şeyin var olması için bir kimliğinin bulunması gerekir. Var olan bir şey, bir şey olarak vardır; çünkü aksi halde hiçbir şey olurdu ve var olmazdı.

Bir kimse, bir şeyin farkında olduğuna dair düşünce sahibi olmak için bilinçli olmalıdır. Bu nedenle, René Descartes'a göre bilincin var olması gerekir, çünkü bir kişi hem zihninin varlığını inkâr etmek için zihnini kullanıp hem de onun varlığını inkâr edemez. Bununla birlikte Descartes'ın aksiyomu doğru değildi, çünkü Descartes, ortada farkında olunacak bir şey bulunmadan da bir kişinin farkındalık yeteneğine sahip olduğuna inanıyordu. Oysa böyle bir şey olamaz.

Bilinç, daha çok var olanı algılama yetisidir. Bilinçli olmak bir şeyi algılamak demektir, dolayısıyla bilincin işlev görebilmesi için, kendisi dışında bir şeyin olması gerekir. Bu nedenle, bilinç yalnızca varoluşu gerektirmekte kalmaz; aynı zamanda da varoluşa bağımlıdır. Bilinci, bilinçli olduğunu fark etmek olarak gören Descartes'ın aksiyomu bu yüzden geçerli olamaz; çünkü bilinçli olmak dışsal bir şeyin var olmasını gerektirir.

NESNELER VE ÖZELLİKLER

Metafizikte, filozoflar nesnelerin doğasını ve bu nesnelere ait özellikleri anlamaya çalışırlar. Metafiziğe göre dünya nesneler ya da tikeller olarak bilinen, gerek fiziksel gerekse soyut olabilen şeylerden oluşmuştur. Bu tikeller, belirli nitelikleri ya da vasıfları ortaklaşa taşırlar; filozoflar, bu ortaklıkları tümeller ya da özellikler olarak adlandırırlar.

Filozoflar, bu özelliklerin aynı anda birden çok yerde var olup olmadıklarını açıklamaya giriştikleri zaman, "tümeller sorunu" ya da "tümeller tartışması" denilen durumla yüz yüze gelirler. Örneğin, kırmızı bir elma ve kırmızı bir araba aynı anda var olabilir, öyleyse "kırmızılık" diye var olan bir tür özellik mevcut mudur? Eğer kırmızı-

lık mevcut değilse, nedir? Farklı düşünce akımları bu soruya kendilerince yanıtlar verirler:

- Platoncu gerçekçiliğe göre kırmızılık mevcut değildir, ama uzayın ve zamanın dışında mevcuttur.
- Ilımlı gerçekçilik biçimlerine göre kırmızılık uzay ve zaman içinde mevcuttur.
- Adcılığa göre, kırmızılık gibi tümeller bağımsız olarak mevcut değildir; yalnızca birer ad olarak vardır.

Varoluş ve özelliklerle ilgili bu fikirler, metafiziğin en önemli yönlerinden biri olan kimliğe götürür.

KİMLİK

Metafizikte kimlik, bir şeyi tanınabilir kılan her neyse o olarak tanımlanır. Tüm şeyler, tanımlanmalarına ve diğer şeylerden ayırt edilmelerine olanak veren özgül ayırıcı özelliklere ve niteliklere sahiptir. Aristoteles'in özdeşlik yasasında belirttiği gibi, bir şey, var olmak için belirli bir kimliğe sahip olmalıdır.

Bir şeyin kimliğinin ne olduğu irdelenirken çok önemli iki kavram ortaya çıkar: Değişim ve nedensellik.

Birçok kimlik istikrarsız görünebilir. Ev çökebilir; yumurta kırılabilir; bitki ölebilir vb. Bununla birlikte bu kimlikler istikrarsız değildir; bu nesneler sadece nedensellikten etkileniyor ve kimliklerine dayalı olarak değişiyordur. Bu nedenle kimlik, ilgili nesnenin yapı taşlarına ve bunların birbirleriyle nasıl etkileştiklerine dayalı olarak açıklanmalıdır. Başka bir deyişle, bir nesnenin kimliği, onu oluşturan kısımların toplamıdır. Ahşap, cam ve metal gibi farklı kısımların birbirleriyle nasıl özgül bir şekilde etkileşerek evi oluşturdukları betimlenerek bir evi anlatmak ya da atomlardan oluşumuna dayalı olarak bir evin kimliğini tanımlamak mümkündür.

Kimlikte bir başkalaşma olması için, (bir eylemin neden olduğu) bir değişikliğin meydana gelmesi gerekir. Nedensellik yasasında belirtildiğine göre, tüm nedenler, şeylerin özgün kimliklerine bağlı olan belirli etkiler gösterir.

Günümüzde değişim sorununu irdeleyen üç ana kuram vardır:

1. **Perdurantizm:** Bu görüş, nesnelerin dört boyutlu olduğunu savunur. Perdurantizme göre, nesneler zamansal kısımlara (yani zaman içinde var olan kısımlara) sahiptir ve varoluşun her anında nesneler ancak kısmen vardır. Dolayısıyla, örneğin bir ağacın yaşamında bir dizi aşama bulunur.
2. **Endurantizm:** Bu görüş, bir nesnenin tarihçesinin her anı boyunca aynı ve bütün olduğunu savunur. Dolayısıyla, örneğin bir ağaç yapraklarını döküyorken, yine de aynı ağaç olarak kabul edilir.
3. **Mereolojik Esansiyalizm (Özcülük):** Bu görüş, bir nesnenin kısımlarının o nesne için asli olduğunu savunur. Bu nedenle, nesnenin kısımlarından herhangi biri değişirse, o nesne kendini sürdüremez. Mereolojik özcülüğe göre, bir ağaç yapraklarını dökünce artık aynı ağaç değildir.

Metafizik, varoluşumuza ve dünyada olmanın gerçekten ne anlama geldiğine değindiği için, çok çeşitli felsefi sorunlara parmak basar. İşte bu nedenle, metafizik sıklıkla felsefenin temeli ya da "ilk felsefe" olarak düşünülür.

JEAN-PAUL SARTRE (1905-1980)

Varoluşçuluğun Öncüsü

Jean-Paul Sartre 21 Haziran 1905'te Fransa'nın başkenti Paris'te doğdu. Sartre'ın babası 1906'da ölünce, Sartre ile annesi, saygın bir felsefe ve din yazarı olan dedesi Karl Schweitzer'le birlikte yaşamak üzere onun yanına taşındı. Dedesinin dinsel inançları, büyümekte olan Sartre için her zaman bir çekişme konusu oldu ve dedesinin varlığına kızmasına rağmen, Sartre, Schweitzer'dan eğitim almaya istekliydi.

Sartre 1924'te saygın üniversite École Normale Supérieure'de felsefe öğrenimi gördü; 1928'de ise sınıf arkadaşı ve yaşam boyu yoldaşı olan (ileride, gelmiş geçmiş en önemli feminist eserlerden biri sayılan *Kadın "İkinci Cins"* adlı dev eseri yazacak olan) Simone de Beauvoir'la tanıştı. Sartre mezun olunca orduya katıldı ve sonra Fransa'da bir öğretmenlik işi buldu. 1933'te, Edmund Husserl ile felsefe çalışmaları yapmak üzere Berlin'e taşındı ve Berlin'deyken Martin Heidegger ile de yakın dostluk kurdu. Bu iki adamın çalışmaları, Sartre'ın kendi felsefesi üzerinde derin bir etki bırakacaktı ve 1938'de Sartre'ın felsefi romanı *Bulantı* yayımlandı.

Sartre, İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1939'da Fransız ordusuna çağrıldı. 1940'ta Almanlarca yakalandı ve dokuz ay savaş tutsağı olarak tutuldu. Bu sürede Sartre, en tanınmış varoluşçu yapıtı olan *Varlık ve Hiçlik*'i yazmaya başladı. 1941'de Paris'e döndü; iki yıl sonra *Varlık ve Hiçlik* yayımlanınca, kamuoyunda Sartre'ın ünü hızla yayıldı ve onu savaş sonrası dönemin kilit aydınlarından biri yaptı.

Sartre, daha sonra, *Les Temps Modernes* dergisinin editörlüğünü yürüttü; burada sürekli olarak yazma ve felsefesini geliştirme olanağı buldu, zamanın siyasal ve toplumsal dünyası üzerine odaklandı, bir siyasal eylemci olup çıktı. Sartre, yaşamının geriye kalan süre-

si boyunca siyasal eylemciliğe hep bağlı kaldı. Sağlam bir sosyalist olan Sartre, Soğuk Savaş sırasında Sovyetler Birliği'ni destekledi (gerçi Sovyetçilikte öne çıkan totaliterciliği de eleştiriyordu), Marksizmi desteklemek üzere Fidel Castro ve Che Guevara ile buluştu, Vietnam Savaşı'na karşı çıktı ve Fransa'nın Cezayir'i sömürgeleştirmesini açıktan açığa eleştirmekle ünlendi.

Sartre üretken bir yazardı. 1964'te Nobel Edebiyat Ödülü'ne layık görüldü; ama hiçbir yazarın bir kuruma dönüştürülmemesi gerektiğini ve Doğu ile Batı kültürlerinin bir kurumun yardımı olmadan birbirleriyle alışverişte bulunabilmeleri gerektiğini öne sürerek bu ödülü reddetti. Kapsamlı yazarlık mesleği süresince felsefe kitapları, filmler, piyesler kaleme aldı.

JEAN-PAUL SARTRE'IN FELSEFİ İZLEKLERİ

Sartre'ın siyasal eylemcilik uğraşıları yaşamının sonraki dönemine damga vurmakla birlikte, varoluşçuluk üzerindeki erken dönem çalışmaları, gelmiş geçmiş en derin felsefi çalışmalar arasında sayılmaktadır.

Kendini Bilmek

Sartre, her bireysel kişinin, özbilinç sahibi bir "kendisi için varlık" olduğu kanısındaydı. Sartre'a göre insanlar asli bir doğaya sahip değillerdir. Daha çok bir özbilince, bir de bilince sahiptirler ve bunlar her zaman değişebilir. Eğer bir kişi, toplumdaki yerinin ben duygusunu belirlediğine ya da görüşlerinin değiştirilemeyeceğine inanıyorsa, kendisini kandırıyor demektir. Birine, "işte ben böyleyim" demek de kendi kendini aldatmaktır.

Sartre'a göre özgerçekleştirim, yani kişinin mevcut durumunu değiştirerek geliştirme süreci, her zaman mümkündür. Kişi bunu yapmak için, Sartre'ın "olgusal gerçeklik" dediği şeyi –yani bireyin dışında olup biten ve ona etkide bulunan (olgulara dayalı) gerçek-

likleri– tanıyıp kabul etmelidir. Ayrıca, o gerçekliklerden bağımsız şekilde var olan bir bilince sahip olduğunu da anlamalıdır.

Sartre'ın kanısına göre, gerçekten özgün biricik bakış tarzı, bir birey kendi bilincinden sorumlu olmakla birlikte, ben bilincinin asla somut bilinçle özdeş olmayacağını anlamaktır.

Kendinde Varlık ve Kendisi İçin Varlık

Sartre'a göre varlığın iki türü bulunmaktadır:

- ***en-soi* (kendine varlık):** Hem tanımlanabilen hem de tam bir öze sahip şeyler; ne var ki bunlar tam bir öze sahip olduklarının ya da kendilerinin bilincinde değildirler. Örneğin, kayalar, kuşlar, ağaçlar.
- ***pour-soi* (kendisi için varlık):** Bilince sahip oldukları gerçeğiyle tanımlanan ve (insanlar gibi) var olduklarının bilincinde olan, aynı zamanda da *en-soi* ile ilişkili tam öze sahip olmadıklarını bilinçli şekilde fark eden şeyler.

Ötekinin Rolü

Sartre, bir kişinin (ya da kendisi için varlığın), ancak başka bir kendisi-için-varlığın onu gözlemlediğini görünce kendi varoluşunun farkına vardığını söyler. Nitekim insanlar ancak kendileri gibi bilinç sahibi olan başka insanlarca görüldükleri zaman bilinçli şekilde kendi kimliklerinin farkına varırlar. Dolayısıyla, bir kişi kendini ancak başkalarıyla ilişki içinde anlar.

Sartre devam ederek, "öteki"yle karşılaşan kişinin ilk başta şaşkınlığa uğrayabildiğini, çünkü öteki bilinçli varlığın onu dış görünüşüne, tipine ve (tahayyüle dayalı olsa bile) özüne göre nesneleştirdiğini düşünebileceğini öne sürer. Sonuç olarak o zaman bir kişi, ötekileri her türlü bilinçten yoksun basit ve tanımlanabilir nesneler olarak görmeye kalkışabilir. Sartre'a göre ırkçılık, cinsiyetçilik ve sömürgecilik gibi şeylere tanık olmamızın nedeni ötekine dair fikirdir.

Sorumluluk

Sartre, tüm bireylerin özsel özgürlüğünün bulunduğuna ve insanların eylemlerinden, bilinçlerinden, benliklerinin tüm yönlerinden sorumlu olduklarına inanıyordu. Sartre'a göre, bir kişi kendinden sorumlu tutulmamayı arzulasa bile, bu bilinçli bir karardır ve o kişi, eylemsizliğinin sonuçlarından sorumludur.

Bu anlayışın temelinde Sartre, etiğin ve ahlak kurallarının öznel olduğunu, bireyin vicdanıyla ilgili olduğunu açıklar. Bu nedenle, herhangi bir türden evrensel etiğin ya da ahlakın olamayacağını belirtir.

Özgürlük

Sartre, siyasal içerikli sorunlara giderek daha çok odaklanmaya başlayınca, ırkçılık, cinsiyetçilik, sömürgecilik ve kapitalist sömürü gibi toplumsal yapılarda bireysel bilincin ve özgürlüğün nasıl bir yer tuttuğunu inceledi. Söz konusu yapıların bireysel bilinci ve özgürlüğü tanımadıklarını, bunun yerine insanları nesneleştirdiklerini söyledi.

Sartre, insanların her zaman özgürlüğe sahip oldukları kanısındadır; bir kişi ne denli nesneleştirilmiş olursa olsun, özgürlüğün ve bilincin var olduğu gerçeği, bireylerin hâlâ bir şeyleri meydana gelmesini sağlama yeteneğine sahip bulundukları anlamına gelir. Sartre'a göre, insanın fıtratındaki bilinç özgürlüğü hem bir armağan hem de bir lanettir. Özgürlük, kişinin yaşamını değiştirmesine ve şekillendirmesine olanak verebilmekle birlikte, bunun beraberinde getirdiği bir sorumluluk da vardır.

ÖZGÜR İRADE

Özgürce Hareket Edebilir miyiz?

Filozoflar, özgür iradeyi ele alırken iki şeye bakarlar:

1. Özgürce seçim yapmanın ne anlama geldiği.
2. Bu kararların ahlaki imalarının neler olduğu.

Bununla birlikte, bu iki kavram daha derinlemesine irdelenince başka sorular da ortaya çıkar. Filozoflar, bu sorulara yanıt vermeye çalışırlarken birçok farklı yaklaşım benimserler.

BAĞDAŞIRCILIK VE BAĞDAŞMAZCILIK

Yumuşak belirlenimcilik olarak da bilinen bağdaşırcılığı benimseyenler, insanların gerçekten özgür iradeye sahip olduklarına inanırlar. Ne var ki bu irade, belirlenimcilikle (yani, felsefede belirtildiği üzere, hiçbir şeyin rastlantısal olmadığını, meydana gelen her şeyin önceden olup bitmiş bir şeyin sonucu olduğunu, sizinle ilgili her şeyin, yaptığınız her şeyin kaçınılmaz olduğunu savunan nedensel anlayışla) bağdaşan bir irade olarak görülür.

Bağdaşırcılığa göre, insanlar belirli kısıtlamalara bağışık oldukları zaman, özgür etkenler olabilirler (ve özgür iradeye sahip olabilirler). Hem belirlenimciliğe hem de bağdaşırcılığa göre, insanların kişilikleri ve ayırt edici özellikleri onların elinde olmayan yollarla (kalıtımla, yetiştirme tarzıyla vb.) belirlenir. Bununla birlikte, bağdaşırcılıkta bu kısıtlamaların varlığı, kişinin aynı zamanda özgür iradeye de sahip olamayacağı anlamına gelmez; çünkü bağdaşırcılık, o belirlenmiş şeylerden yararlanır. Özgür iradenin bağdaşırcılıktaki tanımına göre, bir kişi nasıl hareket edeceğini seçmekte özgürdür ama o kişinin yaratılışının mümkün kıldığı noktaya kadar.

Peki o zaman, bağdaşırcılıkta bir kısıtlama olarak görülen şey belirlenimcilik değilse nedir? Bağdaşırcılığa göre kısıtlama, dış kaynaklı herhangi bir zorlamadır. Bu nedenle, özgür irade eylem özgürlüğü olarak tanımlanır. Bir birey, dış kaynaklı bir zorlamadan (tutukluluk gibi) bağışık olarak kendi kararlarını (o kararlar önceden belirlenmiş olsa bile) alabilecek durumda olduğu sürece, özgür iradeye sahiptir.

Alternatif olarak, bazıları bağdaşırcılığa inanmazlar. Bağdaşmazcılığın doğru olduğuna inanan bu kişiler, belirlenimciliğin düpedüz özgür irade kavramıyla bağdaşmadığını öne sürerler. Örneğin, her karar doğumla birlikte önceden belirlenmişse, özgür iradeye nasıl sahip olunabilir?

Buna bakarak bağdaşmazcılığın özgür iradenin varlığını kabul ettiği ya da reddettiği sonucunu çıkarmak gerekmez. Aslında bağdaşmazcılık üç türe ayrılabilir:

1. Katı belirlenimcilik (Özgür iradenin varlığını reddeder.)

2. **Metafizik libertaryanizm** veya **özgürlükçülük** (Özgür iradenin var olduğunu belirtir ve bağdaşırcılığı inkâr eder.)
3. **Kötümser bağdaşmazcılık** (Özgür iradenin de bağdaşırcılığın da doğru olmadığını savunur.)

Önceki grafikte, bağdaşırcılığın ve bağdaşmazcılığın bazı uzantıları görülmektedir:

- **Yarı bağdaşırcılık**, belirlenimciliğin ahlaki sorumlulukla bağdaştığı yolundaki anlayıştır.
- **Katı bağdaşmazcılık**, ahlaki sorumluluğun ve özgür iradenin belirlenimcilikle bağdaşmadığı inancıdır.
- **Yanılsamacılık**, özgür iradenin sırf bir yanılsama olduğu inancıdır.

Belirlenimciliği reddeden bağdaşmazcılar, dünyada bu nedenle rasgele olayların (gerek zihinsel, gerek biyolojik, gerek fiziksel vb. olsun) meydana gelmesi gerektiğini, dolayısıyla da rasgeleliğin ve tesadüflerin varlığını kabul ederler. O zaman bu da (belirlenimcilikteki önceden yazılmış geleceğin aksine) öngörülemeyen gelecek zincirleri yaratır.

Bağdaşmazcılığın başka bir biçimi olan metafizik libertaryanizm veya özgürlükçülük, dört farklı nedensellik koluna ayrılır:

Bu grafikte aşağıdaki seçenekler görülmektedir:

- **Olay-nedensel özgürlükçülük**, bazı olayların, önceki olaylara bakılıp öngörülemediği ve nedensiz olduğu anlayışıdır.
- **Yumuşak nedensellik**, olayların çoğunun belirlenmiş olduğu, bazı olayların ise o kadar öngörülebilir olmadığı inancıdır.
- **Etken-nedensel özgürlükçülük**, geçmiş olaylarca ya da doğa yasalarınca belirlenmeyen yeni nedensel zincirlerin başlayabildiği inancıdır.
- **Nedensel olmayan özgürlükçülük**, kararlar almak için hiçbir nedene ihtiyaç bulunmadığı görüşüdür. Bağdaşırcılığı benimseyenler, belirli kısıtlamalardan bağışık oldukları zaman insanların (özgür irade sahibi) özgür etkenler olabildiklerine ve kişiliklerinin, ayırt edici özelliklerinin, kendi ellerinde olmayan yollarla (kalıtımla, yetiştirme tarzıyla vb.) belirlendiğine inanırlarken, bağdaşmazcılığı benimseyenler özgür iradede belirlenimin rol oynadığını reddederler ve dünyada bu nedenle rasgele olayların, tesadüflerin (gerek zihinsel, gerek biyolojik, gerek fiziksel vb. olsun) meydana gelmesi gerektiğini kabul ederler.

SORUMLULUK

Özgür irade irdelenirken sorumluluk düşüncesinin de irdelenmesi gerekir; özellikle sorumluluk ile ahlaki sorumluluk arasındaki ayrım irdelenmelidir. Sorumluluk, bir görevin ya da ödevin üstlenilmesi ve getireceği sonuçların kabul edilmesidir. Örneğin, bir çalışma konferansı düzenleme sorumluluğunu alırsanız, salt o etkinliği düzenleme sorumluluğunu almakla kalmazsınız; ister başarılı ister başarısız olsun, akıbetinin sorumluluğunu da alıyorsunuz demektir. Sorumluluk budur. Öte yandan ahlaki sorumluluk, kişinin ahla-

ki kurallarına dayanan sorumluluktur. Diyelim ki, konferansın yapılacağı gün korkunç bir kar fırtınası patlak verdi ve konuşmacıların hiçbiri konferansa gelemedi. Konferansın başarılı ya da başarısız olmasından sorumlusunuz, ama konferansın başarısızlığından ahlaki olarak da sorumlu olur musunuz?

İnsanların eylemlerinden dolayı kendilerini gerçekten sorumlu *hissettikleri* anlaşılıyor. Peki, bu niçin böyledir? Eğer kişinin eylemlerini olaylar belirliyorsa, başka bir deyişle kişinin eylemleri olayların sonucuysa ve doğum öncesinden itibaren planlanmışsa, o zaman özgürlükçüler, insanların niçin eylemlerinden dolayı kendilerini sorumlu hissettikleri sorusunu yöneltecekleridir. Benzer şekilde, eğer kişinin eylemleri tamamen rasgeleyse ve tümden tesadüf eseriyse, belirlenimciler, insanların niçin eylemlerinden dolayı kendilerini sorumlu hissettiklerine akıl erdiremeyeceklerdir. Bu sorular bir araya gelerek özgür iradeye karşı standart savı yaratır.

İnsanlar eylemlerinden dolayı kendilerini *yine de* sorumlu hissederler. Dolayısıyla, bir kişi eylemlerinden sorumluysa, bunun anlamı hepimizin içinde bulunan bir şeyin bu sorumluluğa neden olduğudur. Bu nedenle, *sorumluluğun bir önkoşulu özgür iradedir* ve bunun tersi geçerli değildir. Dahası, *ahlaki sorumluluğun bir önkoşulu sorumluluktur* ve bunun tersi geçerli değildir. Sorumluluk sahibi olmak için ahlaki sorumluluğa gerek yoktur; ama ahlaki sorumluluğa sahip olmak için kesinlikle sorumluluğa gerek vardır.

ÖZGÜR İRADENİN KOŞULLARI

Özgür iradenin koşulları, hem özgürlükçülüğü (özgürlüğün oluşması için gerekli olan öngörülemezliği kabul ederek) hem de belirlenimciliği (ahlaki sorumluluğun oluşması için gerekli olan nedenselliği kabul ederek) ideal şekilde karşılıyor olmalıdır. *Özgür* ile *iradenin* buluşmasına işte burada tanık oluruz.

Rasgelelik Koşulu

Rasgelelik ya da özgürlük koşulu, belirlenimsizliğin gerçek olduğunu ve tesadüfün varlığını belirtir. Eylemlerin öngörülemez olduğu ve dış olaylar nedeniyle meydana gelmediği kabul edilir; daha çok kendimizden geldiği düşünülür. Özgür iradenin olması için, alternatif olasılıkların da bulunması gerekir ve bir eylem ortaya konulduktan sonra, bunun farklı bir şekilde de yapılabileceği düşüncesinin olması gerekir. Bu nedenle, rasgelelik koşuluna göre insanlar yeni nedensel zincirler yaratırlar ve yeni bilgiler üretilir.

Belirlenim Koşulu

Belirlenim ya da irade koşulu, yeterli belirlenimin (yani istatistiksel öngörülebilirliğe imkân verebilecek ölçüde belirlenimin) gerçek olması gerektiğini ve eylemlerimize doğrudan tesadüfün neden olamayacağını belirtir. Dahası, bir kişinin iradesi de yeterince belirlenmiş olmalıdır ve kişinin eylemlerini, nedensel olarak o kişinin iradesi belirlemelidir.

Ahlaki Sorumluluk Koşulu

Ahlaki sorumluluk koşulu, rasgelelik koşulunun belirlenim koşuluyla birleştirilmesi sonucunda ortaya çıkar. Alternatif olasılıklar bulunduğu için, insanların eylemlerinden ahlaki olarak sorumlu olduklarını belirtir. Şeyler farklı bir şekilde yapılabilir, eylemler kendimizden kaynaklanır ve eylemlerimizi nedensel olarak irademiz belirler. Özgür irade sorunu, hepimizi etkileyen bir sorundur. Bir karar verirken gerçekten özgür müyüz? Kararlarımızdan doğabilecek sonuçlar nelerdir?

MİZAH FELSEFESİ

Kahkahanın Ciddi Yüzü

Filozoflar mizaha baktıklarında, mizahın nasıl işlev gördüğünü, insan ilişkilerini nasıl engellediğini ya da güçlendirdiğini ve bir şeyi mizahi yapan şeyin ne olduğunu açıklamaya çalışırlar. Filozofların birçoğu öteden beri mizaha tepeden bakmıştır; hatta Platon, kahkahayı kişinin mantıklı özdenetimini kesintiye uğratan bir coşku olarak betimlemiştir. Platon, kahkahanın habis bir şey olduğunu söylemiş ve komediden hoşlanmayı bir tür hor görme olarak tanımlamıştır. Platon'un ideal devletinde mizahın sıkı denetim altında tutulması gerekir; koruyucular sınıfı gülmekten kaçınmak zorundadır; hiçbir "komedi bestecisi"nin yurttaşları güldürmesine izin verilmemelidir.

Platon'un mizaha ve kahkahaya yönelik itirazlarını Hıristiyan düşünürler ve daha sonra Avrupalı filozoflar devraldı. Kutsal Kitap'ta kahkaha sıklıkla bir husumet kaynağı olarak anıldı ve manastırlarda, kahkaha mahkûm edildi. Ortaçağda düşünce reformu meydana gelirken, mizaha bakış hiç değişmeden kaldı. Püritenler mizahı ve kahkahayı hor gördüler; on yedinci yüzyılda İngiltere'de Püritenler iktidara gelince komediler tamamen yasaklandı.

MİZAH KURAMLARI

Güldürü ve kahkaha ile ilgili bu fikirler Batı felsefesi eserlerinde de bulunmaktadır. Thomas Hobbes, *Leviathan* adlı eserinde insanları yarışmacı ve bireyci diye nitelendirir; güldüğümüzde yüzümüzü gözümüzü buruşturarak üstünlük tasladığımızı söyler. Benzer şekilde Descartes, *Ruhun Tutkuları* adlı eserinde, kahkahayı alaycılık ve horlama ifadesi sayar. Mizahla ilgili bazı düşünce ekolleri şunlardır.

Üstünlük Kuramı

Üstünlük kuramı, Hobbes'un ve Descartes'ın eserlerinden doğmuştur. Bu kurama göre, birisi güldüğünde üstünlük duygularını açığa vuruyordur. Bu duygular başkalarıyla ilgili, hatta kişinin önceki durumuyla ilgili olarak açığa vurulabilir.

Bu felsefi kuram, Thomas Hobbes'un düşüncelerinin Francis Hutcheson tarafından eleştirildiği on sekizinci yüzyıla kadar başat durumda kaldı. Hutcheson'ın iddiasına göre, üstünlük hissetmek kahkaha için ne yeterli ne de gerekli bir açıklamadır ve zafer ya da kendini kıyaslama duyguları düpedüz hiç bulunmazken kişinin güldüğü durumlar vardır. Örneğin, kulağa tuhaf gelen bir söz sanatı karşısında gülünebilir.

Hutcheson'ın sözünü ettiği noktalara, mizahla ilgili başka durumlarda da tanık oluruz. Charlie Chaplin'i seyrederken sergilediği inanılmaz zekice hünerlere güleriz. Bu hünerlere gülmek, kişinin kendisini Chaplin'le kıyaslamasını gerektirmez; kaldı ki kendisini onunla kıyaslasa bile, kendisinin üstün olduğuna inandığı için gülmez.

İnsanlar önceki kimliklerine gülmeksizin, kendilerine gülme yeteneğine de sahiptirler; üstünlük kuramı bunu açıklayamaz. Uzun süre her yerde gözlüğünüzü arayıp da zaten gözünüzde olduğunu fark ederseniz bu bir gülme nedenidir. Ne var ki bu tür gülme, üstünlük kuramının ortaya koyduğu şablona uymaz.

Rahatlama Kuramı

Rahatlama kuramı, on sekizinci yüzyılda ortaya çıkan ve üstünlük kuramını zayıflatan bir kuramdır. Rahatlama kuramı, sinir sisteminde gülmenin gördüğü işlevin buhar kazanında basınç atma supabının gördüğü işleve benzediğini öne sürer.

Rahatlama kuramına ilk kez 1709'da, Lort Shaftesbury'nin *An Essay on the Freedom of Wit and Humor* (Nükte ve Mizah Özgürlüğü

Üzerine Bir İnceleme) adlı kitabında rastlanır; bu kitap mizahı ilk kez bir gülünçlük duygusu olarak irdelemiş olmasıyla dikkat çekicidir.

O dönemde bilimciler, beyinde, onu kaslara ve duyu organlarına bağlayan sinirlerin bulunduğunu anlamış durumdaydılar. Ama bilimciler aynı zamanda da sinirlerin tıpkı kan gibi birtakım sıvılar ve gazlar taşıdığına inanıyorlar, bunlara da "coşku kaynakları" diyorlardı. Shaftesbury'nin *An Essay on the Freedom of Wit and Humor*'da öne sürdüğüne göre, bu coşku kaynakları sinirlerin içinde basınç biriktirir ve kahkaha coşku kaynaklarını salıvermekten sorumludur.

Bilim ilerledikçe ve sinir sisteminin biyolojisi daha açık anlaşıldıkça, rahatlama kuramı da buna uyum sağladı. Filozof Herbert Spencer'a göre, coşkular gerçekten vücut içinde fiziksel bir biçim alır ve bu da sinirsel enerji olarak bilinir. Spencer, sinirsel enerjinin kas hareketlerine yol açtığını öne sürmüştür. Örneğin, öfkeden doğan sinirsel enerji küçük hareketlere neden olur (yumrukları sıkmak gibi) ve öfke arttıkça, kas hareketleri de artar (yumruk savurmak gibi). Dolayısıyla, sinirsel enerji birikir ve sonra salıverilir.

Spencer'a göre, kahkaha da sinirsel enerji salıverir. Bununla birlikte, Spencer kahkahaya ve diğer heyecanlara bağlı sinirsel enerji salımları arasında önemli bir farklılık saptar: Kahkahanın neden olduğu kas hareketleri, daha büyük eylemlerin başlangıç aşamaları değildir. Kahkaha, heyecanların aksine, bir şeyler yapma isteğine kapılma etrafında dönmez. Kahkahayla ilişkili bedensel hareketler, sıkışmış sinirsel enerjinin salıverilmesinden ibarettir.

Spencer, sözlerinin devamında, kahkahanın salıverdiği sinirsel enerjinin, uygunsuz heyecanların enerjisi olduğunu öne sürer. Örneğin, öfke yaratacak şekilde başlayan ama sonra şakayla biten bir öykü okuyorsanız, başlangıçtaki öfkeyi yeniden değerlendirmeniz gerekir. Böylelikle, artık geçerli olmayan sinirsel enerji, o zaman kahkaha biçiminde salıverilir.

Rahatlama kuramının belki de en tanınmış sürümü, Sigmund Freud'a ait olandır. Freud, psikolojik bir faaliyetin doğurduğu sinirsel

enerjinin salıverilmesinin kahkaha biçiminde olmasıyla sonuçlanan farklı türden üç durumu irdeledi: "Şaka", "komedi" ve "mizah". Freud'a göre, şaka (fıkra anlatma ve eğlence amaçlı takılma) durumunda, gereksiz enerji duyguları bastırır; komiklikte (örneğin bir palyaçoya gülüyorken), gereksiz enerji düşünmeye harcanan enerjidir (palyaçonun beceriksiz hareketlerini anlamak için oldukça büyük enerji gerekirken, kendi hareketlerimizi sergilememiz oldukça az enerji gerektirir, bu da bir enerji fazlası yaratır); mizahta ise enerji salımı, Herbert Spencer'ın betimlediği salıma benzer (bir coşku hazır hale gelir ama asla kullanılmaz ve gülme yoluyla atılması gerekir).

Uyuşmazlık Kuramı

Üstünlük kuramına ikinci meydan okuma, yine aşağı yukarı on sekizinci yüzyılda ortaya çıkan uyuşmazlık kuramından gelir. Bu kurama göre, sıra dışı olan, yani beklentilerimizle ve zihinsel örüntülerimizle uyuşmayan bir şeyi algılamak kahkahaya neden olur. Şimdi mizahı açıklamada ağır basan kuram budur; Søren Kierkegaard, Immanuel Kant ve Arthur Schopenhauer dahil, etkili filozoflar ve psikologlar bu kurama arka çıkmışlardır (Aristoteles bile bunu ima etmiştir).

Mizah felsefesine değinirken *uyuşmaz* terimini kullanan ilk filozof James Beattie'dir ve iki veya daha çok uyuşmaz durumun tek bir karmaşık toplam oluşturacak şekilde birleştiğini zihnin fark etmesinin kahkahaya neden olduğunu öne sürmüştür. *Uyuşmaz* terimini hiç kullanmayan Kant, şakaların kişinin beklentileriyle nasıl oynadığını incelemiştir. Kant'a göre şakalar (örneğin, en sonunda can alıcı bir noktaya dokunan bir kurgu) insanın düşüncelerini uyandırır, değiştirir, sonra da dağıtır. Kant'ın belirttiğine göre, fikirlerin içerdiği dürtü o zaman kişinin iç organlarında fiziksel bir dürtü yaratır, yeri gelince bu da hoş bir fiziksel uyarım oluşturur.

Kant'ın izinden giden Arthur Schopenhauer'ın ortaya attığı uyuşmazlık kuramı çeşidi, mizah kaynaklarının, bir şey hakkındaki soyut

akılcı bilgilerimiz ve o şeylere ilişkin duyu algılarımız olduğunu öne sürer. Schopenhauer'ın iddiasına göre, mizah bir şeye ilişkin kavram ve onunla aynı olması gereken o şeye ilişkin algı arasındaki uyuşmazlığın ansızın fark edilmesinin sonucudur.

Sinirsel Enerji mi?

Gülme ile kaslar arasında bir bağlantı bulunmakla birlikte, günümüzde neredeyse hiçbir düşünür mizahı sıkışmış sinirsel enerjinin salıverilmesi olarak açıklamıyor.

Uyuşmazlık kuramı yirminci yüzyıl boyunca gelişirken, eski sürümlerdeki bir sakatlık –yani uyuşmazlık algısının mizah açısından yeterli olduğu yolundaki ima– fark edildi. Bu olamaz, çünkü kişi teorik olarak neşe yerine örneğin öfke, tiksinti ya da korku da duyabilir. Bu nedenle, mizahi neşe basitçe uyuşmazlığa tepki vermek değildir; onun tadını çıkarmaktır.

En yakın zamanda Michael Clark'ın ortaya attığı uyuşmazlık biçimlerinden biri, kişinin ilk önce bir şeyi uyuşmaz olarak algıladığını, sonra onu algılamaktan hoşlandığını, sonra da bu uyuşmazlığın tadını çıkardığını belirtir. Uyuşmazlığın (ya da hiç değilse bir kısmının) sırf başlı başına tadına varılır. Bu kuram, mizahı açıklamada rahatlama ve üstünlük kuramlarından daha başarılıdır, çünkü mizahı tüm tipleriyle dikkate alır.

AYDINLANMA

Geleneğe Meydan Okuma

Aydınlanma, on yedinci yüzyıl sonu ile on sekizinci yüzyılda Avrupa'da (özellikle Fransa'da, Almanya'da ve İngiltere'de) meydana gelen köklü bir düşünce değişimini ifade eder. Bu hareket, insanların felsefeye, bilime, siyasete ve bir bütün olarak topluma bakış tarzında tam bir devrim yaratarak Batı felsefesinin şeklini sonsuza değin değiştirdi. Filozoflar, geleneğe ve eski Yunanların önceden yerleşmiş düşüncelerine meydan okumaya başladılar; bu da yeni bir felsefi sorgulama biçiminin –insan bilgisine ve aklına dayanan bir biçimin– kapılarını ardına kadar açtı.

AYDINLANMA'NIN KÖKENİ: BİLİMSEL DEVRİM

Aydınlanma'nın başlangıcı, Avrupa'da bilimsel devrimin başladığı 1500'lü yıllara kadar götürülebilir. Bilim açısından 500-1350 yılları arasında pek az değişiklik meydana gelmişti. İnanç sistemleri ve öğretiler, eski Yunanların çalışmalarını temel alıyordu; bu felsefeler de Katolik Kilisesi öğretisiyle birleştirilmişti. Yeniden Doğuş (Rönesans) meydana geldiğinde, doğal dünyaya bir anda yeniden ilgi duyulmaya başlandı. İnsanlar, kilise öğretisinin (o ana kadar doğru kabul edilegelen öğretinin) kendi bulgularıyla uyuşmadığını keşfettikçe, gitgide daha çok insan çevresindeki dünyayı sorgulamaya başladı ve doğal dünyayla ilgili bilimsel buluşlar çoğaldı.

Bu bilimsel buluş süreci, bilimsel devrim olarak bilinen olguyla 1500'lü ve 1600'lü yıllarda doruk noktasına ulaştı. Nikolas Kopernik, Johannes Kepler, Sör Isaac Newton ve Galileo Galilei sayesinde

bilimde ve matematikte kaydedilen ilerlemeler, yalnızca Aristoteles'in çalışmalarını ve kiliseyi sorgulatmakla kalmadı; insanların doğayı ve insanlığı bütünüyle farklı şekillerde görmelerini de sağladı. Gözlem ve deney yapmaya dayanan bilimsel yöntemin uygulamaya sokulması, bilimcilerin çeşitli kuramları açıklamak için aklı ve mantığı kullanmalarına olanak sağladı ve bilimden geleneği uzaklaştırdı.

DOĞRUNUN İNCELENMESİ

Aydınlanma döneminde filozoflar doğayla, bilgiyle ve insanlıkla ilgili doğruları keşfetme yoluna çıktılar. Bunu birçok farklı yoldan yaptılar.

Kuşkuculuk

Aydınlanma döneminde kuşkuculuk ya da skeptizm, birçok felsefi ilerlemede kilit bir rol oynadı, çünkü yerleşik doğruları sorgulamak zaten bu hareketin kendi doğasında vardı. Filozoflar, yeni bilimleri ilerletmede bir araç olarak kuşkuculuğu kullandılar. Descartes, *İlk*

Felsefe Üzerine Meditasyonlar'da yeni bir bilgi sistemi yaratma çabasına girdiği zaman, hangi ilkelerin doğru olduğunun mutlak kesinlikle bilinebildiğini belirlemek için kuşkuculuğu kullanarak emin bir temel kurdu. Aydınlanma'nın kökeninde öğretilere eleştirel ve kuşkuyla bakmak yattığı için, kuşkuculuğun bu dönemdeki düşünürlerin felsefesini etkilemesi çok mantıklıdır.

Görgülcülük

Aydınlanma kimi zaman "Akıl Çağı" olarak anılır; görgülcülük ya da deneyimcilik, yani tüm bilgilerimizin deneyimlerimizden doğduğu görüşü ise bu hareketin tarihinde kilit bir rol oynamıştır. Bu dönemdeki filozoflar, aklı kendisinin bilgi kaynağı olarak görmemekle birlikte, insanın bilişsel yetilerini (insan zihninin yeteneklerini) yeni yaklaşımlarla araştırmışlardır. Bu dönemde yetişen belki de en etkili görgülcü John Locke olmuştur; onun en önemli kuramı, doğumda zihnin bir *tabula rasa*, yani yazısız, boş bir levha olduğu ve kişinin ancak deneyim edindikçe bilgi oluşturmaya başladığıdır.

Aydınlanma döneminde yetişen diğer büyük görgülcü, bilimde ve matematikte topyekûn devrim yaratan Sör Isaac Newton'dır (kalkülüsü geliştirmek ve yerçekiminin varlığını saptamak da onun çalışmaları arasındadır). Newton, araştırmalarına doğadaki olgulara ilişkin gözlemler yaparak başladı; sonra bu olguları tanımlayabilecek matematiksel ilkeler bulmak için tümevarım yöntemini kullandı. Newton'ın "aşağıdan yukarıya" yaklaşımı (doğadaki bir olguyu gözlemlemekle başlayıp bir matematik yasası ya da ilkesi koymak için tümevarım süreciyle devam eden ve başarılı sonuçlara götüren yaklaşım) ile ilk ilkeler saptama yaklaşımı (sıklıkla bir türlü sonu gelmeyen ve arzulanır sonuçlara asla ulaşmış görünmeyen yaklaşım) arasındaki farklılık gitgide açıklık kazandıkça, Aydınlanma dönemi filozoflarının birçoğu, bilgi edinme çabalarında Newton'ın yöntemini yeğlemeye başladı.

Akılcılık

Aydınlanma döneminde meydana gelen en önemli felsefi değişikliklerden biri, akılcılığın ya da rasyonalizmin (bilgileri duyulardan bağımsız olarak edindiğimizi savunan anlayışın) benimsenmesiydi. Önermelerin yanlış olduğunu varsayarak ve duyulara şüphe düşürerek temel doğrular bulma çabasına girişen René Descartes'ın çalışmaları özellikle etkili oldu. Descartes yalnızca Aristoteles'in fikirlerini sorgulamakla kalmadı; bilgiye nasıl bakılabileceğini de kökten değiştirdi, böylelikle yeni bilim biçimlerinin yolunu açtı.

Kartezyen felsefe (yani René Descartes'ın görüşleri) vesilesiyle, aydın çevrelerden çeşitli tartışma soruları yükseldi:

- Beden ve zihin, birbirinden ayrı ve farklı iki töz müdür?
- Bu ikisi arasında (hem insan bedeni hem de birleşik dünya bakımından) nasıl bir ilişki vardır?
- Bilgilerimizi pekiştirmekte Tanrı nasıl bir rol oynar?

Aydınlanma'nın en etkili filozoflarından biri olan Baruch Spinoza, kartezyen felsefenin ortaya çıkardığı çeşitli sorulardan doğdu.

Baruch Spinoza, kartezyen ikicilik kuramıyla cebelleşti ve ontolojik tekçilik kuramını (ister Tanrı, ister doğa denilsin, zihin ve bedene karşılık gelen iki niteliğe sahip sadece bir tek tözün olduğu şeklindeki görüşü) geliştirdi. Baruch Spinoza, Tanrı'yı doğayla özdeşleştirerek ve yüce bir varlığın mevcudiyetini reddederek tüm Aydınlanma felsefelerinde görülebilen doğalcılığın ve tanrıtanımazlığın temelini kurdu.

Descartes'a ve Spinoza'ya ek olarak, akılcılık üzerine odaklanan kilit öneme sahip bazı başka Aydınlanma filozofları da vardı. Almanya'da, yeterli neden ilkesini –yani, var olan her şeyin var olması için yeterli bir nedenin olması gerektiği düşüncesini– vurgulayan Gottfried Wilhelm Leibniz en nüfuzlu filozoflardan biriydi. Yeterli neden ilkesi, bizatihi Aydınlanma ülkülerine destek olur, çünkü evrenin akıl yoluyla tamamen kavranabilir olduğunu belirtir.

Leibniz'in çalışmalarını temel alan Christian Wolff, mantığa başvurarak ve çelişmezlik (bir önermenin tam aynı anda hem doğru hem de yanlış olamayacağı) ilkesini kullanarak yeterli neden ilkesinin nasıl temellendirilebileceği sorusunu yanıtlama çabasına girişti. Wolff, *a priori* olarak bilinen ilk ilkelerin bilimsel doğruları gösterebildiğini kanıtlamak amacıyla, akılcı bir bilgi sistemi yaratarak bunu yaptı. Wolff'un çalışmalarına Aydınlanma hareketi açısından çok temel bir nitelik kazandıran şey, savını kanıtlamak için aklı kullanmaya çabalamış olması değil, insan aklını kullanmaya çabalamış olmasıdır.

ESTETİK

Aydınlanma döneminde, modern felsefi estetik ilk kez ortaya çıkar ve serpilip gelişir. Christian Wolff'un öğrencisi olan Alman filozof Alexander Baumgarten estetiği kurdu ve adını koydu. Baumgarten'a göre estetik, güzel olanın bilimidir. Baumgarten, kurduğu güzellik bilimini duyarlılık bilimiyle eş tuttu; bu yüzden estetik, bir duyarlı biliş-bilimi olarak kuruldu. Aydınlanma, birkaç nedenden dolayı estetiği kucakladı: Bu hareket duyuların ve haz değerinin yeniden keşfi etrafında dönüyordu; ayrıca sanat ve sanat eleştirisi serpilip geliştikçe, güzellik anlayışı filozoflar arasında son derecede büyük önem kazandı. Güzelliği anlama tarzımızın, doğadaki akılcı düzene ilişkin bilgiler ortaya çıkardığına inanılıyordu.

Alman Akılcılığı

On sekizinci yüzyılda Almanya'da estetik büyük ölçüde Christian Wolff'un akılcı metafiziğine dayanıyordu. Wolff, güzel olanın doğru olduğu yolundaki klasik ilkeyi savunan biriydi. Wolff'a göre güzellik, haz duyma olarak yorumlanan doğruluktur. Wolff, güzelliği mükemmelliğe sahip şey olarak görür. Sonra, bu mükemmellik uyuma ve düzene götürür. Bir şey (haz duyguları yoluyla) güzel sayıldığı

zaman, bir tür mükemmellik ya da uyum hissediliyor demektir. Dolayısıyla, mükemmelliğe ilişkin duyarlı biliş, güzelliktir. Wolff'un belirttiğine göre, güzellik çevremizdeki şeylerin nesnel özellikleriyle ilgili olabilmesine rağmen, güzellik hakkındaki kanılar, kişinin duyarlılığına dayalı bir görelilik sergiler.

Fransız Klasisizmi

Aydınlanma döneminde Fransızların güzelliğe bakışı, Descartes'ın fiziksel evren modelinden (tekil bir ilke koymak için önceki bilgilerden bilgi çıkarımı yapma tutumundan) derinlemesine esinlendi. Alman akılcılığı gibi, Fransız klasisizmi de estetiği, güzel olanın doğru olduğu yolundaki klasik ilkeye dayandırdı. Fransız filozoflar, doğruluğu nesnel akılcı düzen olarak görüyorlardı. Filozoflar, sanatı doğaya ideal durumunda öykünme olarak gördüler ve Fransız klasisizminde estetik, doğabilimi örnek alınarak kuruldu. Descartes'ın modelinde olduğu gibi, Fransız klasisizmine mensup filozoflar, evrensel bir ilke arayışıyla estetiği sistematikleştirme çabasına girdiler.

Öznelcilik ve Görgülcülük

Estetiğin temeli Fransa'da ve Almanya'da atılmış olmakla birlikte, Aydınlanma döneminde estetikle ilgili en önemli çalışmalardan bazıları İngiltere'de ve İskoçya'da ortaya konuldu. Öznelcilik ve görgülcülük aracılığıyla, estetik anlayışı izleyenin güzellik anlayışına dönüştü; bu bağlamda hem güzelliğin deneyimlenmesi hem de buna verilen yanıt irdelendi.

Bu dönemin en önemli kişilerinden olan Lort Shaftesbury, güzel olanın doğru olduğu yolundaki klasik ilkeye katılıyordu. Bununla birlikte Shaftesbury, bu doğrunun bilinmesi mümkün nesnel bir akılcı düzen olduğu kanısında değildi. Shaftesbury'ye göre, estetiğe verilen yanıt çıkarsız, bencilce olmayan bir haz yanıtıdır; başka bir deyişle, kişinin kendi özçıkarını nasıl ilerleteceğine ilişkin dü-

şüncelerinden bağımsızdır (bu açıklama, onun aynı fikre dayalı etik kuramının da yolunu açacaktı). Shaftesbury, güzelliğin, insan zihninden bağışık bir uyum türü olduğunu ve güzelliğe ilişkin dolaysız anlayışımızın, bu uyuma katılmanın bir biçimi olduğunu öne sürdü.

Shaftesbury, daha sonra odağını değiştirerek güzelliğe verilen yanıtın mahiyeti üzerinde yoğunlaştı ve bu yanıtın, kişiyi ahlaki olarak özçıkarının üstüne yükselttiği kanısını dile getirdi. Shaftesbury, bir şeyi güzel yapandan uzaklaşıp, insan doğasının o güzellikle ilgili davranışına yönelerek estetik ile güzellik, ahlak ve etik arasında bağ kurdu; Aydınlanmayla ilişkili hale gelmiş olan insan doğasına ilgiyi ileriye taşıdı.

Aydınlanma ileriye yürüyüşünü sürdürürken, Immanuel Kant ve David Hume gibi sonraki filozoflar, özellikle de imgelemin rolü bakımından deneyimselliğe, yani görgüllüğe ve öznelliğe ilişkin anlayışlara muazzam katkılarda bulundular.

SİYASET, ETİK VE DİN

Aydınlanma'nın belki de en büyük önemi, siyasette elde edilen kazanımlardan gelir. Bu dönemde üç ayrı devrim meydana geldi: İngiliz Devrimi, Amerikan Devrimi ve Fransız Devrimi. Aydınlanma döneminde filozoflar, insan doğasıyla ilgili düşüncelere yönelmeye başladıkça ve kilisenin, monarşinin koyup yerleştirdiği doğrulara eleştiriler getirdikçe, toplumsal-siyasal atmosfer de didik didik edilir oldu. Bu devrimlerin destekçileri, siyasal ve toplumsal otoritenin karanlık geleneklere ve dinsel efsanelere dayandığına inanıyorlardı; özgürlük, eşitlik, insan hakları ve meşru bir siyasal sistemin gerekliliği gibi fikirleri yaymaya başladılar. Filozoflar yönetimi eleştirmeye başlamakla kalmadılar; yönetimin nasıl olması *gerektiği* konusunda kuramlar da geliştirdiler. Dinsel özgürlük ve denge-denetim mekanizmalarına sahip bir siyasal sistemin gerekliliği gibi fikirlerin işte bu noktada halk tarafından benimsenmeye başladığına tanık olu-

yoruz. Bu dönemde, John Locke'un ve Thomas Hobbes'un siyasal çalışmaları en büyük etkiyi gösterdi.

Siyasetle ve toplumla ilgili görüşler değişmeye başlayınca, insanların etiğe ve dine bakışları da değişmeye başladı. Din uğruna yürütülen kanlı savaşların yanı sıra, artan sanayileşmenin ve kentleşmenin de etkisiyle, insanlar (ve belirli filozoflar) mutluluğun, ahlakın ve dinin ardında yatan güdüleri sorgulamaya başladılar. Filozoflar, Tanrı'yla birleşerek mutluluğu bulmak ya da bir şeyi neyin iyi kıldığını dinin buyruklarını esas alıp belirlemek yerine, dönüp insan doğasına bakmaya başladılar ve şöyle sorular sordular: Bu yaşamda insanı ne mutlu eder? Aydınlanma filozofları, dinin kendini boş inançlardan, doğaüstücülükten, bağnazlıktan kurtarması çağrısı yaptılar ve daha akılcı bir biçimden yana oldular. Katolik kilisesine karşı öfke giderek kabardı ve Protestanlık yayılmaya başladı. Aydınlanma döneminde din, dört biçime bürünmeye başladı:

1. **Ateizm ya da Tanrıtanımazlık:** Denis Diderot'nun ifadesiyle, insanların doğal düzen ilkelerini keşfetmek için gözlerini doğaüstü bir varlığa çevirmek yerine, kendilerinin doğal süreçlerine bakmaları gerektiği düşüncesidir. Ateizm, Aydınlanma döneminde başka yerlere kıyasla Fransa'da daha yaygındı.
2. **Deizm ya da Yaradancılık:** Evreni yaratıp yöneten ve oluşumunun ilk anından beri daima bir yaratılış planı bulunan yüce bir varlığın olduğu inancıdır; ne var ki bu inanca göre, bu yüce varlık yarattıklarına müdahale etmez. Deizmin Aydınlanma'yla ilgili din olduğu çoğu zaman düşünülür. Deizm, mucizelerle ya da özel vahiylerle ilgili görüşleri reddeder ve onun yerine doğal ışığın, yüce bir varlığın bulunduğunu gösteren gerçek kanıt olduğunu savunur. Deistler, İsa Mesih'in tanrısallığını reddettiler ve aksine, onun mükemmel bir ahlak hocasına daha çok benzediğini öne sürdüler. Deizm, bu

düzeni Tanrı'nın yarattığına inanarak, doğabilimlerinde yeni buluşların yapılmasına da olanak tanıyordu.

3. **Yürek Dini:** Deizmde inanılan Tanrı'nın aşırı akılcı olduğu ve insanlığın sürekli verdiği mücadelelerden uzak durduğu (bu nedenle de dinin hizmet ettiği öne sürülen amaca uygun düşmediği) görüşüdür. Rousseau ve Shaftesbury gibi tanınmış filozofların benimsedikleri yürek dini, insani duyarlılıklara dayanan bir dindir. Bazen deizmin bir biçimi olduğu düşünülmekle birlikte, yürek dini "yapay ibadet biçimleri"nin olmamasıyla ve metafizik bir temele dayanmamasıyla dikkat çeken "doğal" bir dindir. Onun yerine doğal insan duyguları öne çıkarılır.
4. **Fideizm ya da İnancılık:** Aydınlanma döneminin ürünü olan en önemli eserlerden biri, David Hume'un *Dialogues Concerning Natural Religion* (*Doğal Din Üstüne Söyleşiler*) adlı kitabıdır. Ateist olan Hume, ölümünden sonra 1779'da yayımlanan *Söyleşiler*'de, insanın ve aklın varlığını gerekçe göstererek dünyanın yüce bir varlık tarafından yaratılmış ve düzenlenmiş olması gerektiğini öne süren faraziyeyi eleştirir. Fideizm, her ne şekilde olursa olsun, akılcı eleştirinin dinsel inancı def edemeyeceğini, çünkü dinsel inancın son derecede "doğal" olduğunu belirtir. Fideizme göre, kişinin dinsel inanç taşımak için esasen bir nedene ihtiyacı yoktur; tüm ihtiyacı, iman etmektir. Fideizmin bazı biçimleri, dinsel inançların, akla aykırı olsa ya da akılla çatışsa bile meşru sayılabileceğini söyleyecek kadar ileri gitmektedir. Aydınlanma, eski Yunanların geleneksel, önceden yerleşmiş düşüncelerini reddederek ve insan bilgisine, insan aklına vurgu yaparak insanların felsefeye, bilime, siyasete ve bir bütün olarak topluma bakış tarzlarında tam bir devrim yarattı, böylece Batı felsefesinin şeklini de sonsuza değin değiştirdi.

FRIEDRICH NIETZSCHE (1844-1900)

Yaşamın Olumlanması

Friedrich Nietzsche 15 Ekim 1844'te Almanya'nın Röcken beldesinde doğdu. Lutherci bir rahip olan Nietzsche'nin babası, o henüz dört yaşındayken öldü. Babasının ölümünden altı ay sonra Nietzsche'nin iki yaşındaki erkek kardeşi de öldü, böylece onu annesiyle ve iki kız kardeşiyle yalnız bıraktı. Nietzsche, daha sonra babasının ve erkek kardeşinin ölümünün kendisini derinden sarstığını söylemiştir.

Friedrich Nietzsche, 14 yaşından 19 yaşına kadar, Almanya'daki en iyi yatılı okullardan birinde okudu; Bonn Üniversitesi'nde ve Leipzig Üniversitesi'nde öğrenimini sürdürürken filolojiye (kutsal ve klasik metinlerin yorumları üzerinde çalışan bir akademik dala) eğilim gösterdi. Onlu yaşlarından beri beste yapmakta olan Nietzsche, bu dönemde ünlü besteci (aynı zamanda da Nietzsche'nin büyük hayranlık duyduğu) Richard Wagner'le tanıştı ve iki adam arasında gelişen yakın dostluk, yaşamı boyunca Nietzsche üzerinde inanılmaz bir etki yaratacaktı (yirmi yıl sonra Nietzsche, bu dostluğu yaşamının "en büyük kazanımı" olarak anımsayacaktı). Yirmi dört yaşına geldiğinde, henüz doktorasını bile tamamlamamışken, Nietzsche'ye Basel Üniversitesi filoloji bölümünden öğretim görevlisi olması için teklif geldi.

Nietzsche, 1870'te Fransa-Prusya Savaşı'nda kısa süre sıhhiye eri olarak görev yaptıktan (orada dizanteri, frengi ve difteri hastalığı kaptı) sonra Basel Üniversitesi'ne döndü ve 1872'de *Tragedyanın Doğuşu* adlı ilk kitabını yayımladı. Kitap, Wagner'in övgüsünü almasına rağmen, özellikle ileride dönemin önde gelen Alman filologlarından biri haline gelecek olan Ulrich von Wilamowitz-Möllendorff'tan olumsuz eleştiri aldı.

Nietzsche, 1879'a kadar Basel Üniversitesi'nde kaldı. Nietzsche'nin filolojiden çok felsefeye ilgi duyduğu 1878'de artık iyice açıklık kazanmıştı; *İnsanca, Pek İnsanca* adlı kitabı, onun felsefi üslubundaki değişime (ayrıca Yahudi karşıtı ve Alman milliyetçisi olduğu için Nietzsche'nin nefretini çeken Wagner'le dostluğunun bitişine) işaret eder. Nietzsche otuz dört yaşındayken sağlığı öylesine bozulmuştu ki, üniversitedeki görevinden istifa etmek zorunda kaldı.

Nietzsche, sağlığı ciddi şekilde kötüleşirken, 1878'den 1889'a kadar Almanya, İsviçre, İtalya kentleri arasında dolanıp durdu ve on bir kitap yazdı. 3 Ocak 1889'da, bir adamın sokakta bir atı kamçılamasına tanık olunca sinir buhranı geçirdi (muhtemelen frengiden kaynaklanıyordu). Sokak ortasına yığılıp kaldı ve bir daha da akıl sağlığını geri kazanamadı. Sonraki on bir yılını bitkisel hayat denilebilecek bir durumda geçirecekti, ta ki 25 Ağustos 1900'de ölünceye kadar.

FRIEDRICH NIETZSCHE'NİN FELSEFİ İZLEKLERİ

Akıl sağlığının bozuk olduğu dönemde Nietzsche'ye kız kardeşi Elisabeth Förster-Nietzsche baktı. Yahudi düşmanı ve milliyetçi seçkin bir Almanla evli olan Elisabeth, Nietzsche'nin yazılarını seçip ayıklayarak yayımladı. Hiç mi hiç farkında olmamasına rağmen, Nietzsche Almanya'da ünlüler arasına girmişti ve sonraları bir Nazi ikonu olarak görüldü; çünkü çalışmalarından yalan yanlış seçilerek yayınlanan şeyler, o zamanlar Nazi ideolojisini desteklemek amacıyla kullanıldı. Dünya, Friedrich Nietzsche'nin gerçek inançlarını öğrenme olanağına ancak İkinci Dünya Savaşı sona erince kavuştu.

Nihilizm ya da Hiççilik

Nietzsche belki de en çok "Tanrı öldü" sözüyle ünlenmiştir. On dokuzuncu yüzyılın geç döneminde, Alman devletinin yükselmesiyle

ve bilimde kaydedilen ilerlemelerle, birçok Alman filozof o günkü yaşantısına büyük bir iyimserlikle bakıyordu. Oysaki Nietzsche, o günleri derin bir değer bunalımının damga vurduğu sıkıntılı zamanlar olarak görüyordu.

Böyle Buyurdu Zerdüşt adlı kitabında Nietzsche, otuz yaşındayken kendisini bakir doğaya atan ve oradan çok hoşlanan, öyle ki sonraki on yıl boyunca orada yaşamaya karar veren Zerdüşt isimli bir adamın öyküsünü anlatır. Zerdüşt, toplum içine dönünce Tanrı'nın öldüğünü ilan eder. Bu kitabında Nietzsche, bilimdeki ilerlemeler nedeniyle insanların artık Hıristiyanlığın koyduğu belirgin değerler dizgesine yönelmediklerini; Hıristiyanlığın getirdiği üzere, bir şeyi neyin iyi kıldığını ve bir şeyi neyin kötü kıldığını belirleyen o güçlü uygarlık kavrayışının artık olmadığını savunur.

Nietzsche, gerçekte Hıristiyanlığı eleştiren biri olmakla birlikte, tanrıtanımazlığı daha çok eleştiriyordu ve mantıken bir sonraki adımın bu olacağından korkuyordu. Nietzsche, bilimin insanlara yeni bir değerler dizgesi, yani Hıristiyanlığın koyduğu değerlerin yerini alan bir dizge getirdiğini öne sürmedi. Onun yerine, Hıristiyanlığın koyduğu ahlak yasasının yerini nihilizmin, yani her türlü inancın tümden terk edilmesinin alacağını öne sürdü.

Nietzsche, insanların her zaman bir değer ve anlam kaynağı saptamaya gereksinim duydukları kanısındaydı ve bilim o kaynağı sağlamazsa, saldırgan milliyetçilik gibi başka bir kaynağın kendini göstereceği sonucuna ulaştı. Nietzsche, Hıristiyan geleneklerine dönmenin gerekli olduğunu savunmadı. Daha çok, yaşamın olumlanması ya da hayatın evetlenmesi yoluyla bu nihilizm biçiminden nasıl çıkılacağını keşfetmek istedi.

Güç İstenci

Nietzsche'nin güç istenci ya da kudret iradesi kuramı iki kısma ayrılabilir.

Birincisi, Nietzsche, bu dünyadaki her şeyin hep değişim içinde olduğuna ve sabit bir şeyin düpedüz var olmadığına inanıyordu. Madde, bilgi, hakikat vb. durmaksızın değişmektedir, bu değişimin ta özü ise "güç istenci" olarak bilinen şeydir. Nietzsche'ye göre evren istençlerden, yani iradelerden oluşur.

İkincisi, güç istenci, başatlık ve bağımsızlık yoluyla ortaya çıkan güç yönünde bir bireyin sahip olduğu temel dürtüdür. Güç istenci, cinsellik istencinden ya da sağ kalma istencinden çok daha kuvvetlidir ve kendini farklı şekillerde gösterebilir. Nietzsche'ye göre güç istenci, şiddet olarak ya da fiziki başatlık olarak kendini gösterebilmesine rağmen, içe de yöneltilebilir ve kişinin kendi benine boyun eğmesine (başka birine boyun eğmenin aksine) yol açabilir.

Nietzsche, benlik ya da ruh kavramının düpedüz söylemsel bir kurgu olduğuna inanıyordu. Nietzsche'ye göre "ben", gerçekte durmaksızın ve kargaşa içinde birbirini alt etmeye çalışan rakip istençlerin bir karışımıdır. Dünya sürekli değiştiği için ve değişim, yaşamın en temel öğesi olduğu için, ister felsefe, ister bilim, isterse din bakımından yaşamı nesnel ve sabit olarak görmeye yönelik her türlü girişim yaşamın inkâr edilmesi sayılır.

Bu nedenle, yaşamı olumlayan bir felsefe temelinde yaşamak için, değişimi kucaklamak ve tek değişmeyenin değişim olduğunu anlamak gerekir.

İnsanın Rolü

Nietzsche'ye göre hayvanlar vardır, insanlar vardır ve bir de *üstinsan* vardır. İnsanlar, daha büyük kazançlar elde etmek (örneğin uygarlıklar, bilgi, ruhanilik) için içgüdülerini ve doğal içtepilerini kontrol etmeyi öğrendikleri zaman, hayvan olmaktan çıktılar. Güç istencimiz, dışarıdan (başkalarını denetlemekten) içeriye (kendine hâkim olmaya) doğru yöneldi; ne var ki, bu kendine hâkim olma süreci çetindir ve sürekli insanoğlunu pes etmeye çeken bir ayartma vardır (insanlığın böyle pes etmesine ilişkin iki örnek, Nietzsche'ye göre,

nihilizm ve Hıristiyan ahlakıdır). İnsanlar, kendilerine hâkim olma çabası gösterirlerken üstinsan, yani (hayvanlarda bulunmayan) kendine hâkimiyet yetisine ve (insanlarda bulunmayan) temiz vicdana sahip bir varlık olma yolundadırlar. Üstinsan, derin bir yaşam sevgisi taşır; sürekli mücadeleyi ve acı çekmeyi hiç yakınmadan seve seve kabul eder. Bu nedenle, Nietzsche'ye göre insanlık erek değildir; üstinsan olmaya geçiş aşamasıdır.

Hakikat

Nietzsche "hakikat"in, yani bir şeyi ele alıp düşünmenin yalnızca bir tek doğru yolunun olabileceği fikrinin, düşünce sürecimizin esnekliğini yitirmiş olduğunu kanıtladığına inanıyordu. Nietzsche'ye göre, esnek olmak ve bir meseleyi ele alıp düşünmenin birden çok yolunun olabileceğini kavramak, sağlıklı bir zihnin göstergesidir; esnek olmayan bir zihin ise yaşama "hayır" demektir.

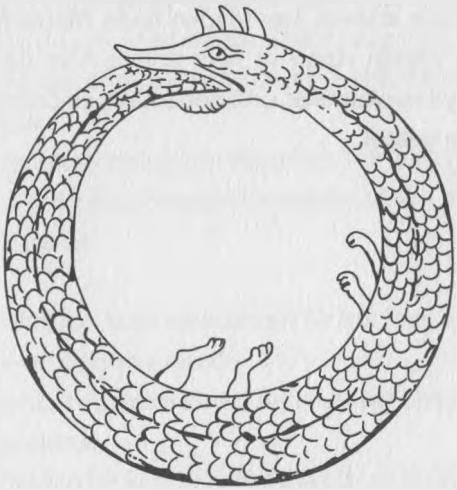
Değerler

Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde* adlı kitabında, ahlakın psikolojik temellerini açığa çıkarmaya girişir. Nietzsche'ye göre, eğer insanoğlu ahlak sahibi olmasaydı, daha sağlıklı bir tür olurdu. Nietzsche, ahlak ile kurguyu eşit tutuyordu ve değerlerin nesnel olmadıkları için yeniden değerlendirilmesi gerektiğine inanıyordu. Nietzsche özellikle Hıristiyan ahlakını eleştirdi ve temel bir düzeyde Hıristiyan ahlakının yaşama karşı olduğunu, hatta yaşam düşmanı olduğunu öne sürdü. Örneğin, Nietzsche'ye göre Hıristiyanlığın öteki dünya anlayışı, bireyin doğal içgüdülerini değersizleştirir ve bu yaşamın önemsiz görünmesine neden olur, dolayısıyla da zayıflığı teşvik eder.

Nietzsche, ahlakın hakikatini açığa çıkarırken Hıristiyan ahlakının yerine başka bir ahlak biçimi koymayı arzu etmiyordu. Daha çok ahlakın ardındaki hakikati kavradıktan sonra, insanların güdüleriyle ve yaşama yönelik tutumlarıyla ilgili daha dürüst ve gerçekçi olmaya başlayacaklarına inanıyordu.

Bengi Dönüş

Nietzsche'nin belki en karışık kuramı, bengi dönüş ya da sonsuz dönüş ile ilgili metafizik kuramıydı. Karmaşık olmakla birlikte, onun tüm diğer çalışmalarında olduğu gibi, bu kuramının da özünde yaşamın olumlanması yatmaktadır.

Bengi dönüş düşüncesi yüzyıllardan beri vardır. Bengi dönüşün Rönesans çağına ait klasik bir tasviri, kendi kuyruğunu yiyen bir ejderha ya da yılan şeklinde resmedilen Ouroboros'tur.

Nietzsche'nin bengi dönüş kuramının birinci kısmı, zamanın döngüsel olduğu, yani insanların tüm yaşamlarının her anını sonsuz defa yeni baştan yaşayacakları ve her defanın aynı olacağı düşüncesidir. Bu nedenle, deneyimlediğimiz her an sonsuz olarak meydana gelir ve bu gerçeği kabul edip bundan müthiş sevinç duymamız gerekir.

Nietzsche'nin bengi dönüş kuramının ikinci kısmı, her şey sürekli değişim geçirdiği –bu nedenle de her şey sürekli "oluşum" halinde bulunduğu– için "varlık"ın mevcut olmadığını belirtir. Nietzsche, her şeyin sürekli değişim geçirmesinden dolayı gerçekliğin iç içe dokun-

duğunu ve "şeyler"i diğer "şeyler"den ayırt edemeyeceğimizi öne sürer. Bu nedenle, gerçekliğin tümüne ilişkin yargıda bulunulmaksızın, gerçekliğin sadece bir kısmına ilişkin yargıda bulunulamaz. Yaşamlarımızın sürekli bir "oluşum" durumunda bulunduğu gerçeğini kabullenerek, yaşamın tümüne ya "evet" ya da "hayır" diyebiliriz. İlk varoluşçu filozoflardan biri sayılan Nietzsche, felsefeyi gerçekten inanılmaz ölçüde etkiledi. Her şeyden önce, Nietzsche'nin "yaşamı olumlama"ya yaptığı vurgu ve hem ahlaka hem de Hıristiyanlığa yönelttiği meydan okumalar, onu döneminin en önemli filozoflarından biri haline getirdi.

SORITES PARADOKSU

Azar Azar

Yığın veya küme paradoksu da denilen sorites paradoksu, Miletoslu Eubulides'in ortaya attığı bir diğer ünlü paradokstur. Bu paradoks, muğlaklık düşüncesini ele alır. *Sorites* sözcüğü, "yığın, küme" anlamındaki Yunanca *soros* sözcüğünden gelmektedir. Sorites paradoksu şöyledir:

Bir kum yığınınızın olduğunu düşünün. Tek kum tanesinden yığın olmaz ama pek çoğu, örneğin bir milyon tanesi bir araya gelince bir yığın oluşturur.

1. Eğer bir milyon kum tanesinden bir tek tane alacak olsaydınız, yine bir yığınınız olurdu.
2. Eğer yığından bir kum tanesi daha alacak olsaydınız, yine bir yığınınız olurdu.
3. Eğer yığından bir kum tanesi daha alacak olsaydınız, yine bir yığınınız olurdu.

En sonunda, artık ortada yığın diye bir şey kalmayacak durumun oluşmasına yeterli sayıda kum tanesini alabilirsiniz, ama o durum hangi noktada oluşur? Beş yüz kum tanesi yine de bir yığın sayılır ama 499 kum tanesi yığın sayılmaz mı?

Sorites paradoksu, yine Eubulides'in ortaya attığı bir başka paradoks olan Kel Adam paradoksunda da görülür. Bu paradoks şöyledir:

1. Eğer bir adamın kafasında tek tel saçı varsa, o adam kel kabul edilir.
2. Eğer kafasında tek tel saçı olan adam kel kabul edilirse, iki tel saçı olan adam da kel kabul edilir.

3. Eğer kafasında iki tel saçı olan adam kel kabul edilirse, üç tel saçı olan adam da kel kabul edilir.

Öyleyse, kafasında bir milyon tel saçı olan adam kel kabul edilir.

Kafasında bir milyon tel saçı olan adam kesinlikle kel sayılmayacak olsa bile, bu mantığa göre öyle sayılması gerekir. Öyleyse, adam hangi noktada artık kel sayılmaz?

Filozof Gottlob Frege ve filozof Bertrand Russell, ideal dilin kesin olması gerektiğini, doğal dilin ise bir kusurunun bulunduğunu, yani muğlak olduğunu öne sürdüler. Muğlaklıktan kurtularak sorites türü terimleri ortadan kaldırmak, dolayısıyla da sorites paradoksundan kurtulmak mümkün olur.

Daha sonra, Amerikalı filozof Willard van Orman Quine, doğal dilin muğlaklıktan tamamen arındırılabileceği kanısını dile getirdi. Bu, insanların alışılmış konuşma tarzlarını etkileyecek olsa bile, Quine'in deyişiyle "tatlı sadelik" buna değerdi.

ÖNERİLEN ÇÖZÜMLER

Filozofların sorites paradoksunu açıklamak için sıklıkla dile getirdikleri dört cevap vardır:

1. Sorites paradoksunda mantığın geçerli olduğunu reddetmek.
2. Sorites paradoksu içindeki öncüllerden bazılarını reddetmek.
3. Sorites paradoksunun geçerliliğini reddetmek.
4. Sorites paradoksunun sağlam olduğunu kabul etmek.

Olası çözümlere tek tek bakalım.

Sorites Paradoksunda Mantığın Geçerli Olduğunu Reddetmek

Sorites paradoksunda mantığın geçerli olduğunu reddetmek, en iyi olası çözüm gibi görünmüyor. Anlaşılıyor ki, mantığın herhangi bir etki yapması için yalnızca dilin ideal biçimine değil, doğal dile de uygulanması gerekir. Bu nedenle, sorites türü terimlerden kaçınma olanağı yoktur ve bunları başka bir şekilde ele almak gerekir.

Bazı Öncülleri Reddetmek

Sorites paradoksunun öncüllerinden bazılarını reddetmek, günümüzde en yaygın çözümdür. Bu çözümlerde mantık doğal dile uygulanabilir; bununla birlikte, sorites paradoksunun dayandığı öncüllere ilişkin sorunlar vardır.

Epistemik Kuram

Epistemik ya da bilgisel kuramda, koşullardan birinin yanlış olduğu kabul edilir ve herhangi bir sorites paradoksunda, yüklemin artık geçerli olmadığı (onun yerine olumsuzlamanın geçerli olduğu) belirli bir eşik noktası vardır. Yine Kel Adam paradoksunu örnek verecek olursak:

1. Kafasında tek tel saçı olan bir adam kel kabul edilir.
2. Eğer kafasında tek tel saçı olan bir adam kel kabul edilirse, o zaman kafasında iki tel saçı olan bir adam kel kabul edilir.
3. Eğer kafasında iki tel saçı olan bir adam kel kabul edilirse, o zaman kafasında üç tel saçı olan bir adam kel kabul edilir.

Öyleyse, kafasında bir milyon tel saçı olan adam kel kabul edilir.

Diyelim ki, ilk öncülün yanı sıra, diğer öncüllerden birini reddettik. Örneğin, 130 tel saçın eşik noktası olduğunu varsayalım. Bunun anlamı, kafasında 129 tel saçı olan birinin kel olduğu, 130 tel saçı olan birinin ise kel olmadığıdır.

Doğal olarak, birçokları epistemik kurama kuşkuyla yaklaşmaktadır. Eğer öncüllerden biri yanlışsa, bunun hangisi olduğu nasıl bilinecek? Ayrıca bu bilgi nereden elde edilecek? Eğer *kel* sözcüğünü kullanırsak, o sözcüğün anlamı onu nasıl kullandığımıza bağlıdır. Peki, bir standart belirlemek için, üstelik o standardın ne olduğunu bilemediğimiz halde, o sözcüğü nasıl kullanabiliriz?

Doğruluk Değeri Boşluğu Kuramı

Doğruluk değeri boşluğu denilen başka bir kuram, özgül bir eşik noktası olmadığı için eşik noktasını bilemeyeceğimizi belirtir. Kel olduklarını söylemenin düpedüz doğru olduğu bir grup insanın varlığını ve kel olduklarını söylemenin düpedüz yanlış olduğu başka bir grup insanın varlığını sezgimizle anlarız. Bununla birlikte, ikisinin ortasında kalan bir grup insan daha vardır. Ortadaki bu insanlar söz konusu olunca, bunlara kel demek doğru ya da yanlış herhangi bir şey ifade etmez. Bu insanlar için, *kel* sözcüğü tanımsızdır.

Doğruluk değeri boşluğu kuramına göre, cümleler doğru olmak yerine tanımsız olabildiği için, öncüllerin tümü doğru değildir. Bununla birlikte, doğruluk değeri boşluğu kuramı bile sorunlarla karşı karşıya kalır.

"Yağmur ya yağıyor ya da yağmıyor" cümlesine bakacak olursanız, normalde bunun mantıksal açıdan doğru olduğunu düşünürdünüz. Ne var ki, doğruluk değeri boşluğu kuramına göre, sınırda kalan bir yağmur olgusu varsa, hem "Yağmur yağıyor" hem "Yağmur yağmıyor" ifadesi tanımsızdır, dolayısıyla ikisi de doğru değildir.

Üst Değerlemecilik

Üst değerlemecilik, doğruluk değeri boşluğu kuramında irdelenen ortadaki grup problemini çözmeye çalışır. Kellik örneğine bakıldığında, kel olduklarını söylemenin ("kel" olmanın kurallarınca belirlendiği üzere) doğru olmayacağı seyrek saçlıların örnekleri vardır;

bununla birlikte, onlara kel demek de yanlış olmazdı. Öyleyse, bu olgular hakkında karar vermek bize düşüyor gibi görünmektedir.

Üst değerlemecilikte, kel olma ile kel olmama arasındaki çizgiyi çekmek, *kel* teriminin "keskinleştirilme"si olarak ifade edilir. Sınırda kalan senaryolarla ilgili yalın cümleler doğruluk değerinden yoksun olmasına rağmen, bu cümlelerin bileşik halleri gerçekten doğruluk değerlerine sahiptir ve üst değerlemecilik, standart mantığın korunmasına (doğruluk değeri boşlukları var olsa bile) izin verir. Üst değerlemecilik, bu "keskinleştirme" fikriyle şunları ifade eder:

- Bir cümle, ancak ve ancak tüm keskinleştirmeler bakımından doğruysa doğrudur.
- Bir cümle, ancak ve ancak tüm keskinleştirmeler bakımından yanlışsa yanlıştır.
- Bir cümle, ancak ve ancak bazı keskinleştirmeler bakımından doğru ve başka keskinleştirmeler bakımından yanlışsa tanımsızdır.

Dolayısıyla üst değerlemeciliğe göre, sorites paradoksunun öncülleri, kimi keskinleştirmeler açısından doğru, kimi keskinleştirmeler açısından ise yanlış olacak ve öyleyse bazıları tanımsız olacaktır. Bu, yanlış sonuca varan geçerli muhakemeye izin verir.

Bununla birlikte, bir kuram olarak üst değerlemeciliğin bile kendi sorunları vardır. Üst değerlemecilik, her iki olay da doğru olmasa bile, "Yağmur ya yağıyor ya da yağmıyor" cümlesinin her zaman doğru olduğunu belirtir. Kellik konusuna dönecek olursak, üst değerlemecilik "Kafanızda 130 tel saç varsa kel değilsiniz, ama bir eksikse kelsiniz" ifadesinin yanlış olduğunu belirtirdi; ama aynı zamanda da "Kel olmamak için kafanızda olması gereken saç tellerinin belli bir sayısı vardır ve saç telleriniz bundan bir eksikse kelsiniz" cümlesinin doğru olduğunu öne sürerdi. Burada açıkça çelişki vardır.

Sorites Paradoksunun Geçerliliğini Reddetmek

Sorites paradoksunu çözme girişiminde üçüncü seçenek, öncüllerin tümünün kabul edilebileceğini ama sonucun reddedilebileceğini belirtir. Bu seçeneğe göre, cümleler mutlak şekilde doğru ya da yanlış olarak görülmez; onun yerine belirli bir dereceye kadar doğru sayılır. Öyleyse her bir ifade, kısımlarının içerdiği doğruluk derecesine göre belirlenmelidir.

Sorites Paradoksunu Sağlam Kabul Etmek

Son seçenek sorites paradoksunu benimsemek ve sağlam kabul etmektir. Eğer sorites paradoksu benimsenirse, o zaman hem olumlu hem de olumsuz sürümlerin kabul edilmesi gerekli görünmektedir. Hiç kimse kel değildir ve herkes keldir. Tane sayısı kaç olursa olsun bir yığın oluşturur ve tane sayısı kaç olursa olsun bir yığın oluşturamaz. Ne var ki, böyle bir durum olamayacağı için, klasik muhakeme kabul edilerek ve *kellik* ya da *yığınlık* gibi terimler, hiçbir şey için geçerli olmayacak şekilde reddedilerek sorites paradoksu daha kısıtlı çerçevede benimsenmelidir.

LUDWIG WITTGENSTEIN (1889-1951)

Antisistematik Filozof

Ludwig Wittgenstein, yirminci yüzyılın en önemi filozoflarından biri olarak görülür ve özellikle analitik alanını önemli ölçüde etkilemiştir. Wittgenstein 26 Nisan 1889'da Viyana'da doğdu; Avusturya'nın en varlıklı ailelerinden birinin oğluydu. 1908'de hava mühendisliği eğitimi almak üzere Manchester Üniversitesi'ne girdi; çok geçmeden de Gottlob Frege'nin çalışmalarına ve matematik felsefesine aşırı ilgi duymaya başladı.

Wittgenstein, Frege'nin tavsiyesiyle 1911'den 1913'e kadar Cambridge'de Bertrand Russell'dan eğitim aldı. Wittgenstein ve Frege, Cambridge'de birlikte çalışarak mantığın temellerini anlamaya odaklandılar. Wittgenstein dönem dönem Norveç'e gider, her seferinde orada aylarca kalır ve irdelemiş oldukları problemleri çözmeye uğraşırdı. Wittgenstein, 1914'te Birinci Dünya Savaşı başlayınca Avusturya ordusuna katıldı. 1917'de yakalandı ve savaşın geriye kalanını savaş tutsağı olarak geçirdi. Savaş dönemindeyken, Wittgenstein, en önemli felsefi çalışmalarından biri olan *Tractatus Logico-Philosophicus*'u (Mantıksal-Felsefi İnceleme) yazmaya başladı; bu kitap, savaştan sonra hem Almanca hem de İngilizce olarak yayımlandı. Bu çalışma sonradan "erken dönem Wittgenstein" adıyla bilinir olacaktı.

1920'ye gelindiğinde, Wittgenstein felsefe uğraşısını bırakmış bulunuyordu, çünkü *Tractatus*'ta yaptığı çalışmanın felsefeyle ilgili tüm problemleri çözmüş olduğuna inanmıştı. Aile servetinden kendisine düşen payı kardeşlerine devretti ve sonraki dokuz yıl boyunca Viyana'da birkaç farklı meslek denedi. 1929'da Wittgenstein, Viyana Çevresi mensuplarıyla matematik ve bilim felsefesi üzerine söyleşiler yaptıktan sonra, Cambridge'e dönmeye ve felsefi incelemeler yapmaya karar verdi. Cambridge'e dönüşü, Wittgenstein'ın felsefesinde çarpıcı bir değişime yol açtı; bu döneme ait çeşitli kon-

feranslar, söyleşiler ve mektuplar, bazen "orta dönem Wittgenstein" olarak anılmaktadır. Wittgenstein'ın dogmatik felsefeyi (yalnızca geleneksel felsefi eserleri değil, kendi kitabının ortaya attığı fikirleri de kapsayan felsefeyi) reddetmesi, işte bu "orta" evreye rastlar.

Wittgenstein, 1930'lu ve 1940'lı yılları Cambridge'te seminerler düzenleyerek geçirdi. Bu ("geç dönem Wittgenstein" olarak anılan) dönemde Wittgenstein, biçimsel ya da formel mantıktan bayağı dile geçişle ilgili devrimci fikirleri, felsefenin kurumlanmalarına kuşkucu bir bakışı, matematik ve psikoloji üzerine düşünümleri kapsayan en önemli çalışmalarını geliştirdi. Bütün fikirlerini *Felsefi Soruşturmalar* başlığıyla ikinci bir kitapta toplamayı tasarlamış olmasına karşın, 1945'te metne son halini veriyorken kitabı yayımdan çekti (ama ölümünden sonra yayımlanmasına izin verdi). Wittgenstein 1951'de ölümüne kadar kalan birkaç yılını geziler yaparak ve felsefesini daha da geliştirerek geçirdi.

ERKEN DÖNEM WITTGENSTEIN

Wittgenstein'ın erken dönem felsefesi, *Tractatus Logico-Philosophicus* adlı kitabına dayanır. Wittgenstein, Bertrand Russell'ın ve Gottlob Frege'nin çalışmalarından yoğun şekilde yararlanır; mantığı nihai yasalar dizgesi sayan ve bilginin üzerine inşa edildiği temel kabul eden Russell ile Frege'nin evrenselci mantık görüşüne ise karşı çıkar.

D. F. Pears ile B. F. McGuinness'ın çevirisiyle *Tractatus Logico-Philosophicus*'ta yedi temel önerme vardır:

1. Dünya, olduğu gibi olan her şeydir.
2. Olduğu gibi olan –bir gerçek– gidişatların varlığıdır.
3. Gerçeklerin mantıksal resmi, bir düşüncedir.
4. Düşünce, anlamı olan bir önermedir.

5. Önerme, temel önermelerin doğruluk işlevidir (temel önerme, kendisinin doğruluk işlevidir).
6. Doğruluk işlevinin genel biçimi şudur: [ρ,ξ,N(ξ)]
7. Hakkında konuşamadığımız şeyleri sessizce geçiştirmemiz gerekir.

Wittgenstein, esas olarak mantığın, bilimlerden tamamen farklı bir şey olduğu için hiçbir yasaya sahip olmadığını ve bir yasalar dizgesi olamayacağını savunur. Mantığın hiçbir yasasının olmadığı varsayımının ta kendisi, mantığın bir bilim olduğunu ama bütünüyle farklı bir şey olduğunu farz etmenin sonucudur. Mantık tamamen biçimdir ve hiçbir içeriğe sahip değildir. Mantık, kendi başına hiçbir şey anlatmamakla birlikte, hakkında konuşulan her şeyin yapısını ve biçimini belirler.

Wittgenstein daha sonra dilin rolü konusuyla cebelleşir. Wittgenstein'a göre, dil yalnızca dünyadaki gerçekleri betimlemek için kullanılmaya uygundur. Değer gibi şeylerden, dünyanın dışındaki bir şeylerle ilgili fikirlerden ya da genel anlamda dünyayı irdeleyen şeylerden söz etmek için dilin uygun olmadığını öne sürer (böylelikle estetik, etik ve metafizik dahil olmak üzere, felsefenin büyük bir kısmının dil yoluyla ele alınamayacağını iddia eder).

Örneğin, birinin etikle ilgili görüşü, onun dünyaya bakış ve yaşayış tarzının sonucudur. Öyleyse, bu nasıl söze dökülebilir ve nasıl bir yasa olarak ifade edilebilir? Wittgenstein, birinin etikle ilgili görüşünün (büyük bölümüyle felsefenin de) ifade edilebilen değil, ancak gösterilebilen bir şey olduğunu ileri sürer. Sonra, felsefenin amacını tanımlar ve felsefenin bir öğreti olmadığını, bu yüzden de felsefeye dogmatik şekilde yaklaşılmaması gerektiğini belirtir. Wittgenstein'a göre, filozof, geleneksel filozofların nerede yanlışa düştüklerini mantıksal analizle göstermeli (onun gözünde, tüm önermeler saçmadır) ve söylenebilir olmayan şeyler söyleyenleri düzeltmelidir. Wittgenstein, önermelerin saçma olduğunu söyle-

mekle, kendi kitabının da saçmalığa tehlikeli şekilde yaklaştığını bile kabul eder.

GEÇ DÖNEM WITTGENSTEIN

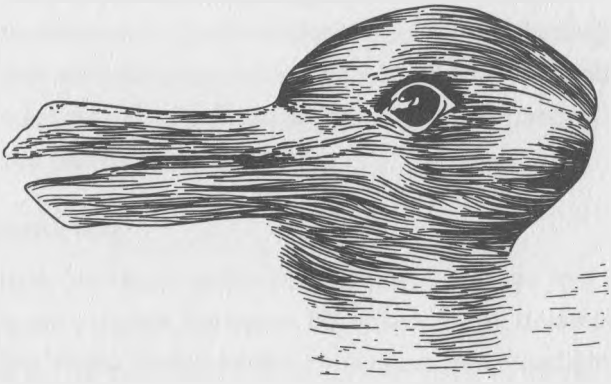
Wittgenstein'ın *Tractatus*'u, felsefeye dogmatik şekilde yaklaşılmaması gerektiğini öne sürmekle birlikte, Wittgenstein en sonunda kendi eserinin de dogmatik olduğu kavrayışına ulaştı. Nitekim onun sonraki çalışmaları, özellikle de *Felsefi Soruşturmalar*, en çok dogmatizmi bütün bütüne reddetmeleriyle dikkati çeker. Wittgenstein, böyle yapmakla mantıktan uzaklaşarak her filozofa temel oluşturması gerektiğine inandığı şeye, yani bayağı dile yaklaşır. Wittgenstein kitabında, dile bakışın yeni bir yolunu ayrıntılı olarak çizer ve felsefenin amacının sağaltıcı ya da terapötik olması gerektiğini öne sürer.

Wittgenstein, sözcüklerin anlamını irdelerken, gerçeklik ile dil arasındaki bir tür soyut bağın değil, sözcüklerin nasıl kullanıldıklarının, o sözcüklerin anlamlarını belirlediğini öne sürer (Wittgenstein'ın önceki bakış açısına göre çok çarpıcı bir değişiklik). Sözcüklerin anlamları sabit ya da sınırlı değildir. Bir sözcüğün anlamı muğlak ya da değişken olabilir, yine de bir o kadar işe yarayabilir.

Wittgenstein, sözcüklerin sabit olmadıkları ve birçok kullanıma sahip oldukları yönündeki iddialarını desteklemek için "dil oyunları" dediği şeyi tanıtır ve kitabı boyunca bu fikre sık sık geri döner. Wittgenstein, *dil oyunları*ndan söz etmekle birlikte, dilin değişkenliğini ve çeşitlenmesini daha iyi ortaya koymak üzere bu terimin ne anlama geldiğini hiçbir zaman bütünüyle tanımlamaz. Özgül ya da katı bir tanım yapılmamasına rağmen, terimi anlamakta ve doğru şekilde kullanmakta bir zorluk yoktur. Böylece Wittgenstein, bayağı dilin şu anda durduğu şekliyle yeterli olduğunu ve dilin yüzeyinin altını kazmaya çalışmanın, yersiz genellemelerden öte bir sonuç doğurmadığını kanıtlar.

Felsefi Soruşturmalar'ın büyük bir kısmı psikoloji diliyle ilgilidir. *Düşünme*, *niyetlenme*, *anlama* ve *anlam* gibi sözcükleri kullandığımız zaman, bu sözcüklerin bizim zihinsel süreçlerimizi gösterdiklerine inanma eğilimine kapılırız. Wittgenstein, bu sözcüklerin nasıl kullanıldıklarını inceleyerek, bunların hiç de zihinsel bir durumu ifade etmedikleri; onun yerine bireyin davranışını ifade ettikleri sonucuna varır.

Wittgenstein, dilin ve göreneklerin yasalarla değil, dilin toplumsal bağlamlarda (Wittgenstein'ın "yaşam biçimleri" dediği bağlamlarda) kullanılmasıyla belirlendiğini kavrama noktasına gelir. Dolayısıyla bireyler, esas olarak dili nasıl kullanacaklarını toplumsal bağlamlarda öğrenirler, işte bu yüzden birbirimizi anlayabiliriz. Birinin, iç duyumlarını betimlemek için kendi dilini yaratmasının imkânsız olması da bu yüzdendir (çünkü bir sözcüğün doğru kullanılıp kullanılmadığını bilmenin bir yolu olmazdı ve dolayısıyla o dil de anlamsız olurdu. Wittgenstein, "bir şeyi görmek" ile "bir şey olarak görmek" arasındaki farka değinerek yorum konusunu irdeler. Wittgenstein'ın ün kazandırdığı "ördek tavşan" örneğine bakın.

"Bir şeyi görmek", apaçık şekilde bir şeyin görülmesidir (örneğin, o şeyin bir ördek olduğunu görürüz), "bir şey olarak görmek" ise belirli yönlere dikkat edilmeye başlanmasıdır (örneğin, o şeyi

bir tavşan olarak görürüz). Bir şeyi bir şey *olarak* görünce, aslında yorum yapıyoruzdur. Birden fazla yorumun yapılabileceğini kabul ettiğimiz durumlar hariç, şeyleri yorumlamayız.

Wittgenstein'ın hem erken hem de geç dönem çalışmaları, felsefenin ne olması ve ne olmaması gerektiği konusunda kuram karşıtı bir duruşu desteklemekle birlikte, Wittgenstein felsefi kuramların imkânsızlığını kanıtlamak için mantığı kullanmaktan belirgin şekilde uzaklaşarak, felsefenin sağaltıcı mahiyetini özendirmeye yönelir.

ESTETİK

Güzellik ve Beğeni

Estetik ilk kez on sekizinci yüzyılda ortaya çıktı ve günümüzde iki ana bölümden oluşmaktadır: Güzellik felsefesi ve beğeni felsefesi. Sanat felsefesi gerçekte estetiğin bir parçası olmakla birlikte, estetik çok daha fazlasına dokunur. Estetik, sanatın değerine ve doğasına odaklanmakla kalmaz; sonradan dilde anlatımını bulan doğal nesnelere yönelik tepkileri de kapsar, böylelikle nesneler güzel ya da çirkin sayılır. Ama bu terimler inanılmaz ölçüde belirsizdir, bu da şöyle sorular doğurur: Bir şeyin güzel ya da çirkin olduğu nasıl ve niçin düşünülür?

BEĞENİ

On sekizinci yüzyılda, beğeni kavramı akılcı düşüncenin yükselişine yanıt olarak ortaya çıktı. Güzelliği ele alırken, akıl ilkelerini ve kavramlarını kullanarak güzellik hakkında yargılarda bulunduğumuzu öne süren akılcı bakış açısının yerine, çoğunlukla görgülcülük çerçevesinde çalışan İngiliz filozoflarının geliştirdikleri beğeni kuramları ortaya çıkmaya başladı.

Dolaysızlık Tezi

Dolaysızlık tezi olarak anılan bu kuramlar, güzellikle ilgili yargıların duyusal yargılara benzeyen bir dolaysızlık ve dolambaçsızlık içerdiğini, başka türden ilkelerce meydana getirilmediğini ya da durumun büyük ölçüde öyle olmadığını öne sürer. Dolaysızlık tezi, bir şeyin güzel olduğuna akıl yoluyla karar vermediğimizi belirtir; onun yerine, o şeyin güzel olduğu sonucuna "beğeni" yoluyla varırız.

Akılcı birisi, bir yemeğin mükemmel olduğunu söylemek ile bir piyesin mükemmel olduğunu söylemek arasında büyük bir fark olduğunu belirterek bu kurama itiraz edebilir; ama beğeni kuramı, piyesin daha karmaşık olduğunu ve bu yüzden çeşitli kavramların, çeşitli ilkelerin uygulanmasını kapsayan daha fazla bilişsel çaba gerektirdiğini belirtir. Bu nedenle, piyes gibi bir şeyin güzelliğini belirlemek dolaysız bir eylem değildir ve beğeni meselesi olamaz. Akılcı düşünceye dayanan önceki fikirlerin aksine güzellik kuramı dolaysızdır ve bir piyesin güzel olup olmadığıyla ilgili yargıya varmak söz konusu olunca, bu açıkça bir beğeni meselesi olamaz; çünkü bu eylem daha fazla bilişsel süreç gerektirir ve dolaysız değildir. Hume'a göre beğeni, beş dışsal duyuya benzemez. Beğeni daha ziyade içsel bir duyudur; yani güzelliğin algılanması için mevcut işlemlere dayanır.

Çıkarsızlık

Beğeni kuramının geliştirildiği dönemde, filozoflar arasında çok tutulan bir görüş, bencillik görüşüydü; yani bir özçıkara hizmet ettiği için bir eylemden ya da özellikten haz alındığı düşüncesiydi. Ne var ki, beğeni kuramına inananlar, güzellikten alınan hazzın gerçekte çıkarsız olduğunu, yani özçıkara hizmet etmediğini savunuyorlardı. İnsanlar, özçıkarlarına hizmet etmeksizin, bir şeyin güzel olduğu ya da güzel olmadığı yargısına varabilirler. Filozoflar, erdemin belirlenmesinin de benzer şekilde işlediği kanısındaydılar. Kant, hem erdemin hem de beğeninin çıkarsız olduğu şeklindeki bu anlayışı sorguladı. Kant'ın güncel geçerliliğe sahip görüşüne göre, beğeni çıkarsız olmakla birlikte, bir eylemin ahlaki açıdan iyi olup olmadığına karar vermekten doğan hazzın çıkar içermesi gerekir; çünkü o karar o eylemi ortaya koyma arzusunu ifade eder.

ESTETİK

Öyleyse, güzellikle ilgili dolaysızlık tezi ve çıkarsızlık anlayışı, "sanatsal biçimciliğe", yani bir şeyi sanat yapan ve iyi mi, yoksa kötü mü olduğunu belirleyen özelliklerin, biçimsel oldukları (başka bir deyişle, ancak işitme ya da görme yoluyla anlaşılabildikleri) fikrine uygulanabilir.

Estetik deneyim, zihnin özgül durumlarının, örneğin tavırların, coşkuların ve tepkilerin incelenmesi olarak tanımlanabilir. 1757'de, filozof Edmund Burke, *Yüce ve Güzel Kavramlarımızın Kaynağı Hakkında Felsefi Bir Soruşturma* adındaki ünlü incelemesini yayımladı. Bu kitap, estetik üzerine yazılmış en önemli yapıtlardan biridir ve estetik deneyimi betimlemek için çok önemli iki terimi (başka terimlerin yanı sıra) tanıtır: Bunlar, *yüce* ve *güzel* terimleridir.

Felsefi Tanımlar

YÜCE: Birinin bir şey hakkında *yüce* yargısına varması, o kişinin doğaya yönelik duygularından ve bize ait olmayan, isteklerimize direnen bu dünyada kırılgan, yapayalnız olduğu algısından doğar.

GÜZEL: Birinin bir şey hakkında *güzel* yargısına varması, toplumsal duygulardan (özellikle romantik duygulardan) ve sevgi ya da arzu yoluyla huzura erme umudundan doğar.

SANAT FELSEFESİ

Sanat felsefesi, estetikte kilit bir rol oynar. Sanat felsefesinin çeşitli öğeleri vardır; sanatın ne olduğu, neyin yargılanması gerektiği ve sanatın ne değer taşıdığı gibi sorular da bunlar arasındadır.

Sanat Nedir?

Sanatın nasıl tanımlanacağı, tüm sanat felsefesinde öteden beri sorulan bir sorudur ve bu sorunun anlamı sürekli evrim geçirmekte-

dir. Platon zamanından yaklaşık on sekizinci yüzyıla kadar, temsilin rolü sanat tanımında temel bir bileşen olageldi. Bununla birlikte, romantizm on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda güçlenmeye başlayınca, sanat gitgide temsilden uzaklaşıp dışavuruma ya da anlatıma yöneldi. Yirminci yüzyıl yaklaşırken soyutlama ve biçime değer verme yönünde bir değişim daha meydana geldi. Yirminci yüzyılın son onyıllarına doğru soyutlama bile terk edildi ve sanat filozofları, sanatın katı bir tanımının olmaması gerektiğini öne sürdüler. Sanatın "tanımsızlaştırılma"sı olarak bilinen bu düşünceyi, Wittgenstein'ın çalışmalarına dayalı çalışmalar yapan filozof Morris Weitz ortaya attı.

Sanat Yargısı

Hamlet'i seyrettiğinizde, Shakespeare'in yazdığı metni mi yargılıyorsunuz? Oyuncuların performansını mı yargılıyorsunuz? Kostümlere varıncaya kadar yapımın her öğesini mi yargılıyorsunuz? Farklı şeyler, farklı ölçüt dizilerine dayanılarak mı yargılanır? Tüm sanat türlerinde; müzikte, resimde, tasarımda vb. bu sorular akla gelir.

Değer

Sanat değerlendirmesi yapmanın içsel ve dışsal olmak üzere iki yolu vardır. Sanatın dışsal bir değer taşıdığına inananlar, sanatı kabul edilmiş ahlaki iyiliği dışa vurmanın ve duyguları eğitip geliştirmenin bir yolu olarak değerlendirirler; sanatın içsel bir değer taşıdığına inananlar ise sanatın kendi içinde ve başlı başına değerli olduğu kanısındadırlar. Dışsalcı yaklaşımı benimseyen Lev Tolstoy'a göre, sanatın değeri, duygudaşlık değerini paylaşmasındadır. "Sanat sanat içindir" kanısını taşıyan Oscar Wilde gibi başkaları ise içselci bir yaklaşımı benimsediler.

KÜLTÜR FELSEFESİ

Bilgilerin Aktarılması

Filozoflar, "kültür"ü irdelerlerken genetik ya da epigenetik (yani genetiği etkileyen dış kaynaklı şeylerle ilgili) olmayan yöntemlerle bilgilerin insanlar arasında aktarılma şeklinden söz ederler. Bu fikir, insanların birbirleriyle iletişim kurmak için kullandıkları simgesel ve davranışsal sistemleri kapsar.

KÜLTÜR FİKRİ

Kültür her zaman bugün bildiğimiz anlamını taşımıyordu. Bu terimin kendisi hiç değilse Cicero zamanından (MÖ 106-43) beri var olmakla birlikte, *kültür* sözcüğü ilk başlarda eğitim felsefesine ilişkin irdelemeler yapılırken kullanılıyordu ve bir kişinin geçeceği eğitim-öğretim, yani ekin sürecini ifade ediyordu. Dolayısıyla, bugün bildiğimiz kültür tanımı çok daha yeni bir kavramdır.

Eğitim Felsefesi

Eğitim felsefesi, insanların sahip oldukları kültürü kısmen başkalarına aktarmaları için doğru araçların neler olduğunu anlama çabasını ele alır. Bir çocuk doğduğunda okuryazar ve bilgi sahibi değildir; içinde yaşadığı toplumun ve kültürün bir parçası haline gelmeyi o toplumdan ve kültürden öğrenir. Bu nedenle, eğitim-öğretim, kültürel süreçlerin en önemli öğelerinden biri olmaya devam etmektedir.

KÜLTÜREL ETKİ ÖRNEKLERİ

Kültür, insanların farklı şeyleri bilmelerine, farklı şeylere inanmalarına ve farklı beğeniler edinmelerine olanak tanır. Dolayısıyla

bu, kültürün normatif ya da düzgüsel olguları şekillendirmesinin mümkün olup olmadığı ya da normatif tümellerin örtüsü olarak işlev görmesinin mümkün olup olmadığı sorusunu sormayı gerektirir. Üzerimizde büyük etkisi olan birçok kültür örneği vardır.

Dil

Dil, kültürel bir olgudur (ve kültürden kültüre farklılık gösterebilir), bu nedenle de düşünce üzerindeki etkileri, kültürel etkiler olarak kabul edilmelidir.

Algılama ve Düşünme

Kültürden etkilenen dil, düşünce süreçlerimiz üzerinde büyük etki yapar ve bu nedenle, algılarımızı da etkiler. Kültürler ya bireyciliğe (örneğin Kuzey Amerika'da, Batı Avrupa'da ve İngilizce konuşan Avustralasya'da olduğu gibi) ya da ortaklaşacılığa (örneğin Ortadoğu'da, Güney Asya'da, Güney Amerika'da ve Akdeniz bölgesinde olduğu gibi) dayanabilir.

Felsefi Tanımlar

ORTAKLAŞACILIK: Bireyler kendilerini bir ortaklığın parçası olarak görürler ve güdüler öncelikle ortaklığa olan görevlerden kaynaklanır.
BİREYCİLİK: Bireyler kendi gereksinimleri ve tercihleri doğrultusunda hareket ederler ve kendilerini bir ortaklığın parçası olarak görmezler.

Duygular

Duygular, kültür açısından temel unsurlar olmakla kalmaz, aynı zamanda da memeli olmanın temel unsurlarıdır (örneğin köpekler sevinç, üzüntü, korku duyguları gösterebilir). Bu nedenle duygular, bireylerin başa çıkmalarına yardımcı olan ve insan doğasının bir parçası olması gereken evrilmiş yanıtlardır. Kültür, farklı duyguların

ortaya çıkış şeklini etkileyebilir ve bazen kültüre bağlı olarak aynı eylem tamamen farklı iki duygu uyandırabilir. Kültür, duyguların nasıl ifade edildiğini de etkileyebilir.

Ahlak

Ahlak açıkça kültür tarafından şekillendirilir ve bir kültürün ahlaki görüşleri, başka bir kültürünkinden tamamen farklı olabilir. Bu ise kültürel görelilik fikrini doğurur.

KÜLTÜREL GÖRELİLİK

Etik ve ahlaki sistemler her kültürde farklıdır. Kültürel görelilik ya da görececilik fikrine göre, bu sistemlerin hepsi eşit ölçüde geçerlidir ve hiçbir sistem bir diğerinden daha iyi değildir. Kültürel göreliliğin temeli, iyiye ve kötüye ilişkin doğru standartların gerçekten var olmadığı düşüncesidir. Bu nedenle, bir şeyin doğru mu yoksa yanlış mı olduğuna ilişkin verilen yargı, ayrı ayrı toplumların inançlarını temel alır ve her türlü ahlaki ya da etik kanı, bireyin kültürel bakış açısından etkilenir.

Bununla birlikte, kültürel göreliliğin doğasından gelen bir çelişki vardır. Doğru ya da yanlış diye bir şeyin olmadığı düşüncesi benimsenirse, o zaman en başta yargıya varmanın bir yolu kalmaz. Kültürel görelilik, bu çelişkiyi halletmek için "hoşgörü" yaratır. Bununla birlikte, hoşgörü beraberinde hoşgörüsüzlüğü getirir; başka bir deyişle, hoşgörünün bir tür nihai iyiliği ima etmesi gerekir. Böylelikle hoşgörü, kültürel görelilik anlayışının ta kendisine de aykırı düşer ve mantığın sınırları, kültürel göreliliği imkânsız kılar.

EPİSTEMOLOJİ

Bilgi Bilimi

Epistemoloji, Yunanca "bilgi" anlamına gelen *episteme* sözcüğünden ve "bilim" anlamına gelen *logos* sözcüğünden türetilmiştir. Bu nedenle, epistemolojiden söz ettiğimiz zaman, bilginin incelenmesini ele almış oluyoruz. Epistemoloji incelemesi yapan filozoflar iki ana kategoriye bakarlar: Bilginin mahiyeti ya da doğası ve bilginin kapsamı.

BİLGİNİN DOĞASI

Filozoflar, bilginin doğasını belirlerken, bir şeyi bildiğimizi ya da bilmediğimizi söylemenin ne anlam ifade ettiğine bakarlar. Bunu anlamak için, ilk önce bilginin ne olduğunu ve sonra, bir şeyi bilmek ile bilmemek arasında nasıl ayrım yapılacağını kavramak gerekir.

BİLGİNİN KAPSAMI

Filozoflar, bilginin kapsamını belirlemek için ne kadar öğrenebileceğimizi, ne kadar öğrendiğimizi ve bilginin (duyularımız, aklımız, diğer insanların etkisi gibi yollarla) nasıl edinildiğini anlamaya çaba gösterirler. Epistemoloji, bilgimizin bir sınırının olup olmadığını ve düpedüz bilinemez şeylerin olup olmadığını da ele alır. Bildiğimize inandığımız kadar bilmiyor olmamız mümkün olabilir mi?

BİLGİ TÜRLERİ

Bilmek sözcüğü dilde birçok şekilde kullanılabilmesine rağmen, filozoflar bilgiyi tanımlarken bilginin olgusal olduğunu, yani bir şeyin ancak gerçekten oysa bilinebileceğini öne sürerler. Bu kavram

yerli yerine konulunca, filozofların birbirinden ayırt ettikleri birkaç farklı bilgi türü vardır:

Yordamsal Bilgi

Bazen "uygulama bilgisi" ya da ustalık olarak adlandırılan yordamsal bilgi, bir kişinin şu ya da bu türden bir görevi yerine getirerek kazandığı bilgidir (örneğin bisiklet sürmeyi bilmek gibi).

Aşinalık Bilgisi

İçli dışlılık olarak da anılan aşinalık bilgisi, bir şey hakkında deneyimle ulaşılan bilgidir. Aşinalık bilgisiyle edinilen veriler yalnızca duyu verisidir, çünkü bir kişi başka bir nesneyi asla hakikaten bilemez.

Önermesel Bilgi

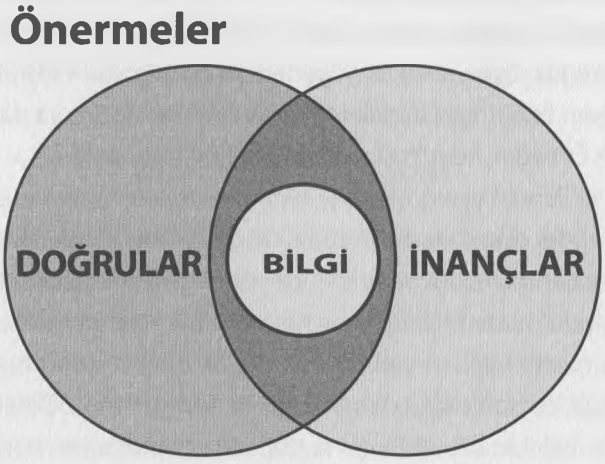
Önermesel bilgi, epistemologların üzerinde yordamsal bilgiden ya da aşinalık bilgisinden daha fazla odaklanmaya eğilimli oldukları bilgi türüdür. Önermeler, keyfiyetleri ya da olguları betimlemeyi amaçlayan bildirimsel ifadelerdir (ama önerme doğru ya da yanlış olabilir). Örneğin, hem "balinalar memelidir" hem de "5 + 5 = 13" ifadeleri, bu ikincisi yanlış olsa bile birer önermedir. Önermesel bilgi, bağlaçlı bilgi olarak da anılır çünkü ifadeler "yan cümlecikler" kullanılarak betimlenir. Örneğin, "O biliyor *ki* giysi mağazası alışveriş merkezinde" ya da "O bilmiyor *ki* Albany, New York'un merkezidir."

Önermesel bilgi, birçok farklı konudaki bilgiyi içerir; matematiksel bilgi, coğrafi bilgi, bilimsel bilgi vb. bunlardandır. Dolayısıyla, her türlü hakikat bilinebilir (ama düpedüz bilinemeyen hakikatler de olabilir). Epistemolojinin bir amacı, neyin bilinebildiğini ve neyin bilinemediğini belirleyebilmek için bilginin ilkelerini anlamaktır (bu, bilgiye ilişkin neler bilebildiğimizi anlamaya uğraşan meta-epistemolojinin alanına girer). Önermesel bilgi, aynı zamanda *a priori* bilgi (her türlü deneyimden önce gelen bilgi) ve *a posteriori* bilgi (deneyimden sonra gelen bilgi) olarak da ayrılabilir.

BİR ŞEYİ BİLMENİN TAŞIDIĞI ANLAM

Filozoflar, önermesel bilgiyi irdelerken, bilgi hakkında birçok soru sormaya başlarlar, örneğin bir şeyi gerçekten bilmenin ne anlama geldiği, bir şeyi bilmek ile bir şeyi bilmemek arasındaki farkın ne olduğu, bir şeyi bilen bir kişi ile aynı şeyi bilmeyen bir kişi arasındaki farkın ne olduğu bu sorulardandır. Bilgi çok geniş bir alanı kapsadığı için, epistemologlar tümel olan ve tüm önermelere uygulanabilen bir bilgi anlayışı bulmaya çaba gösterirler. Üzerinde görüş birliği sağlanan üç koşul vardır: İnanç, doğruluk ve gerekçelendirme. Gettier probleminin ele alındığı kısımda bu kavramlara değinilmekle birlikte, şimdi bunlara daha ayrıntılı olarak bakacağız.

Gettier problemi olarak dördüncü bir koşulun daha olması gerekir, ama bu koşulun getirdiklerinin ayrıntıları hâlâ tartışılmaktadır.

İnanç

Bilgi yalnızca zihinde mevcuttur ve bu nedenle zihinsel bir durumdur. Ek olarak bilgi bir tür inançtır; çünkü belirli bir şeyle ilgili inançlara sahip olunmazsa, o şey hakkında bilgi olamaz. Bir birey bir inancı fiilen aklında taşıyorsa, buna olaysal inanç denir. Bununla

birlikte bir bireyin inançlarının çoğu olaysal değildir, yani inançlar fiilen akılda taşınmaz, arka planda vardır. Benzer şekilde bir bireyin bilgilerinin çoğu da olaysal olmayan bilgidir, yani kişinin zihnindedir, bilginin sadece küçük bir kısmı faaldir.

Doğruluk

Tüm inançlar bilgi değildir. Bilginin var olması için inanç gerekmekle birlikte, gerekli olan sadece inanç değildir; kişinin düşüncelerinin gerçek dünyayla uyuşmasına olanak veren başka bir şey daha gereklidir. Düşünceler gerçek dünyayla uyuşmadığı zaman, bilgi olarak kabul edilemez. Örneğin, bir köprüden ilk önce güvenle geçilmedikçe, o köprüyü geçmenin güvenli olup olmadığı bilinemez. Bir köprüyü geçmenin güvenli olduğuna inanırsanız ama geçmeye başlayınca köprü çökerse, köprünün güvenli olduğunu *bildiğinizi* söyleyemezsiniz. Köprüyü geçmenin güvenli olduğuna inanabilirsiniz ama ancak köprü güvenle geçtikten sonra, onun güvenli olduğunu *bildiğinizi* beyan edebilirsiniz. İnsanlar, bilgi edinme sürecinde, taşıdıkları doğru inançların sayısını çoğaltmaya (ve yanlış inançların sayısını süreç içinde en aza indirmeye) çabalarlar.

Dolayısıyla, bir inancın bilgi sayılabilmesi için doğru olması gerekir. Öyleyse doğruluk, bilginin bir koşulu olarak görülür, doğruluk olmasaydı bilgi de olmazdı. Doğruluğun olduğu durumlarda bile, özgül bir alan içinde doğruluk yok ise, o özgül bir alan içinde bilgi de yoktur. Örneğin, güzelliğin bakan kişiye göre değiştiği doğruysa, bir şeyin güzel olup olmadığına karar vermek, bilgi olarak kabul edilemez; çünkü o kanaat doğru ya da yanlış olamaz. Öyleyse, bilgi yalnızca inanç değil, o inancın olgulara dayanmasını da gerektirir.

Gerekçelendirme

Bir kişinin inançları olgulara dayandığı zaman bile, yine de bilgi sahibi olmaz. Bilginin olması için bu doğru inançların gerekçelendirilmesi gerekir. Bunun anlamı, bilgi edinmek için, doğru inancın iddi-

alarını destekleyen sağlam bir mantığa ve somut kanıtlara dayanması gerektiğidir. Bu nedenle, tahmin, hatalı akıl yürütme ve yanlış veriler bilgi sayılamaz (sonuçlar doğru inançtan kaynaklansa bile).

Gerekçelendirme önemli olmasına rağmen, bir şey hakkında bilginin olması için mutlak kesinliğin gerekliliğini ima etmez. Ne de olsa insanlar yanılabilirler ve bu da bizi yanılabilirlik kavramına götürür.

Felsefi Tanımlar

YANILABİLİRLİK: Hiçbir inancın gerçekten desteklenebilir ya da gerekçelendirilebilir olmadığına ilişkin felsefi düşünce. Bunu söylemek, bilgi diye bir şeyin olmadığı anlamına gelmez; bu düşünce daha çok kişinin doğru inancı yanlış olsa bile, bilgi edinmenin yine de mümkün olduğunu öne sürer.

Gettier probleminin kanıtladığı gibi, bilgi kavramı sorunlu bir hal alır. Gerekçelendirme kavramını irdeliyorken başka problemlerle karşılaşırız. Filozoflar, gerekçelendirmeyi nasıl yorumlamak gerektiğini düşünürken başlıca iki yaklaşımı irdelerler: İçselcilik ve dışsalcılık.

İçselcilik

İçselcilik, inançların ve inanç oluşumunun zihinsel süreçler olmaları nedeniyle, gerekçelendirmenin tamamen içsel faktörlere bağlı olduğu düşüncesidir. Bu kurama göre, bir bireyin başka zihinsel durumları, bir inancın gerekçesini belirlemede etkili olan biricik faktörlerdir.

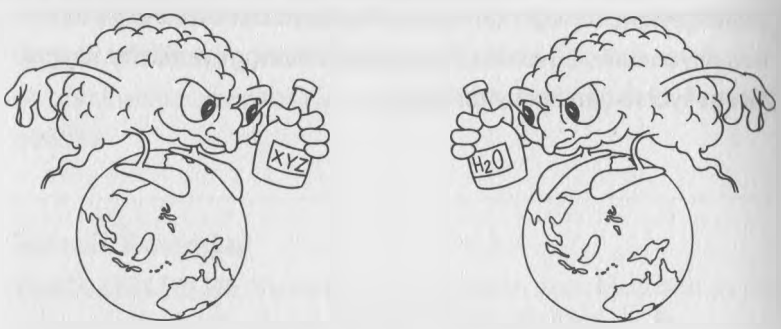
Dışsalcılık

Bazılarının iddiasına göre, yalnızca içsel faktörler üzerine odaklanılırsa, inançlar yanlış gerekçelere dayandırılır ve şansa bağlı kalır. Dışsalcılık, bir inancın gerekçeli olup olmadığını belirlemeye yar-

dımcı olmak üzere en azından bazı dışsal faktörlerin olması gerektiğini öne sürer. Dışsalcılığın en tutulan biçimi olan güvenilircilik, inançların kaynağının dikkate alınması gerektiğini belirtir. Kaynak, çeşitli şeylere, örneğin tanıklığa, akla, duyu deneyimine ya da anılara dayanabilir. Güvenilirciliğe göre, bir inanç güvenilir bir kaynaktan geliyorsa gerekçelendirilebilir.

İKİZ DÜNYA

Kafadan Çıkarılan Anlam

Şu senaryoyu hayal edin:

İkiz Dünya adıyla bilinen ve en ince ayrıntısına varıncaya kadar Dünya gezegeniyle mutlak şekilde özdeş olan, öyle ki iki gezegende yaşayanların bile aynı olduğu hayali bir gezegen olsun. Ama Dünya ile İkiz Dünya arasında bir fark var: Dünya'da su olduğu halde, İkiz Dünya'da oralıların XYZ olarak bildikleri bir madde bulunuyor. Öykü bu ya, orası, H_2O'nun (yani suyun kimyasal bileşiminin) keşfedildiği yaklaşık 1750 yılından önceki Dünya olsun. Bu hayali gezegenin yağmurunda, göllerinde ve denizlerinde su yerine XYZ maddesi bulunuyor. Dahası, XYZ'nin suyunkine benzeyen gözlemlenebilir özellikleri var, ama mikro yapısı farklı. Dünya'da yaşayanlarla özdeş olan İkiz Dünya sakinleri (kendi gezegenlerine Dünya diyorlar), kendilerinin "İngilizce"sini konuşuyorlar ve XYZ'ye "water" (su) diyorlar.

Şimdi, Dünya'da yaşayan Oscar ve İkiz Dünya'da yaşayan ikizi (onun adı da Oscar), *water* sözcüğünü söylediklerinde aynı şeyi mi ifade ederler?

İkiz Dünya düşünce deneyinin yaratıcısı filozof Hilary Putnam'a göre, Oscar ve İkiz Oscar aynı şeyi ifade etmezler; çünkü Oscar H_2O'dan söz ediyorken, İkiz Oscar XYZ'ye atıfta bulunuyordur. Put-

nam'ın bundan çıkardığı sonuca göre, beyindeki zihinsel süreçler bir terimin neye atıfta bulunduğunu belirlemede yeterli olamaz ve o terimin kazandığı anlama yol açan nedensel tarihçeyi kavramak gerekir.

Putnam'ın İkiz Dünya düşünce deneyi, onun "semantik dışsalcılık" olarak bilinen dil felsefesi kuramının gözde örneklerinden biridir.

SEMANTİK DIŞSALCILIK

Hilary Putnam, sentaksın, yani sözdiziminin nasıl anlam kazandığını (semantiği ya da anlambilimi) kavramaya çabalar. Putnam'ın semantik ya da anlamsal dışsalcılık kuramına göre, bir sözcüğün anlamını konuşan bireyin dışındaki faktörler (ya kısmen ya da tamamen) belirler. Başka kuramlar, anlam kazanma sürecinin içsel (kafanın içinde) olduğu inancını taşımasına rağmen, Putnam'ın semantik dışsalcılığı, anlam kazanma sürecinin kafanın dışında olduğunu öne sürmüştür. Başka bir deyişle, Putnam'ın ünlü ifadesiyle, "açıkçası 'anlamlar' kafada değildir!"

Putnam'a göre bir dildeki herhangi bir terimin anlamı, özgül bir dizi ardışık öğeden oluşur:

1. Terimin gönderme yaptığı nesne (İkiz Dünya örneğinde bu, kimyasal bileşimi H_2O olan maddedir).
2. Terimle sıklıkla ilişkilendirilen (ve "klişeler" olarak bilinen) tipik terimler (söz gelişi, suyun sıklıkla ilişkilendirildiği *renksiz*, *kokusuz* ve *ıslatıcı* terimleri).
3. Nesneyi kategorize eden anlamsal göstergeler (söz gelişi, *sıvı*).
4. Söz dizimsel göstergeler (örneğin, kütlesel ad, ayrı birimler olarak düşünülmeyen gönderge terimler içeren bir ad türü).

Semantik dışsalcılığa ilişkin fikirleri temelinde, Putnam kendisinin geliştirdiği nedensel gönderme kuramını açıklayarak devam eder. Sözcüklerin, göndergede biten bir nedensellik zincirinin sonucu olarak göndergelerini kazandıklarını iddia eder. Örneğin, Mısır'daki piramitleri hiç görmemiş biri bile yine de onlara gönderme yapabilir; çünkü piramitlerin ne olduğuna ilişkin kavram hâlâ vardır. Bu nasıl olabilir? Çünkü bu terim, başkalarıyla etkileşimin sonucu olarak edinilmiştir (onlar da bu bilgiyi edinmek için, başkalarıyla etkileşimde bulunarak bilgisini edinmiş olan başkalarıyla etkileşimde bulunmuşlardı vb.). Bu örüntü böylece sürüp gider, ta ki en sonunda konuyla ilgili dolaysız deneyime sahip olmuş bir kişiye ulaşıncaya kadar. Bu nedensellik zincirinden dolayı, bir şeyle ilgili dolaysız deneyime sahip olunmadan bile o şeyi irdelemek mümkün olur.

DAR ZİHİNSEL İÇERİK

Hilary Putnam'ın düşünce deneyi İkiz Dünya, "geniş içerik" olarak bilinen ve "dar zihinsel içerik" görüşüne zıt bir bakış açısı olan daha büyük bir tartışma konusunun bir parçasıdır. Dar zihinsel içeriğin ardında yatan düşünce, zihinsel içeriğin içsel (ya da fıtri) olduğu, bu nedenle de Putnam'ın semantik dışsalcılığının aksine kişinin çevresine hiç de bağlı olmadığıdır, daha çok, o belirli şeyin doğasına has bir özellik olduğudur. (Örneğin, bir kuruşun fıtri özelliği yuvarlak olmasıdır, oysaki birisinin cebinde olması dışsal bir özelliktir.) Bir nesne hakkında birisinin taşıdığı inancın dar içeriğini, o tekil nesnenin her eş kopyası paylaşmalıdır.

Dar zihinsel içeriğin doğru olduğuna inanan bazıları, zihinsel içeriğin ve davranışın inançlarımızdan doğan nedensel sonucun neticeleri olduğunu öne sürerler. Başka bir deyişle, hareket tarzımız inançlarımızdan ve arzularımızdan dolayı öyledir. Başkaları ise insanların içgözlemle düşüncelerine erişebildiklerini öne sürerler,

yani düşüncelerimizden ikisinde aynı içeriğin bulunup bulunmadığını belirleyebilmemiz gerektiğini söylerler. Bu iddiaya göre, H_2O'nun ve XYZ'nin kimyasal bileşiminden habersiz olan iki Oscar, düşüncelerinin H_2O'yla ilgili düşünceler mi, yoksa XYZ'yle ilgili düşünceler mi olduğunu bilme olanağından yoksundur; çünkü suya benzeyen diğer maddenin var olduğundan bile haberdar değildir. Filozoflar, bunu anlamak için "yavaş geçiş" kavramını yaratmışlardır. Peki, Oscar İkiz Dünya'ya taşınsa ne olur? İlk başta bu madde hakkında suyla ilgili düşünceler taşımaya devam edecektir; ama XYZ'yle etkileşimi ve H_2O'dan uzak kaldığı süre uzadıkça, H_2O'yu değil de XYZ'yi düşünür hale gelecektir. Zaman geçtikçe suyla ilgili düşünceleri farklı bir geniş içerik kazanacaktır (ve Oscar bu değişikliğin farkına varmazdı çünkü düşünceleri sanki her zamanki içeriğin aynısına sahipmiş gibi gelirdi). İçe yönelik erişime sahip olmak ve bu içeriklerin farklı olduğunu anlamak için, geniş zihinsel içeriğe değil, dar zihinsel içeriğe ihtiyacımız vardır.

Dar zihinsel içerik, filozoflar arasında tartışmalı bir konudur; birçoğu bunu reddederek geniş zihinsel içeriği yeğler. Putnam'ın İkiz Dünya'sı, geniş zihinsel içeriğin niçin daha anlamlı geldiğinin en tanınmış örneğidir. İki Oscar da aynı fıtri özelliklere sahiptir; ne var ki farklı maddelere atıf yapmaktadır. Bu nedenle fıtri özellikler, Oscarların neye atıf yaptıklarını belirlemede yeterli değildir. Bu da bizi yeniden Putnam'ın "açıkçası 'anlamlar' kafada değildir!" şeklindeki ünlü sözüne getirir.

ARTHUR SCHOPENHAUER (1788-1860)

Kötümser Filozof

Arthur Schopenhauer 22 Şubat 1788'de Polonya'nın Danzig (bugünkü Gdańsk) kentinde doğdu. Schopenhauer henüz gençken, bir tüccar olan babası, akademik eğilimli Arthur'a bir öneride bulundu: Ya üniversiteye girmek için hazırlanabilirdi ya da ebeveynleriyle Avrupa'yı dolaşabilir ve bu gezilerinden dönünce bir tüccarın yanına çırak girebilirdi. Schopenhauer ailesiyle gezmeyi seçti ve bu yolculuk sırasında Avrupa'nın her yanında yoksulların çektiği korkunç eziyete ilk elden tanık oldu. Bu deneyim, sonraları bir filozof olarak benimseyip temsil edeceği kötümser dünya görüşünü derinden etkileyecekti.

Avrupa seyahatinden dönünce, Schopenhauer, pazarlıkta yaptığı seçime göre bir tüccarın yanında çıraklık kariyerine hazırlanmaya başladı. Henüz on yedi yaşındayken babası öldü (intihar ettiği kanısı yaygındı) ve iki yıl sonra Schopenhauer çıraklığı bırakarak akademik kariyerine başladı.

Schopenhauer okula devam ediyorken, Weimar'a taşınmış olan annesi sıklıkla entelektüel ve sosyal çevrelere katılmaya başladı. Zamanın etkili düşünürlerinden birçoğunun uğrak yeri olan bir salonda garson ve yazar olarak çalıştığı için, oğlunu (en sonunda birlikte renklerle ilgili bir kuram geliştirecekleri) Johann Wolfgang von Goethe'yle ve (Schopenhauer'ın Doğu düşüncesine ilgi duymasına yol açan) Friedrich Majer'le tanıştırdı. Schopenhauer'ın annesiyle ilişkisi gitgide öylesine gerginleşti ki, Schopenhauer otuz yaşına geldiğinde, annesi bir daha kendisiyle asla konuşmamasını söyledi.

Artık Göttingen Üniversitesi'nde okuduğu 1809'a gelindiğinde, Schopenhauer üçüncü yarıyılına kadar tıp öğrenimi gördü, sonra felsefeye geçmeye karar verdi. Schopenhauer, felsefe eğitimini sürdürmek üzere en sonunda Berlin Üniversitesi'ne geçiş yaptı.

1813'te Schopenhauer, Napolyon'un *Grande Armée*'sinin saldırısı nedeniyle küçük bir kasaba olan Rudolstadt'a kaçtı; yeterli neden düşüncesi üzerine bir soruşturma olan *Über die vierfache Wurzel des Satzes vom zureichenden Grunde* (Yeterli Neden İlkesinin Dörtlü Kökü Üzerine) adlı kitabını orada yazmaya başladı. Schopenhauer, ertesi yıl, ünlü renk kuramını içeren *Görüş ve Renkler* ile felsefi sisteminin genel bir özeti olan *İstenç ve Tasarım Olarak Dünya* adlı eserlerini yazdığı Dresden'e taşındı. 1820'ye gelindiğinde, Schopenhauer Berlin Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktaydı. Yine kendisi gibi öğretim görevlisi olan Wilhelm Hegel'le aşırı rekabete girişti; dinleyenleri ikisinden birini tercih etmeye zorlamak için, konferanslarını sıklıkla Hegel'inkilerle aynı saate denk getiriyordu. Ama öğrenciler Hegel'in konferanslarına akın ederlerken Schopenhauer'ınkilere çok az katılım oluyordu; Schopenhauer giderek daha büyük kıskançlığa kapıldı ve akademik dünyaya karşı yabancılaşma hissetti. Çalışmaları ancak sonraki yıllarda dikkat çekmeye başladı ve Avrupa çapında üne kavuştu.

SCHOPENHAUER'IN FELSEFESİ

Arthur Schopenhauer'ın felsefi çalışmaları çeşitli konulara değinmekle birlikte, genel olarak bakıldığında bir kötümserlik izleği ve insanlığın durumu konusunda duyulan acı her zaman görülebilir.

Yeterli Neden İlkesinin Dörtlü Kökü Üzerine

1813 tarihli yayınlanmış tezinde Schopenhauer, evrenin anlaşılabilir olduğu konusunda filozoflar arasında benimsenen varsayımı ele alır ve gerçek olan şeylerin akılcı olduğu şeklindeki yeterli neden ilkesini eleştirir. Schopenhauer'ın belirttiğine göre, yeterli neden ilkesinin kullanılması için ardından açıklanması gereken bir şeyin düşünülebilmesi gerekir, bu da öncelikle bir öznenin olması gerektiği anlamına gelir. Dolayısıyla, deneyimleri olası kılan tek şey, algı-

layan zihindir. Schopenhauer bu nedenle, dünyanın salt bir temsil ya da tasarım olduğu sonucuna varır.

"İstenç" Felsefesi

Schopenhauer'ın belki de en önemli felsefi çalışması, bireysel güdülenme üzerinedir. Schopenhauer, kişinin bireysel ahlakını toplumun ve aklın belirlediğini iddia eden Kant'ın ve Hegel'in iyimserliğini eleştirir. Onun yerine, bireyleri güdüleyen şeyin, doyurulması asla mümkün olmayan kendi arzuları ya da "yaşama istenci" olduğunu ve insanlığa bunun yol gösterdiğini iddia eder. Schopenhauer'ın kötümserlik ve insanlığı olumsuz bir ışık altında görme eğilimine işte burada tanık oluruz; üstelik bu eğilim onun tüm eserlerinde kendini hissettirir. Schopenhauer'a göre, "istenç" insanoğlunun çektiği tüm acıların kaynağıdır ve bu acı sürekli daha çoğunu arzulamanın sonucudur.

Schopenhauer, insan arzusunun (ve dolayısıyla insan eyleminin) hiçbir doğrultusunun ya da mantığının olmadığı ve beyhude olduğu sonucuna ulaşır. Öne sürdüğüne göre, dünya yalnızca korkunç bir yer (zalimlik, hastalık, acı vb. gibi şeylerle dolu bir yer) olmakla kalmaz; dünyaların da en kötüsüdür ve birazcık daha kötü olabilseydi, varlığı sona ererdi.

Estetik

Schopenhauer'a göre estetik, zekâyı istençten ayırır ve bedenle bağlantılı değildir. Sanat, ya sanatçının herhangi bir şey yaratmadan önce zihninde peşinen belirlenmiş bir edimdir ya da kendiliğinden oluşan bir edimdir; beden ise istencin salt uzantısından başka bir şey değildir.

İnsanlara yol gösteren istencin temelinde arzu varsa, sanat da dünyanın verdiği acıdan geçici olarak kaçma olanağı verir; çünkü estetik düşünüm, kişinin dünyayı salt temsil olarak algılamaktan vazgeçmesini sağlar. Sanat, bu nedenle yeterli nedenin ötesine ge-

çer. Schopenhauer'a göre, müzik en arı sanat biçimidir çünkü müziğin istenci cisimleştirme gücüne sahip olduğu kanısındadır.

Etik

Schopenhauer geliştirdiği ahlak kuramında, insan ahlakına kılavuzluk eden üç tane birincil özendirici saptar: bencillik, fesatlık ve şefkat.

- **Bencillik:** İnsanlığın özçıkara dayalı eylemlere yönlendirilmesinden ve hazzı, mutluluğu arzu etmesinden sorumludur. Schopenhauer, insan davranışlarının çoğunun bencillikten kaynaklandığı kanısındadır.
- **Fesatlık:** Schopenhauer, bencillik edimleri ile kişisel kazançtan bağımsız olan ve başkalarına zarar verme amacı güden fesatlık edimleri arasında ayrım yapar.
- **Şefkat:** Schopenhauer'a göre bu, ahlaklı edimlere götürebilen tek sahici şeydir; çünkü bir edimde bulunulurken yalnızca iyilik amacı güdülür ve görev duygusuyla ya da kişisel yarar güdüsüyle hareket edilmez.

Schopenhauer, aşkı da insanın üremeyi ve dolayısıyla varlığını sürdürmeyi arzu etmesini sağlayan "yaşam istenci"ne yardımcı olan bilinçdışı bir öğe olarak görüyordu.

Doğu Felsefesi

Schopenhauer, yapıtlarında Doğu felsefesine yer veren ilk filozoflardan biri olmasıyla dikkati çeker; Hindu ve Budist felsefesine özellikle büyük ilgi duymuştur. Schopenhauer'ın kötümser bakış açısı, *Budizmin Dört Yüce Gerçek* öğretisinden inanılmaz ölçüde etkilenmiştir ve gerçekte Schopenhauer, kendi kötümser kuramını geliştirirken, bunları temel olarak kullanmıştır.

Schopenhauer, dünyanın *Vorstellung*, yani "temsilden ibaret" olduğunu iddia eder. Bu nedenle, dünya yalnızca acıyla dolu olmakla kalmaz; dünya tamamen gerçek de değildir ve bir gerçekliğin salt bir temsilidir (Platon'un mağarasına çok benzer). *Der Wille*, istençtir ve her şeyin yüzeysel görünüşünün altında o yatar.

Schopenhauer, felsefesinin ana fikrini –dünya, istencin ifadesidir şeklindeki fikrini– geliştirirken, Hinduizmin kutsal yazıları olan Upanişadlar'dan da yararlandı.

DÖRT YÜCE GERÇEK	SCHOPENHAUER'IN EKLEMELERİ
1. Yaşam, acı çekmek demektir.	Dünya, *Vorstellung*'dur (temsilden ibarettir)
2. Acının kökeni arzudur.	a. Acının nedeni istemektir. b. *Der Wille* (istenç) olarak dünya.
3. Umut vardır.	Pek az umut vardır.
4. Umut, Sekiz Aşamalı Yüce Yoldadır.	Umut şunlardadır: a. Estetik düşünüm. b. Estetikçiliği uygulamaya koymak.

KARL MARX (1818-1883)

Komünizmin Babası

Karl Marx 5 Mayıs 1818'de Prusya'da doğdu. Marx'ın babası, Prusya reform hareketinde yer alan başarılı bir avukattı; Voltaire'in ve Kant'ın eserlerine değer verirdi. Kant'ın hem annesi hem de babası Yahudi olmasına rağmen, 1815'te Yahudilerin tam yurttaşlık hakkı elde etmelerini yasaklayan kanunun sonucu olarak babası din değiştirerek Lutherciliğe geçti.

Karl Marx 1835'te Bonn Üniversitesi'ne girdi, sonra babasının isteğiyle Berlin Üniversitesi'ne nakil yaptırdı (babası oranın daha ciddi bir okul olduğunu düşünüyordu). Marx, Berlin Üniversitesi'nde hukuk eğitimi almaya başladıktan sonra felsefeye geçti ve Hegel'in çalışmalarını öğrenmeye başladı. Çok geçmeden, zamanın dinsel ve siyasal kurumlarını eleştiren, Genç Hegelciler olarak bilinen radikal öğrenci grubuna katılacaktı.

1841'de Marx, eskiçağ Yunan doğa felsefesine ilişkin teziyle Jena Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. Benimsediği radikal siyasal ideolojiler nedeniyle kendisine öğretim görevi verilmedi. Marx ondan sonra gazeteci olarak çalışmaya başladı ve 1842'de liberal *Rheinische Zeitung* gazetesinin editörü oldu. Ne var ki, aradan bir yıl ancak geçtikten sonra hükümet bu gazeteyi kapattı. Marx daha sonra evlendi ve Paris'e taşındı. 1944'te orada Bruno Bauer'e (eski arkadaşı, Genç Hegelci) yönelik bir eleştiriyi Friedrich Engels'le birlikte kaleme aldı. Kısa süre sonra Marx, yine başka bir radikal gazeteye yazı yazdığı için Fransa'dan çıkarıldı (bu gazetenin en sonunda Komünist Birliğe dönüşecek olan bir örgütle yakın bağları vardı); bu yüzden Brüksel'e taşındı.

Brüksel'deki döneminde Karl Marx sosyalizm fikirleriyle tanışınca Genç Hegelcilerin ideolojisinden koptu. Yine Brüksel'de yaşıyorken, *Alman İdeolojisi* adlı kitabında dile getireceği tarihsel maddecilik kuramını geliştirdi ve *Feuerbach Üzerine Tezler*'i yazdı (bu kitap,

ölümünden sonrasına kadar yayınlanmayacaktı çünkü kitaplarını yayımlamaya istekli yayınevi bulamıyordu).

1846'da Marx, Avrupa'nın her yanındaki sosyalistler arasında bağ kurmak amacıyla bir Komünist Yazışma Komitesi kurdu. Marx'ın ortaya attığı fikirler, İngiltere'de sosyalistlere esin vererek, Komünist Birliği'nin kurulmasını sağladı ve 1847'de Marx ve Engels, Londra'da toplanan merkez komitesinin isteğiyle *Komünist Parti Manifestosu*'nu kaleme aldılar. *Komünist Parti Manifestosu* 1848'de yayımlandı ve sonuç olarak Karl Marx 1849'da Belçika'dan çıkarıldı. Fransa'dan sınır dışı edilen ve Prusya tarafından yeniden yurttaşlığa kabul edilmeyen Marx en sonunda Londra'ya gitti; orada Alman İşçi Eğitimi Derneği'ni geliştirme çabalarına katıldı ve Komünist Birliği'nin yeni genel merkezini oluşturdu. Marx, en büyük eseri olarak kabul edilen *Kapital* başlıklı iktisat incelemesinin ilk cildini 1867'de yayımladı. Yaşamının geriye kalanını, sonraki iki cildin elyazmaları üzerinde çalışarak geçirdi; ne var ki elyazmalarını tamamlayamadan vefat etti ve bu kitaplar ölümünden sonra yayımlandı.

KARL MARX'IN FELSEFİ İZLEKLERİ

Marx'ın külliyatı, bireyin emekçi olarak üstlendiği rol ve mal ile hizmet alışverişiyle olan bağlantısı üzerine odaklanır.

Tarihsel Maddecilik

Marx, Hegel'in felsefi çalışmalarından inanılmaz ölçüde etkilendi; özellikle insan bilincinin nesneleri anlamaya dönük basit çabalarla başlayıp özfarkındalığa ve daha yüksek, daha karmaşık, daha soyut düşünce süreçlerine evrildiği yolunda Hegel'in dile getirdiği düşünce, Marx'ı çok derinden etkiledi. Hegel, tarihin de benzer bir diyalektik süreç olduğunu öne sürüyordu; belirli bir zaman dilimine özgü çelişkiler, o önceki çelişkileri çözüp gidermeye çabalayan yeni bir zaman dilimine yol açıyordu.

Marx, Hegel'in tarihle ilgili görüşüne büyük ölçüde katılmakla birlikte, Hegel bir idealistti; Marx ise kendisini maddeci olarak görüyordu. Dolayısıyla Hegel, insanların çevreleriyle ilişki kurmalarının birincil yolunun fikirler olduğuna ve tarihin, ilgili zaman dilimini temsil eden fikirler temelinde anlaşılabileceğine inanırken, Marx tarihteki bir zaman diliminde toplumların örgütlenme tarzlarının gerçekte o toplumla ilgili temel gerçek olduğuna inanıyordu. Marx tarihe, sınıflar arasında kırgınlık duyguları meydana getirerek farklı toplumların oluşmasına yol açan bir dizi iktisadi sistemin evrilen bir örüntüsü olarak bakıyordu.

Emeğin Yabancılaşması

Marx, bir kişinin esenlik duygusunda ve kendini kavramasında kilit bileşenin emek olduğunu savunur. Kişi, nesnel maddeyi dayanıklı ve değerli bir şeye dönüştürmeye çalışırken, kendisini dışsallaşmış olarak ve sanki varoluşun yalın gereklerini yerine getirmiş gibi görür. Marx, emeğin yalnızca kişisel bir yaratma edimi olmakla kalmadığını; kişinin kimliğinin ve sağkalımının sergilenmesi de olduğunu öne sürer.

Marx, özel mülkiyete dayalı bir sistem olan kapitalizmde, işçinin ne yazık ki kendisi için temel önem taşıyan özdeğerden ve kimlikten yoksun bırakıldığını belirtir. Ürününden artık uzak kalan işçi yaptığı işe, kendisine ve iş arkadaşlarına yabancılaşır. İşçinin kişisel bir doyum duygusu tatması artık söz konusu değildir ve işçi artık çalışmayı sadece hayatta kalma yolu olarak görür. İşçi, iş sürecine yabancılaştığı için ve emek benliğin kilit bir bileşeni olduğundan, işçi de benliğine ve bütün insanlığa yabancılaşmak zorunda kalır. Kapitalizmin doğurduğu sürekli yabancılaşma, böylelikle tarihsel maddecilikte irdelenen uzlaşmaz ilişkiyi yaratır ve eninde sonunda kapitalizmin yıkılmasına yol açacaktır.

Değere İlişkin Emek Kuramı

Marx, *meta* teriminin anlamını "gereksinimleri ya da istekleri karşılayan dışsal bir nesne" olarak belirtir. Ayrıca kullanım değeri (bu tür gereksinimleri ya da istekleri karşılayabilme özelliği) ile değişim değeri (diğer metalar karşısında –parayla ölçülen– değer) arasında ayrım yapar. Tüm metalar emek ürünleridir ve Karl Marx'a göre, bir metanın değeri arz-talep gibi bir ölçüyle belirlenmemelidir; daha çok bu değer o metanın yapımında kullanılan emek miktarını temel almalıdır. Bu nedenle, bir metanın pazardaki değeri, onun yapımına giden emeği ve üretimi temsil etmelidir.

Değere İlişkin Emek Kuramı

Marx'ın değere ilişkin emek kuramı ya da emek-değer kuramı önemlidir; çünkü yine onun geliştirdiği sömürü kuramının, yani işverenlerin işçilerini sömürmelerinin sonucu olarak kâr elde ettiklerini belirten kuramın kökünü oluşturur.

Bir kişi, metalar satın almak yoluyla gereksinimlerini ve isteklerini karşılamak için, ilk önce kendi bir meta üretmeli ve satmalıdır; bu tür alışverişler ise ancak para kullanılarak yapılabilir. Marx, kapitalistler arasında geçerli olan dürtünün meta arzusu değil, para arzusu olduğunu öne sürer. Bu dürtünün güdülediği kapitalistler, en düşük maliyetle en çok emek elde etmek, sonra da metanın değişim değerine değil, ödedikleri paradan fazlasına satmak üzere ücretleri ve çalışma saatlerini belirlerler. Kapitalistler, Marx'ın "artık değer" dediği fazlalığa el koyarak işçileri sömürürler.

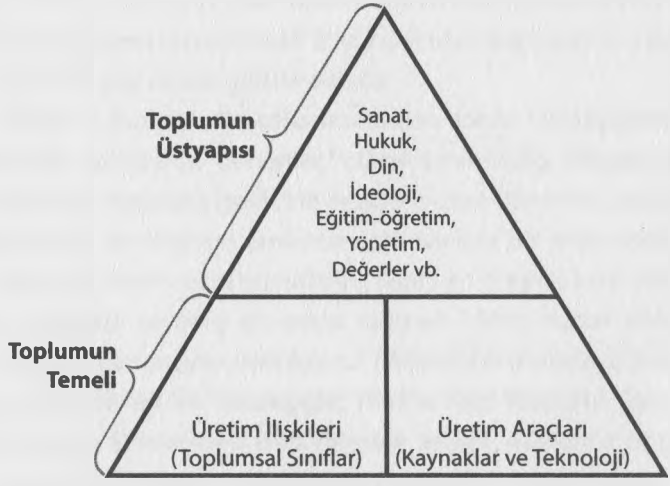
Üretim Tarzı ve Üretim İlişkileri

Marx'a göre, bir toplumda iktisadi üretimin örgütlenmesi, "üretim tarzı" olarak bilinir. Bir toplumun mal üretmek için kullandığı "üretim araçları" (örneğin hammaddeler, fabrikalar, makineler, hatta emek gücü)

üretim tarzı bünyesinde yer alır. Marx daha sonra, üretim araçlarına sahip olmayanlar (örneğin işçiler) ile sahip olanlar (örneğin burjuvazi ya da kapitalistler) arasındaki ilişkiler olarak üretim ilişkilerini tanımlar. Karl Marx'ın öne sürdüğüne göre tarihin evrimi, üretim tarzı ile üretim ilişkileri arasındaki etkileşimin sonucudur. Üretim tarzı evrimini sürdürüp üretim yeteneğinin en üst noktasına ulaşırken, sınıflar arasında üretim ilişkilerine bağlı olarak husumet oluşmaya başlar (başka bir deyişle, üretim araçlarının sahipleri ile işçiler karşı karşıya gelirler).

Kapitalizm olarak bilinen üretim tarzının temelini, Marx'a göre üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin varlığı oluşturur. Kapitalizm, emekten en düşük maliyetle en fazlasını elde etme fikrine dayanır ve işçilere ancak yaşayabilmelerine ve üretimi sürdürebilmelerine yetecek kadar ücret ödenir. Marx, işçilerin bir gün sömürüyü ve kapitalizmin uzlaşmaz zıtlıklar içeren mahiyetini anlayacaklarını, bunun da eninde sonunda işçi sınıfı tarafından kapitalizmin devrilmesine yol açacağını savunur. Kapitalizmin yerini alacak yeni üretim tarzı, üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayalı olacaktır; bu da komünizmdir.

Marksist Toplum Anlayışı

Meta Fetişizmi

Marx'ın inancına göre, insanlar dünyayı anlamaya çalışırlarken para gibi şeylere (nasıl elde edildiğine, kimde bulunduğuna, nasıl harcandığına vb.) ve metalara (bir ürünü satın alma ya da üretme maliyetine, bir ürüne yönelik talebe vb.) kafayı takarlar. Marx bunları "fetişler" olarak, yani insanların kafayı taktıkları ve yeri gelince gerçeği anlamalarına engel olan putlar olarak görür. İşçi sınıfının sömürüldüğü gerçeğini insanların anlamalarını önleyen işte bu fetişlerdir. Nitekim kapitalizmde, gündelik hayatta bir metanın piyasa fiyatı yalnızca sömürüye bağlı olmakla kalmaz; işçilerin sömürüldükleri gerçeğini de gözlerden gizler. Bu nedenle, Marx'ın tezine göre, kapitalist üretim tarzının, neden olduğu sömürüyle karşı karşıya gelmeksizin sürmesine olanak veren şey meta fetişizminin varlığıdır.

MARTIN HEIDEGGER (1889-1976)

Varlık ve Zaman

Martin Heidegger 26 Eylül 1889'da Almanya'nın Messkirch kasabasında doğdu. Messkirch, aşırı tutucu ve dinci bir kırsal kasabaydı; Heidegger'in yetiştiriliş tarzı, onun felsefi kariyerini derinden etkileyecekti. Heidegger 1909'da Freiburg Üniversitesi'nde teoloji öğrenimine başladı ama 1911'e gelindiğinde ilgi odağı felsefeye yönelmiş bulunuyordu.

Heidegger birçok filozoftan inanılmaz ölçüde etkilenmiş olmasına rağmen, Aristoteles'in *Metafizik*'i, özellikle de farklı varlık ya da oluş tarzlarını birleştiren şeyi anlama arzusu Heidegger'i derinlemesine etkileyecekti. Bunun yanı sıra, 1919'da yardımcılığını yaptığı ve ölümünden sonra kürsüsünü devraldığı Edmund Husserl'ın çalışmaları, Heidegger'i en ünlü eseri olan *Varlık ve Zaman*'ı yazmaya götürdü.

Varlık ve Zaman 1927'de yayımlandı ve kıta Avrupa'sı felsefesinin inanılmaz ölçüde önemli bir metni olarak övgü topladı. Günümüzde bile yirminci yüzyılın tekil olarak en önemli eserlerinden biri sayılmakta ve en büyük felsefi düşünürlerden birçoğunun çalışmaları için itici güç olarak görülmektedir.

Varlık ve Zaman'ın yayımlanmasından sonra, Heidegger'in felsefesinde kendisinin "dönemeç" olarak tanımladığı dikkate değer bir değişim meydana geldi. Heidegger'e göre dönemeç, onun düşünüşünde bir değişim olmaktan çok *varlık*ta bir değişimdi. Heidegger, bu dönemecin unsurlarını, ikinci en önemli eseri ve 1936 yılı dolayında yazılmış olmasına rağmen 1989'a kadar Almanca olarak yayımlanmayan *Beiträge zur Philosophie* (Felsefeye Katkılar) adlı eserinde anlattı. Heidegger, 1933'te Nazi Partisi'ne üye oldu ve Freiburg Üniversitesi rektörlüğüne seçildi. Rektörlük dönemine ilişkin farklı şeyler anlatılmasına rağmen –bazıları onun Nazi

siyasetini üniversite eğitimine canla başla soktuğunu söyledikleri halde, kimileri de Nazi siyasetinin uygulanmasına izin vermekle birlikte o siyasetin bazı ayrıntılarına karşı gizli bir direniş hareketi yürüttüğünü iddia ederler– Heidegger uzun süre rektör olarak kalmadı, 1934'te bu görevden istifa etti. Heidegger, aynı yıl Nazi Partisi'nden gitgide uzaklaştı ama partiden hiçbir zaman resmen ayrılmadı. İkinci Dünya Savaşı sona erince, Freiburg Üniversitesi'ni Nazilerden arındırma komitesi Heidegger'i soruşturdu ve eğitim vermesini yasakladı. Bu yasak 1949'a kadar sürdü ve Heidegger'e ertesi yıl emeritus profesör unvanı verildi.

VARLIK VE ZAMAN

Varlık ve Zaman, Martin Heidegger'in en önemli ve karmaşık felsefi çalışmasıdır; Heidegger'i bir anda yirminci yüzyılın en önemli filozoflarından biri yapmıştır. Heidegger, "varlık" olmanın ne anlama geldiğine ilişkin metafizik soruyu irdeler. *Varlığın* aşağıdaki üç farklı türden töze bölündüğünü öne süren Descartes'ın çalışmalarını ele alarak başlar:

1. Başka kendiliklere (entite) gereksinimi olmayan kendilikler.
2. *Res cogitans* (maddi olmayan tözler).
3. *Res extensa* (maddi tözler).

Heidegger'e göre, bu varlık fikri "belirsiz farklılığa" yol açar; çünkü varlığın bu üç olasılığın hepsi halinde bulunabildiği varsayımını içermektedir, buysa düpedüz anlamsızdır. İkincisi, Heidegger Descartes'ın varlık inancının yanlış olduğu sonucuna ulaşır; çünkü Descartes'ın bulguları dünyanın sırf *res extensa*'dan oluştuğunu ve varlığın sırf "başka bir nesneyi bilme" anlamına geldiğini göstermektedir.

Oysaki Heidegger, varlığı anlamanın en iyi yolunun içeriye bakmaktan ve kendi benlerimizi sorgulamaktan geçtiği kanısındadır. Heidegger, bu nedenle "varlık biziz" sonucuna ulaşır. Bunu "orada olma" anlamına gelen *Dasein* terimiyle ifade eder ve bu, Heidegger'e göre varlık nedir sorusunu kendisine soran varlıktır. Öyleyse *Dasein* kendi kendini yorumlayan varlıktır, "Ben" diyendir ve "benim-lik"e sahip olandır. Kendi kendini yorumlama, bu nedenle varoluştur.

Heidegger, bundan sonra, varlığın üç tarzının olduğunu açıklığa kavuşturmaya girişir:

1. *Dasein.*
2. Göz önünde oluş (bir şeye bakılınca, o şey gözlemlenince, ancak çıplak gerçeklerle ve kavramlarla ilgili hale gelince var olan şeyler).
3. El altında oluş (salt kullanılabilir olmasalar bile, araç-gereç gibi şeylerin sahip olduğu varlık; bunlar varlık olmalarından dolayı her zaman çekilip çevrilebilir niteliktedir).

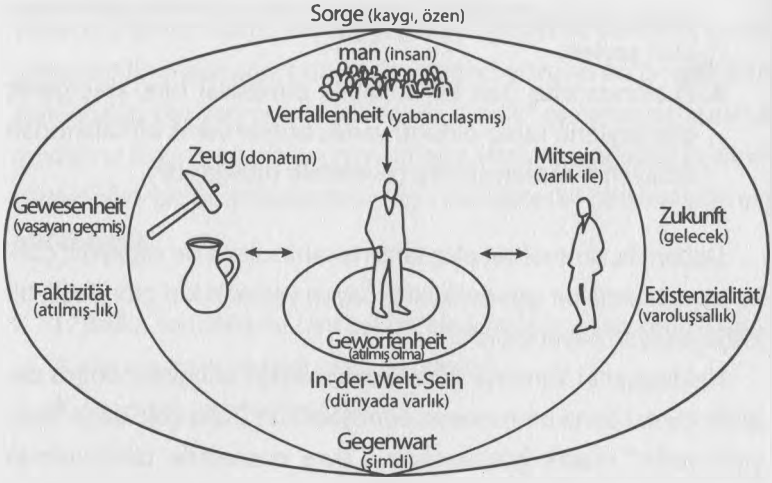
Dasein'da, normal var oluş tarzı ne sahicidir ne de yapaydır; çünkü bu ortalama bir gündelikliktir; hayatı yaşayan kişi gibi değil, bir kişiyi yaşayan hayat gibidir.

Heidegger'in kanısına göre, özneye ilişkin anlayışlar doğru değildir çünkü özne bir nesneye dönüştürülür. Daha çok, özne "dünyada-varlık" olarak görülmelidir. Çevre nesnelerle doldurulmak yerine, *şeyler*le doldurulur. Bu şeyler *Zeug*, yani "donatım" olarak adlandırılır ve projeleri gerekleştirmekte kullanılır. *Zeug*, ancak içinde yer aldığı özgül proje(ler)de neyse öyle olması halinde ya da proje(ler)in parçası olan başka şeylere kıyasla neyse öyle olması halinde önemli ya da anlamlıdır. Bu nedenle *Zeug*'un tikel varlığı, el altında oluş tarzındadır. Bir şeyin varlığı, bir *Dasein* projesi bağlamıyla ve o projenin içerdiği başka şeylerin bağlamıyla, o şey olarak ona ve-

rilmiştir. Başka bir deyişle şeyler, başka şeylere göre bulundukları yerden dolayı zaten neyseler odurlar.

Bununla birlikte, *Dasein* anlam oluşturamaz; çünkü tamamen kendi kendine var olan tekil bir kendilik değildir. *Dasein*'ın bireyselliği, benzersiz ama kusurlu bir perspektif yaratır; çünkü her zaman başka şeylerle görelidir ve her zaman başka şeylerin yer aldığı bir dünyadadır. Donatım (dil, projeler ve sözcükler gibi) yalnızca tek kişi için olmadığından, öyleyse *Dasein*, Heidegger'in "onların beni" dediği şeydir.

Heidegger'in çıkardığı sonuca göre, *Dasein*'ın varlığı zamandır. Bir ölümlü olarak *Dasein*, doğumdan ölüme kadar sürmekle birlikte, *Dasein*'ın dünyaya erişimi gelenek ve tarih aracılığıyla olur.

Soldan sağa: *Gewesenheit*, "yaşayan geçmiş" ya da "olmuş-luk" anlamına gelir. *Faktizität*, "atılmış-lık" anlamına gelir; çünkü Heidegger'e göre insanlar dünyaya atılmışlardır. *Zeug*, "donatım" demektir ve kişinin anlamlı ilişkilerde bulunduğu nesnedir. *Sorge*, "özen" ya da "kaygı" anlamına gelir ve Heidegger'e göre kişinin dünyada

oluşunun asıl temelidir, çünkü içimizde dürtü yaratır. *Verfallenheit*, "düşmüş" ya da "yabancılaşmış" anlamına gelir. *Geworfenheit*, "atılmış olma" anlamına gelir. *In-der-Welt-Sein*, "dünyada-varlık" anlamına gelir. *Gegenwart*, "şimdi" demektir. *Mitsein*, "varlık ile" anlamına gelir. *Zukunft*, "gelecek" demektir. *Existenzialität* "varoluşsallık" demektir.

DÖNEMEÇ

İkinci Dünya Savaşı'ndan bir süre sonra, Heidegger'in çalışmalarında odak değişikliği başladı. Heidegger, başlı başına davranışın, halihazırda mevcut olan "varlığa açık oluş"a ne şekilde bağımlı olduğuna odaklanmaya yöneldi. Heidegger'in belirttiğine göre bu önsel açık oluşun sürdürülmesi, insan olmanın özüdür ve modern insan bu açık oluşu unutmaktadır. Heidegger'e göre bu tip açık oluş, Herakleitos ve Anaksimandros gibi Sokrates öncesi filozofların zamanında sahiciydi; ne var ki Platon'un felsefi çalışmalarıyla birlikte unutulmaya yüz tuttu.

Heidegger, teknolojiyle ve şiirle de ilgilendi; bunların ikisinin de varlığı "açığa çıkarma"nın zıt yöntemleri olduğu kanısındaydı. Yeni şiirlerin yaratılması, varlığı açığa çıkarma yeteneği taşımasına rağmen yeni teknoloji, varoluşu "çerçeve"ler (onun *Gestell* diye bilinen kavramı) ve özne ile nesne arasındaki ayrımı daha da açığa çıkarır. Heidegger'in dediğine göre, teknoloji insanların varlık hakkında yeni bir anlayış edinmelerine olanak sağlamada rol oynayabilmesine rağmen, teknolojinin yarattığı çerçeveleme, insanoğlunun daha asal hakikati açığa çıkarma ve deneyimleme yeteneğini tehdit etmektedir.

VOLTAIRE (1694-1778)

Tartışmalı Filozof

François-Marie d'Arouet (sonradan Voltaire adıyla anılacaktı) 21 Kasım 1694'te Fransa'nın başkenti Paris'te doğdu. Voltaire, Aydınlanma çağının en önemli filozoflarından biri olarak kabul edilmektedir. Voltaire'in yaşamı boyunca ürettiği eserler öylesine çeşitlidir ki, onu alışılmış anlamda filozof olarak sınıflandırmak zor olabilir. Voltaire felsefeyle uğraşmasının yanı sıra oyunlar, romanlar, tarihsel metinler, şiirler, denemeler ve bilimsel metinler de yazdı.

Voltaire, orta sınıftan bir ailenin oğluydu; annesi soylu bir aileden geliyordu, babası ise küçük bir hazine memuru ve noterdi. Voltaire on yedi yaşındayken annesi vefat etti ve Voltaire, yaşamını muazzam ölçüde etkileyecek özgür düşünceli bir kişi olan dedesi Chateauneuf'la yakınlaştı; dedesi, genç Voltaire'e edebiyatı, yaradancılığı ve hurafelere inanmamayı öğretti.

Voltaire, 1704'ten 1711'e kadar Paris'teki Collège Louis-le-Grand'a devam etti, orada klasik eğitim aldı; dil öğrenmeye çok yatkındı (henüz çok gençken Yunanca ve Latince öğrenmesine ek olarak, sonradan akıcı şekilde İngilizce, İspanyolca ve İtalyanca da öğrendi). Öğrenimini bitirdiğinde, yazar olmaya zaten karar vermiş bulunuyordu. Ne var ki babası, yazarların topluma değerli hiçbir şey katmadıklarına inandığı için oğlunun avukat olmasını istiyordu; bu yüzden Voltaire, ilk taşlama şiirlerini yazıyorken, bir avukatın yardımcılığını yaptığı konusunda babasına yalan söyledi. En sonunda babası bunu öğrendi ve Voltaire'i hukuk fakültesine gönderdi ama Voltaire tutkuyla sevdiği işi yapmayı sürdürdü ve entelektüel çevrelere girip çıkmaya başladı.

Voltaire'in Fransız Otoritelerle Yaşadığı Sıkıntılar

Voltaire tüm yaşamı boyunca Fransız otoritesine karşı durdu, sonuç olarak da birçok kez tutuklandı ve sürgüne gönderildi. 1717'de Voltaire henüz yirmili yaşlarındayken, kral XV. Louis'nin naibi hakkında küçük düşürücü şiir yazmaktan dolayı, adı kötüye çıkmış Bastille hapishanesinde on bir ay hapis cezasına çarptırıldı. Bastille'de yatarken ilk piyesi olan ve büyük başarı kazanan *Oedipe*'yi (*Oedipus*) yazdı; 1718'de ise (bir kelime oyunu olan) "Voltaire" adını almış bulunuyordu; bu olay onun geçmişinden resmen koptuğu nokta olarak kabul edilmektedir.

Voltaire, bir asilzadeyi rencide ettiği suçlamasıyla 1726'dan 1729'a kadar İngiltere'ye sürgün edilerek orada yaşamak zorunda bırakıldı. Voltaire, İngiltere'deyken John Locke'un ve Sör Isaac Newton'un fikirleriyle, din özgürlüğünü ve ifade özgürlüğünü tanıyan Britanya'nın anayasal monarşisiyle tanıştı. Voltaire Paris'e dönünce, Britanya'da yaşadıklarını ve orayla ilgili görüşlerini kaleme alarak, 1733'te *Lettres philosophiques sur les Anglais* (İngilizler Hakkında Felsefi Mektuplar) adıyla yayımladı. Kitap, Fransız hükümetinin ve kilisenin inanılmaz tepkisini çekti ve Voltaire tekrar Paris'ten kaçmak zorunda kaldı.

Voltaire, sonraki on beş yıl boyunca Fransa'nın kuzeydoğusunda sevgilisi ve çalışma arkadaşı Émilie du Châtelet ile birlikte sürgün hayatı yaşadı. Bilim, tarih, kurgu ve felsefe alanında eserler yazmayı sürdürdü (felsefede özellikle metafiziğe eğilerek Kutsal Kitap'ın meşruiyeti ve Tanrı'nın varlığı üzerinde yoğunlaştı). Voltaire yalnızca inanç özgürlüğü ve kilisenin devletten ayrılması çağrısı yapmakla kalmadı, dini de tümüyle reddetti.

Émilie du Châtelet 1749'da ölünce, Voltaire Büyük Friedrich'in maiyetinde çalışmak üzere Potsdam'a taşındı. Ne var ki Voltaire, 1753'te Berlin Bilimler Akademisi başkanına sataşınca kendini yine

büyük bir tartışmanın ortasında buldu. Bundan sonra Voltaire, bir dönem şehirden şehre dolaşarak zaman geçirdi; ne var ki kendisine getirilmiş birçok yasaktan dolayı, en sonunda İsviçre sınırı yakınında bir yere yerleşti (ünlü *Candide* romanını işte orada yazdı).

Voltaire 1778'de seksen üç yaşındayken en sonunda Paris'e döndü ve bir kahraman gibi karşılandı. Aynı yılın 30 Mayıs'ında vefat etti.

VOLTAIRE'İN FELSEFESİ

Voltaire, John Locke'tan ve o dönem İngiltere'de geçerli olan kuşkucu deneyimcilikten büyük ölçüde etkilendi. Voltaire, dini açıktan açığa eleştiren bir kişi olmakla kalmadı, aynı zamanda da Descartes'ın çalışmalarından uzaklaşılmasında etkili oldu; dinsel ve hümanist iyimserlik biçimleriyle alay etti.

Din

Voltaire, dinsel özgürlüğe sıkı sıkıya inanan biriydi. Tanrıtanımaz olmamasına rağmen (aslında kendini yaradancı sayıyordu) örgütlü dine ve Katolikliğe karşıydı; Kutsal Kitap'ı ise insanlarca yaratılmış ve gününü doldurmuş mecazi bir ahlaki başvuru kaynağı olarak görüyordu. Öte yandan Tanrı'nın varlığının inanç meselesi olmadığına (dolayısıyla da belirli bir inanca dayanmadığına), akıl meselesi olduğuna inanıyordu. Voltaire şu sözüyle ünlüdür: "Eğer Tanrı var olmasaydı, O'nu icat etmek gerekirdi."

Siyaset

Voltaire, Fransız monarşisine ve onun adaletsiz güç dengesine son derecede olumsuz bir gözle bakıyordu. Voltaire'e göre burjuvazi aşırı küçük ve etkisizdi; aristokrasi aşırı çürümüş ve asalaktı; sıradan halk aşırı batıl inançlı ve cahildi; kilisenin tek yararı ise, topladığı dinsel vergileri monarşiye karşı duracak kadar güçlü bir taban yaratmak için kullanmasıydı.

Voltaire, İngiltere'de gözlemlediği anayasal monarşinin ideal yönetim biçimi olduğuna inanıyordu. Demokrasiye güvenmiyordu (demokrasiye "kitlelerin ahmaklığı" diyordu); filozofların yardımıyla aydınlanmış bir monarşinin Fransa'nın zenginliğini ve gücünü artırabileceğine inanıyordu (bunun da en çok monarşiye yararlı olduğunu savunuyordu.

Hazcılık

Voltaire'in özgürlüğe ilişkin görüşleri ve gerçekte tüm felsefesi, hazcı ahlakı temel alıyordu. Voltaire, cinsel özgürlük yoluyla ulaşılan ahlaki özgürlüğü betimlediği şiirlerinde bunu sıklıkla ifade etti. Voltaire'in yazıları, ahlakın kişisel hazza ilişkin olumlu değerlendirmeden kökenlendiğini savunuyordu. Etikle ilgili görüşleri, acıyı azaltırken hazzı en çoğa çıkarma temeline dayanıyordu. Hazcı görüşleri, dine yönelttiği eleştiride yansımasını buldu; Voltaire, Katolik öğretilerini sıklıkla eleştirirken cinsel kısıtlamaya, papazların evlenme yasağına ve tenselliğin inkârına ilişkin ahlak kurallarına saldırdı.

Kuşkuculuk

Descartes (Voltaire onun çalışmalarından iğrenirdi) gibi başka filozoflarca benimsenen duruşların aksine, Voltaire'in tüm felsefi duruşu kuşkuculuğu temel alıyordu. Voltaire'e göre, Descartes gibi başka filozoflar "felsefi romancı"ydılar ve şeyleri bir tür tutarlılıkla açıklamak için sistematik açıklamalar geliştirmenin hiçbir değeri yoktu. Ona göre bu tür felsefe, felsefe bile değil, kurguydu. Voltaire'in öne sürdüğüne göre filozofun rolü, bazen hiçbir açıklama olmamasının en felsefi açıklama olduğunu anlamaktır. Filozof, insanları benimsedikleri dogmatik ilkelerden ve akıldışı yasalardan özgürleştirmelidir.

Voltaire, özgürlüğe ilişkin ideolojisini savunmanın bir yolu olarak kuşkuculuğu kullandı ve eleştiriden bağışık tutulacak kadar kutsal otorite diye bir şeyin olmadığını öne sürdü. Gerek monarşiy-

le gerek dinle gerekse toplumla ilgili görüşleri bakımından olsun, Voltaire'in çalışmalarında sürekli bir husumet yoktur. Tüm kariyeri boyunca felsefi bakış açılarını eleştirmek için nükteden ve yergiden yararlanmıştır. Örneğin, en ünlü eseri olan *Candide*, filozof Gottfried Leibniz'in dinsel iyimserliğiyle alay eder.

Metafizik

Voltaire'in öne sürdüğüne göre, bilim büyük ölçüde Sör Isaac Newton'ın (Voltaire onun büyük bir hayranıydı) sağladığı önemli ilerlemeler sayesinde metafizikten uzaklaşıyordu. Voltaire, metafiziğin bilimden tamamen dışlanmasını savunuyordu ve aslında bu anlayışı en yüksek sesle destekleyen kişiydi.

GÖRECECİLİK

Başka Bir Şeye Göre Oluş

Görececilik ya da görelilik, bir tek özgül görüş değil, daha çok şu iki ortak izleği paylaşan çok çeşitli görüşlerin birleşimidir: Birincisi, düşünce, değerlendirme, deneyim ya da gerçeklik, şu ya da bu şekilde başka bir şeye göredir; ikincisi, hiçbir bakış açısı bir diğerinden daha ayrıcalıklı değildir.

Görececi fikirlere felsefi incelemenin neredeyse tüm alanlarında rastlanır. Görececiliğe dayalı savlar, tipik olarak, akla yatkın olan ama sonunda mantıksız sonuçlara varan tezlerle başlar. Neresinden bakılırsa bakılsın, bu savlar soyut şekilde düşünülünce kulağa daha hoş gelir (gerçek durumlara uygulandıkları zaman sanki sakat ve abes bir hal alır). İşte bu nedenle, görececiliği savunan filozof sayısı pek azdır.

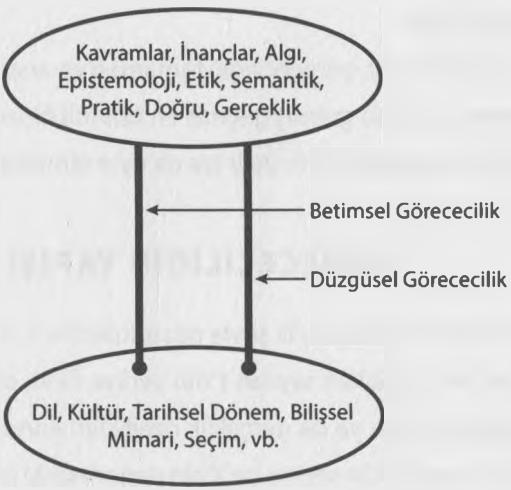
Ne var ki bu söz, görececiliğin tamamen yararsız olduğu anlamına gelmez. Aslında gelmiş geçmiş en önemli filozoflardan bazıları görececilerle ilişkilendirilmiştir (ya da öyle olmakla suçlanmıştır).

GÖRECECİLİĞİN YAPISI

Genel anlamda görececilik şöyle düşünülebilir: Y, X'le görelidir. Burada bağımlı değişken sayılan Y'nin yerine, farklı deneyim, düşünce, değerlendirme ya da gerçeklik özellikleri konulabilir; bağımsız değişken sayılan X'in yerine ise Y'nin değerindeki bir farklılığa katkı yaptığına inanılan bir şey konulabilir. "... ile görelidir" ifadesi, X ile Y arasında oluşan bağlantı türünü ifade eder.

Bağımlı değişken (Y) örnekleri arasında algı, gerçeklik, doğru, pratik, temel inançlar, temel kavramlar, etik ve semantik vardır.

Bağımsız değişken (X) örnekleri arasında din, dil, tarihsel dönem, kültür, ırk, cinsiyet ve toplumsal konum vardır.

GÖRECECİLİK TÜRLERİ

Betimsel Görececilik

Betimsel ya da tasviri görececilik, farklı kültürlerin farklı ahlaki kurallara (düşüncelere, muhakemeye vb.) sahip oldukları inancıdır. İki grup ilkeleri yönünden değerlendirilmez ve şu ya da bu grubun nasıl hareket etmesi ya da davranması gerektiği hiçbir şekilde ima edilmez. Daha çok grupların ilkeleri betimlenir. Düzgüsel ya da normatif görecеciliğin aksine, betimsel görececilik antropolojiyle ilgili bir kuramdır.

Düzgüsel Görececilik

Düzgüsel ya da normatif görececilik bir etik kuramıdır. İnsanların, mensup oldukları toplumun ya da kültürün ahlaki yasasına uymaları gerektiğini belirtir. Bu nedenle ahlaki olmayan davranış, o belirli toplumun ya da kültürün ahlaki yasasına aykırı davranıştır. Evrensel ahlak ilkesi diye bir şey yoktur; çünkü normatif görecеciliğe göre bir toplumun ahlak kuralları, başka bir toplumunkilerden daha iyi ya da daha kötü değildir. Son olarak, normatif görecеciliğe göre başka toplumların ahlak kurallarına hoşgörüyle bakılmalıdır; yani başka bir toplumu yargılamak ya da ona ahlaki inançlar dayatmak yanlıştır.

Derece Meselesi

İnançlarda, kavramlarda ya da bilgisel ölçütlerde farkların bulunması, illaki görüşlerin birbirinden farklı olduğu anlamına gelmez. Görececilikte, bazı fikirler diğerlerinden daha temel niteliğe sahip sayılır.

Eğer bir özellik bir grubun inançlarının gelişiminde belirgin bir rol oynuyorsa, o özellik temel bir kavram sayılır. Filozoflar bir şeyin temel bir inanç olduğunu söyledikleri zaman bunun anlamı, o inancın ilgili grup ya da birey için son derecede kritik nitelik taşıdığı, öyle ki eğer terk edilecek olursa sonuçta diğer inançların da terk edilmiş olacağıdır. Örneğin, fiziksel nesnelerin etrafta onları algılayacak kimse bulunmasa bile yine de var oldukları düşüncesi temel bir inanç olarak görülebilirken, kralların Tanrı'dan gelen bir yetkiyle ülkeyi yönetme hakkına sahip oldukları fikri kalıcı bir inanç değildir, dolayısıyla da temel bir inanç sayılamaz. Temel kavramlar ve temel inançlar birbiriyle ilişkilidir ve sıklıkla birbirini içerir. Bununla birlikte, temel nitelik siyah-beyaz değildir ve sıklıkla derecelidir.

Ayrıca görelilik yerel (yani bir bireyin ya da grubun bilişsel ya da değerlendirici yaşamının yalnızca sınırlı bir kısmı için geçerli) ya da genel olabilir. Bununla birlikte yerellik de derecelidir.

GÖRECECİLİĞİ DESTEKLEYEN SAVLAR

Görececilik çoğu kez savunulmaktan çok, varsayım konusu yapılır. Bununla birlikte, görececilik lehine en sık öne sürülen savlar şunlardır.

Algı, Kuram Yüklüdür

Algısal görececilik, bir durumla ilgili algımızın (gördüğümüzün, işittiğimizin, hissettiğimizin vb.) kısmen önceden edindiğimiz inançların, beklentilerin ve kavramların sonucu olduğunu öne sürer. Algısal görececiliğe göre, algı tüm insanların her şeyi aynı şekilde algıladıkları fizyolojik bir süreç sayılmaz.

Kuram yüklü kavrayışlar, algının tanımlanış şekilleri bakımından betimsel olmakla birlikte, tek başlarına herhangi bir düzgüsel sonuca ulaşmazlar. Bununla birlikte, gözlemler açıkça çok renkliyken ve beklentilerimizden, inançlarımızdan etkileniyorken algıya ilişkin bilimsel fikri harfiyen izlemek son derecede güç, hatta imkânsızdır.

Bununla ilgili en tanınmış varsayımsal durumu, filozof N. R. Hanson örneklemiştir. Hanson'ın öne sürdüğüne göre, eğer örneğin Jo-

hannes Kepler (Güneş sisteminin heliosentrik olduğuna, yani gezegenlerin Güneş çevresinde döndüklerine inanan bilimci) ve Tycho Brahe (jeosentrik Güneş sistemine inanan, yani Güneş'le Ay'ın Dünya çevresinde döndüklerine, geriye kalan gezegenlerin ise Güneş çevresinde döndüklerine inanan bilimci) aynı gündoğumuna bakacak olsalardı, tamamen farklı iki şeyin meydana geldiğini düşünürlerdi. Brahe bu olayı Güneş'in doğması olarak görür, Kepler ise Güneş'in olduğu yerde durduğunu ve ufkun giderek alçaldığını düşünürdü.

Alternatif Çerçeveler Birbiriyle Orantılı Değildir

Bir kişinin cümlelerini ve sözcüklerini (onun inançlarını ve kavramlarını ifade eden şeyleri) o kişinin kültürünün, dilsel topluluğunun, bilimsel temellerinin vb. onu nasıl şekillendirdiği belirler. Eğer bu temellerin ikisi birbirinden inanılmaz ölçüde farklı olsaydı (örneğin, bir grubun bilimsel temelleri başka bir grubun kültüründen çok belirgin olarak ayrılsaydı), o zaman diğer gruptan insanlar birinci gruptakilerle iletişim kuramazlardı; çünkü birinci grubun sözcükleri ve cümleleri, ikinci grup için bir anlam taşımazdı.

Bu kuram sağlam kabul edilirse, o zaman bu iddiayı desteklemek için algı kullanılabilir çünkü temellerin farklı olması iki grubun şeyleri farklı algılamasına neden olacaktır.

GÖRECECİLİĞE KARŞI SAVLAR

Görececiliğe karşı birçok sav vardır. Hangi savın kullanıldığı, tartışılan konunun betimsel görececilik mi yoksa düzgüsel görececilik mi olduğuna bağlıdır.

Betimsel Görececiliğe Karşı Savlar

Her Şeyden Önce, Hiçbir Kavram ya da İnanç Yoktur

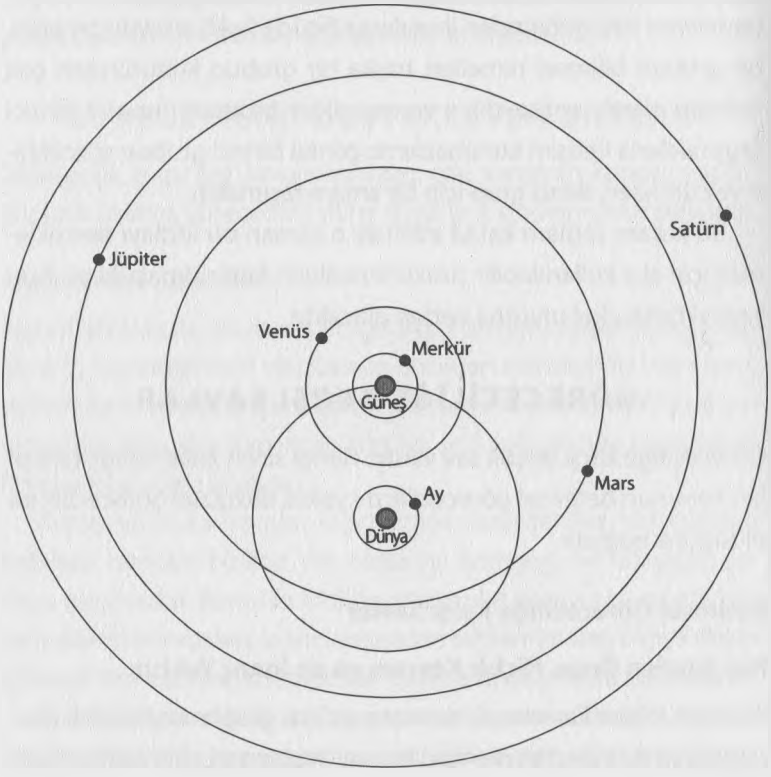
İlk başta hiçbir kavram ya da inanç yoksa, grupların da farklı kavramları ya da inançları olamaz. Bu savı, hiçbir gerçeğin bulunmadı-

ğını iddia eden Amerikalı filozof Willard van Orman Quine ortaya atmıştır. Eğer durum buysa, o zaman bir kavramın ya da inancın başka bir bireyinkinden ya da grubunkinden daha iyi olup olmadığına ilişkin düzgüsel sorular da hiçbir anlam ifade etmeyecektir.

Algı Tamamen Kuram Yüklü Değildir

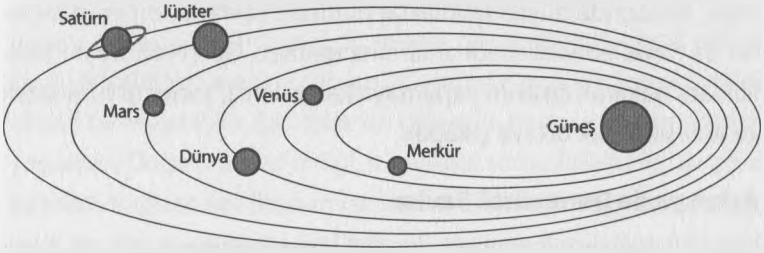
Betimsel algısal görececilik kuramı, algının kısmen kuram yüklü olabileceğini belirtir; ne var ki aşırı görececiliği benimseyenlerin iddia edecekleri kadar ciddi şekilde kuram yüklü değildir. Bu tez, algının kuram yüklü olduğu görüşünü daha bir zayıflatır; çünkü düzgüsel görececiliğin bazı farklı biçimlerine de destek verir.

Brahe'nin Güneş Sistemi Modeli

Algılarımızın kavramlardan, beklentilerden ve inançlardan ne ölçüde etkilendiği hâlâ tartışmalıdır ama filozofların çoğu, bu faktörlerin kritik bir rol oynadığı görüşünü paylaşıyor. Ne de olsa hâlâ güneşin doğduğundan ve battığından söz ediyoruz. Üstelik Kepler'in devrim yaratan çalışmalarından neredeyse dört yüz yıl sonra! Kepler ve Brahe zamanında bile, Güneş'in doğmasının ve batmasının ardındaki bilimsel mantık ne olursa olsun, bu iki bilimcinin aynı şeyi gördükleri anlaşılmıştı.

Kepler'in Güneş Sistemi Modeli

Brahe'nin evren modelini Kepler'inkiyle karşılaştırın. İki bilimci de aynı şeyi görmesine rağmen, nelerin olup bittiğine ilişkin algıları bütünüyle farklıdır.

Bilişsel Tümeller ve Bilişsel Mimari

Bağlı bulundukları özgül grup ne olursa olsun, tüm insanlar arasında belirli kültürel, dilsel ve bilişsel tümellerin olduğuna ilişkin kanıtlar vardır ve bilişsel tümellerin varlığı, betimsel görececiliğe meydan okumaktadır.

Düzgüsel Görececiliğe Karşı Savlar

Dolayımlama Problemi

Dolayımlama probleminin en temel önermesi, kavramların, inançların ve bilgisel standartların hapsedildiği görüşüdür. Bu hapsoluş, inançların ve kavramların gerçeklikle örtüşüp örtüşmediğini birey-

lerin görmelerini engeller. Dolayımlama probleminin en tutulan yorumlarından biri, kavramlar olmadan düşünebilmenin ya da sözcükler olmadan konuşabilmenin mümkün olmadığını belirtir. Bu nedenle, dünyanın sahiden nasıl olduğunu değerlendirmek için kavramlarımızdan ya da sözcüklerimizden öteye gitmek imkânsızdır.

Dışarıdan Yapılan Çıkarımın Neden Olduğu Anlaşılmazlık

Görececilik, sıklıkla bir gruptan farklı olan başka bir grup hakkında sonuçlar çıkarmayı içerir. Ne var ki, aralarında ufak tefek farklılıklar bulunan kavramların ve inançların tutarlılıkla hayal edilebiliyor olması, aralarında büyük farklılıklar bulunan kavramların ve inançların da hayal edilebileceği anlamına gelmez. Gerçekte, böyle farklılıklara bakarak çıkarım yapılmaya kalkışılınca, sonuçta tutarsızlık ve anlaşılmazlık ortaya çıkabilir.

Aşkın ya da Deneyüstü Savlar

İnsanın uzayda ve zamanda şeyleri deneyimlemesi için, ilk önce nesneler, mülkiyet, nedensellik vb. gibi kavramların ("kategoriler" dediği şeylerin) var olması gerektiğini ve insanların böyle kavramları kullanmakta, böyle inançlara sahip olmakta haklı olduklarını iddia eden Immanuel Kant, en tanınmış aşkın ya da deneyüstü savları ortaya atmıştır.

DOĞU FELSEFESİ

Dünyanın Öteki Tarafına Ait Felsefeler

Doğu felsefesi, Asya'nın çeşitli bölgelerinden doğmuş felsefeleri ifade eder (Ortadoğu'da ortaya çıkmış felsefeler de belli bir ölçüde bu tanıma dahil edilmiştir). Ne var ki, kısmen çok çeşitli kültürleri kapsamasından dolayı Doğu felsefesi kavramı yanıltıcı olabilir. Örneğin, Çin'de ortaya çıkan felsefeler, Hindistan'da ortaya çıkanlardan çarpıcı şekilde farklıdır.

Bununla birlikte, çok genel bir anlamda Batı felsefesi "doğru" kavramını arayan ve kanıtlayan bir felsefe olarak tanımlanacak olursa, Doğu felsefesinin erekleri, "doğrular"ı kabul etmek ve denge bulmak olarak tanımlanabilir. Batı felsefesi bireye ve bireyin haklarına vurgu yaparken, Doğu felsefesi birliği, toplumsal sorumluluğu ve her şeyin karşılıklı bağlantısını (bunun ise kozmik bütünden ayrılamayacağını) vurgular. İşte bu nedenle Doğu felsefesi okulları, bölgedeki farklı dinlerden çoğu zaman ayırt edilemez.

HİNT FELSEFESİ

Hindistan'dan çıkan çeşitli felsefeler, yaşamı daha iyi kılmaya çabalayan öğretilerdir ve Sanskritçede bunlar *darşana*lar olarak anılır. Bunlar, ortodoks okulları (Hindu felsefelerini) ve heterodoks okulları (Hinduizm-dışı felsefeleri) kapsar.

Ortodoks Okullar

Ortodoks ya da Hindu okulları, felsefi ilkelerini kadim Hindu kutsal metinleri olan Vedalar'dan alır.

Samkhya

Ortodoks felsefe okullarının en eskisi Samkhya'dır. Bu felsefe sistemi, gerçekliği oluşturan tüm şeylerin *prakriti*'den (yani enerjiden,

maddeden, yaratıcı etkenden) ve *puruşa*'dan (yani ruhtan, zihinden ya da ben'den) geldiğini belirtir. Samkhya, ikiciliği temel alır; ne var ki Batı felsefesinde zihin ile beden arasında ayrım yapan ikicilik tanımının aksine, Samkhya'daki ikicilik, ruhu (saf bilinç olan bengi, bölünmez, mutlak gerçekliği) ve maddeyi temel alır. Ruh ile maddenin halleri (donukluk, faaliyet, kararlılık) arasındaki farklılıklar anlaşıldığı zaman tam özgürlük gerçekleşir.

Yoga

Yoga okulu, Samkhya'nın metafiziğinden ve psikolojisinden yararlanır; bununla birlikte ilahi bir varlık olduğunu vurgular. *Yoga Sutraları*nda (MÖ ikinci yüzyılda yazılmış metinlerde) belirtildiği üzere, Yoga'nın amacı, *kaivalya* olarak bilinen yalnızlığa ve kopmaya ulaşmak için zihni dinginleştirmektir.

Nyaya

Nyaya felsefe okulu, Hindistan'daki birçok başka düşünce okulunu büyük ölçüde etkilemiştir. Nyaya felsefesi bir mantık sistemi üzerine kuruludur ve bu akımın izleyicileri geçerli bilgi edinmenin çıkarımla, algılamayla, tanıklıkla ve karşılaştırmayla sağlandığına inanırlar. Kişi, bu yollarla bilgi edinince acılardan kurtulmuş olur. Nyaya okulu, hangi bilgilerin geçerli, hangilerinin geçersiz olduğunu belirlemek için ölçütler de geliştirmiştir.

Vaişeşika

MÖ altıncı yüzyılda kurulan Vaişeşika okulu, çoğulculuğa ve atomculuğa dayanır. Vaişeşika'ya göre, fiziksel evrendeki her şey sınırlı sayıda atoma indirgenebilir ve atomlardaki bilinci yaratan Brahman'dır (yani tanrıların ve evrenin ardındaki nihai gerçekliktir). Nyaya ve Vaişeşika okulları en sonunda birleşmiştir; ne var ki Vaişeşika, geçerli bilginin kaynaklarının yalnızca çıkarım ve algılama olduğunu kabul etmiştir.

Purva Mimamsa

Purva Mimamsa okulu, *Veda*ların yorumlanmasını ve kutsal metinler konusunda otorite olmayı temel alıyordu. Purva Mimamsa, kutsal metinlere mutlak bir inancı gerektiriyordu ve inanıldığı üzere evreni sürdürmek için ateş törenlerinin yapılmasını kapsıyordu. Purva Mimamsa okulu, diğer okulların felsefi ve mantıksal öğretilerine inanıyor olmakla birlikte, kurtuluşa ulaşabilmenin tek yolunun *Veda*lardaki öğretilere uygun yaşamaktan geçtiğine inanıyordu. Purva Mimamsa okulu sonradan tutum değiştirerek ruhun serbest kalması için aydınlanmış faaliyette bulunulması gerektiğini vurgulamaya yöneldi.

Vedanta

Vedanta okulu, *Veda*lardaki gizemli düşünümlerden oluşan ve Upanişadlar denilen felsefi öğretiler üzerine odaklandı. Vedanta okulu meditasyonun, manevi bağlantılılığın ve özdisiplinin önemini vurguladı.

Heterodoks Okullar

Heterodoks ya da Hinduizm-dışı dört okul, *Veda*ların otoritesini kabul etmiyordu.

Carvaka

Bu okul maddeciliğe, tanrıtanımazlığa ve kuşkuculuğa dayanıyordu. Carvaka okuluna göre, algı biricik geçerli bilgi kaynağıdır.

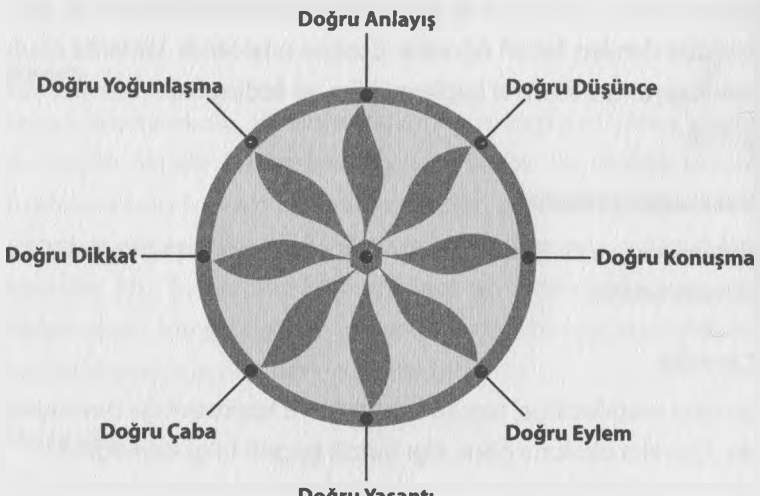
Hint Siyasal Felsefesi

Hindistan'da siyasal felsefenin geçmişi MÖ dördüncü yüzyıla, yani iktisat politikasını ve devlet yönetme sanatını irdeleyen *Arthaşastra* adlı metne kadar gider. Yirminci yüzyılda Mahatma Gandi tarafından tanıtılıp yaygınlaştırılan başka bir siyasal felsefe ise İsa'dan, Lev Tolstoy'dan, John Ruskin'den, Henry David Thoreau'dan ve Hindu

Bhagavad Gita'sından derinlemesine etkilenmişti. Gandhi, *ahimsa*, yani şiddete başvurmama ve *satyagraha*, yani sivil itaatsizlik de denilen şiddetsiz ya da barışçıl direniş temelinde bir siyasal felsefeyi vurguladı.

Budizm

Budizmin felsefi ilkelerinin temelini, *Dört Yüce Gerçek* (acı çekmenin gerçekliği, acı çekme nedeninin gerçekliği, acının son bulmasının gerçekliği ve insanı acıdan kurtaran yolun gerçekliği) oluşturur. Budizm, acının son bulması için *Sekiz Aşamalı Yüce Yol*'un izlenmesi gerektiğini savunur. Budizm felsefesi etiğe, metafiziğe, epistemolojiye, fenomenolojiye ve Tanrı'nın alakasızlığı kavramına değinmektedir.

Jainizm

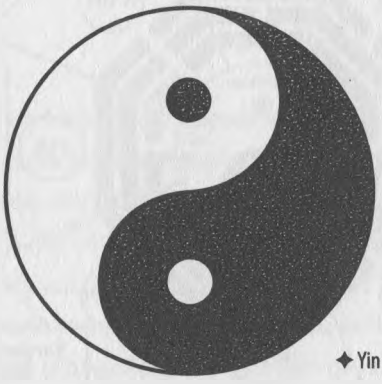
Cainizm veya Caynizm de denilen Jainizmdeki en temel fikirlerden biri *anekantavada* düşüncesidir; yani gerçekliğin farklı bakış açılarıyla farklı farklı algılandığı, bu nedenle de hiçbir bakış açısının tamamen doğru olmadığı görüşüdür. Jain felsefesinde, doğru bilgiye

sahip olan ve doğru yanıtı bilen biricik kişiler *Kevali*ler olarak anılır; başka herkes yanıtı ancak kısmen bilebilir. Jainizm yaşam eşitliğine, manevi bağımsızlığa, şiddetten kaçınmaya ve bireyin davranışlarının dolaysız sonuçlar doğurduğu gerçeğine büyük ağırlık verir. Jain felsefesine göre, özdenetim ruhun hakiki doğasını anlamak için belirleyici önem taşır.

ÇİN FELSEFESİ

Çin felsefesinden doğan en etkili dört felsefe okulu yaklaşık MÖ 500'de (yani kadim Yunan felsefesinin belirmeye başlamasıyla aynı zamanda) ortaya çıktı; bu dönem "Yüz Düşünce Akımının Birbiriyle Yarışması" olarak anılır. Ağır basan felsefe okulları Konfüçyanizm (Konfüçyüsçülük), Taoizm (Taoculuk), Mohizm (Mozicilik) ve Legalizm (Yasalcılık) okullarıydı. Çeşitli Çin hanedanlarında, Budizmin yanı sıra bu düşünce akımları resmi doktrinin parçası haline geldi.

Konfüçyanizm

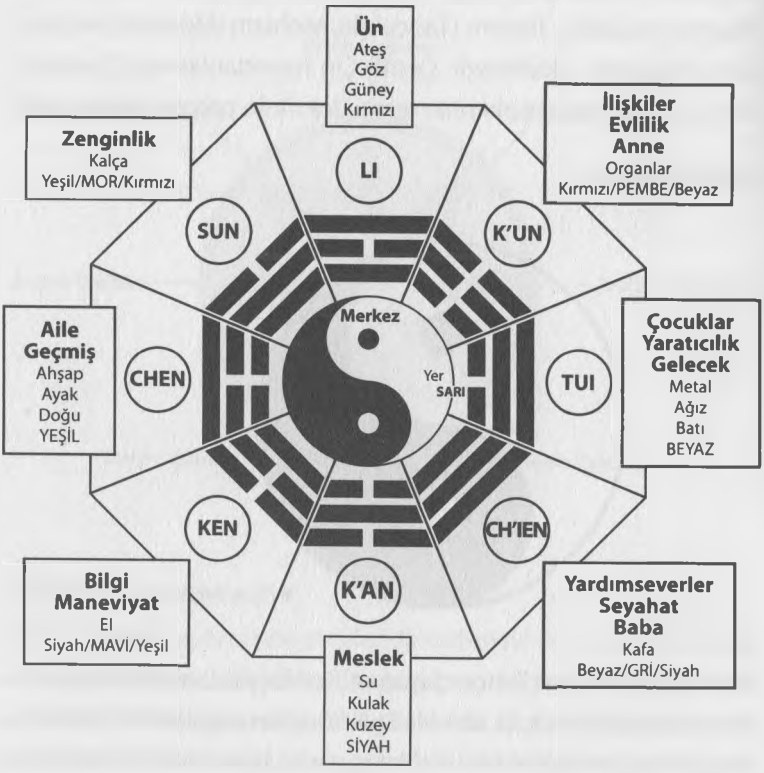

✦ Yin ve Yang simgesi

Konfüçyüs'ün öğretilerine dayanan Konfüçyanizm (Konfüçyüsçülük) siyasetle, toplumla, ahlakla ilgili konuları ele alan bir felsefe sistemiydi ve yarı dinsel bir nitelik taşıyordu (gerçi bir din değildi ve

başka bir inanca mensup olanların da Konfüçyanizmi benimsemeleri mümkündü). Konfüçyüs, meritokrasi (liyakata dayalı yönetim sistemi) fikrini, *Altın Kuralı* (sana nasıl davranılmasını istiyorsan başkalarına öyle davran kuralını), *yin* ile *yang* (birbirine zıt iki kuvvetin sürekli çatışma içinde olduğu, bunun ise sonsuz değişim, sonsuz çelişki yarattığı) düşüncesini ve orta noktayı bulmak için zıtların uzlaştırılması gerektiği anlayışını geliştirdi. Konfüçyüsçülüğün temel fikirleri şunlardır: *ren* (başkaları için insanilik), *zhengming* (isim düzeltmesi), *zhong* (sadakat), *xiao* (evlat hürmeti, anne-babaya ve büyüklere saygı) ve *li* (tören).

Taoizm

Taoizm (Taoculuk) felsefe olarak başladı ve zamanla bir dine dönüştü. *Tao*, "yol" ya da "yolak" anlamına gelir ve sıklıkla, evrenin akışını ya da doğal düzenin ardındaki itici gücü ifade etmek için metafizik bir anlayışla kullanılır. Taocu felsefenin odaklandığı konular insancılık, görececilik, boşluk, kendiliğindenlik, esneklik ve eylemsizliktir. Konfüçyüsçülük gibi Taoculuk da *yin* ile *yang*'a büyük ağırlık verir; aynı zamanda da gerçekliğe ilişkin birbiriyle bağlantılı sekiz ilkeyi temsil eden *Sekiz Trigram*'a, enerji akışında uyuma ve dengeye ulaşmak için renkleri ve düzenlemeyi kullanan kadim bir Çin yasaları sistemi olan *feng şui*'ye büyük vurgu yapar.

Legalizm

Legalizm ya da Yasalcılık, insanların itaat etmeleri gereken, aksi halde sert ceza görecekleri kesin ve açık seçik yasaların olması gerektiği düşüncesine dayanan bir siyasal felsefeydi. Legalizm, içtihat bilimini, yani "hukuk felsefesi"ni temel alır. Hükmedenlerin *Fa* (yasa), *Şu* (taktik, sanat, yöntem, devlet işlerini çekip çevirme) ve *Şi* (güç, karizma ya da meşruiyet) ilkeleri temelinde yönetmeleri gerektiğini belirtir.

Mohizm

Mohizm ya da Mozicilik, evrensel sevgi fikrini destekleyerek karşılıklı faydayı amaçlar. Mohizme göre, savaştan ve çatışmadan kaçınmak için herkes birbirini eşit ölçüde sevmelidir. Mohizmin kurucusu olan Mozi (MÖ 470-390) Konfüçyüs'ün törene ağırlık veren öğretilerine karşıydı; bunun yerine insanların varlıklarını sürdürmek için daha pratik yollarla, örneğin çiftçilik, tahkimat ve devlet işlerini çekip çevirme gibi şeylerle uğraşmaları gerektiği kanısındaydı.

Budizm

Budizm ya da Budacılık Çin'de yayıldıkça, Taoizm ve Konfüçyanizm gibi diğer düşünce okulları onunla bütünleşerek yeni Budist okul-

lar oluşturdu. Bu yeni Budizm türleri, etik üzerinde daha fazla, metafizik üzerindeyse daha az yoğunlaştı.

KORE FELSEFESİ

Kore'de ortaya çıkan felsefe okulları, bölgedeki diğer felsefe okullarından büyük ölçüde etkilendi. En önemli felsefe okulları Şamanizm, Konfüçyanizm, Taoizm ve Budizmdi.

Yerli Şamanizm

Her ne kadar daha sonra Taoist ve Budist düşünceden etkilendiyse de yerli Şamanizm Kore'de binlerce yıllık bir süreçte gelişmişti. Şamanizm, doğal dünyada hem yararlı hem de zararlı ruhların bulunduğu ve yalnızca şaman denilen özel güçlere sahip kişilerin bu ruhlarla ilgilenebildikleri inancıdır. Kore'de şamanlar çoğunlukla kadındı ve *mudang* olarak anılırlardı. *Mudang*, ruh âlemiyle bağlantı kurar ve insanların sorunlarını çözmeye çalışırdı.

Budizm

Budizm MS 372'de Çin'den Kore'ye geldiği zaman, Korelilerin gözünde Çin'e özgü Budizm biçiminin iç tutarsızlıkları olan hususları giderme çabasıyla, Şamanizme özgü ruhlar bu düşünce okuluyla birleştirildi.

Konfüçyanizm

Konfüçyüsçülük de Kore'ye Çin'den geldi. Aslında, Konfüçyüscülüğün Kore toplumu üzerinde oldukça önemli bir etkisi vardı; toplumun ahlakını ve hukuki sistemini şekillendiriyor, gençler ile yaşlılar arasındaki ilişkileri yoğuruyordu. Kore'deki Konfüçyüsçü okulların (Yeni Konfüçyüsçülük olarak da bilinen okulların) teşvik ettikleri en önemli fikirler *hyo* (evlat hürmeti), *chung* (bağlılık), *sin* (güven) ve *in* (cömertlik) fikirleriydi.

Taoizm

Taoizm, Kore'ye MS 674'te Çin'den geldi. Kore Taoizmi, Goryeo Hanedanı'nın (918-1392) başlangıcında yaygın olmakla birlikte, orta döneme gelindiğinde diğer felsefelerin ve dinlerin yanı sıra Taoizm de Budizmle birleştirildi. Taoizm, Kore'de hiçbir zaman oranın dini haline gelmedi; ama bugün bile Kore düşüncesinde Taoizmin etkisi hissedilebilir.

Modern Çağda Kore Felsefesi

1910'da Şintoizm, Japon egemenliğinden dolayı Kore'nin resmi devlet dini oldu. Ne var ki, yine bu dönemde Alman idealist filozoflar çok popüler oldular. Kore, Güney ve Kuzey olarak bölündüğü zaman, Kuzey Kore ortodoks Marksizm yolunda gitmeye başladı; aynı zamanda da Çin Maoculuğuna ait fikirler ile Kore Konfüçyüsçülüğüne ait *yangban* (egemen sınıf) anlayışını Marksizmle bütünleştirdi.

JAPON FELSEFESİ

Japon felsefesi, Japon, Çin ve Batı felsefelerinin kaynaşmasıyla oluşmuştur. Taoculuk ve Konfüçyüsçülük Japonya'da var ve etkili olmasına rağmen, Şintoizm ve Budizm daha etkili bir varlığa sahipti.

Şinto

Japonya'nın yerli dini ve İkinci Dünya Savaşı'na kadarki devlet dini Şinto olarak bilinir. Şintonun kendisi illaki bir felsefe olmamakla birlikte, Japonya'da ortaya çıkan felsefeler üzerinde derin bir etki yapmıştır. Şintoizm, dünyanın *kami* denilen görünmez ruhlarla ve güçlerle açıklandığı çok tanrılı bir animizm (canlandırmacılık) biçimidir. Japonya altıncı yüzyılda Çin'den ve Kore'den gelen Budizmle tanıştığı zaman, Budizmin birçok öğesi Şintoizmle bütünleştirildi. Şintoda hiçbir bağlayıcı dogmatik ilke olmamasına rağmen, doğa-

ya derin saygı ve sevgi duyma, gelenek ve aile, temizlik, *kami*'yi kutlayan ve *matsuri* olarak bilinen şenlikler gibi kilit düşüncelere önem verilir.

Budizm

Budizm MS 550'de Japonya'ya getirilmiştir. Japonya'da başlıca üç Budizm okulu vardır ve her yeni okulun kurulmasıyla yeni felsefi fikirler ortaya atılmıştır.

Zen Budizmi

Zen Budizmi, Japonya'ya Kore'den getirilmiştir (Kore ise bunu Hint Mahayana Budist öğretilerine dayalı şekliyle Çin'den almıştır) ve on ikinci yüzyılda bağımsız bir düşünce okulu haline gelmiştir. Zen Budizminin ilkeleri, her duygulu varlığın, zihninde saklı duran fıtri bir erdeme ve bilgeliğe (Buda doğasına) sahip olduğunu öne sürer. Zen Budizmine göre, kişi tefekkür ya da meditasyon yoluyla ve gündelik deneyimlerine dikkat göstererek kendi Buda doğasını ortaya çıkarabilir. Günümüzde Japonya'da üç tane Zen Budizmi okulu vardır:

1. Soto (okulların en büyüğü)
2. Rinzai (içerisinde birçok akım barındırır)
3. Obaku (okulların en küçüğü)

Amidist Budizm

Arı Ülke Budizmi olarak da bilinen Amidist Budizm, Japonya'da ve Çin'de çok yaygın Budizm biçimlerinden biridir; Amitabha Buddha'nın öğretilerini esas alır. Budizmin bu türüne göre, eğer kişi tüm yaşamını Amitabha Buddha'yla ilişki kurmaya adarsa aydınlanmayı güvence altına alır (bunu yapmak için en temel ibadet, tamamen yoğunlaşarak Amitabha Buddha'nın adını zikretmektir); aydınlanmış kişi ise *Arı Ülke*'de yeniden doğacaktır.

Nichiren Budizmi

Nichiren ya da Niçiren Budizmi, on üçüncü yüzyılda yaşamış Japon keşiş Niçiren'in felsefi öğretilerini temel alır. Niçiren Budizminin ana inançlarından biri, insanların içlerinde doğuştan Buda doğası bulunduğu için bu hayatta ve şimdiki suretleriyle aydınlanmaya ulaşabilecekleridir.

Batı Felsefesinin Etkisi

Kyoto okulu olarak bilinen felsefi hareket yirminci yüzyılda ortaya çıktı. Bu hareket, Kyoto Üniversitesi merkezliydi; Batı felsefesine ve dinine ait birçok fikri geleneksel Doğu Asya fikirleriyle birleştirdi. Özgül olarak Hegel'e, Kant'a, Heidegger'e, Nietzsche'ye ve Hıristiyanlığa ait fikirler, yeni bir ahlaki ve dinsel anlayış oluşturmak amacıyla kullanıldı.

İBN-İ SİNA (980-1037)

İslamiyetin Altın Çağının En Etkili Filozofu

İbn-i Sina (Latince adıyla Avicenna), 980-1037 yılları arasında şimdiki Özbekistan'da yaşadı. İbn-i Sina, Fars kökenli bir filozof ve hekimdir; İslamiyetin Altın Çağının en önemli kişisi olarak kabul edilir.

İbn-i Sina olağanüstü bir hekimdi ve yalnızca İslam âleminde değil, tüm Avrupa'da da tıp okulları ve düşüncesi üzerinde inanılmaz etki yaratan tıp kitapları yazdı. Bununla birlikte, tıbbi yazılarına ek olarak metafizik, etik ve mantık alanında da pek çok eser verdi; onun ruha ve varoluşun özüne ilişkin felsefeleri Batı felsefesi üzerinde inanılmaz etki yaptı.

İBN-İ SİNA VE İSLAMİYETİN ALTIN ÇAĞI

İslamiyetin Altın Çağı, Avrupa'nın dinsel bağnazlığa iyiden iyiye gömüldüğü ve felsefe açısından nispeten pek az ilerleme kaydettiği ortaçağda yaşandı. Avrupa'da felsefe durgunluk içindeyken İslam âleminde felsefe, büyük ölçüde İbn-i Sina'nın çalışmaları sayesinde serpilip gelişti. İbn-i Sina, bu devrin en önemli şahsiyetlerinden biri kabul edilir; İslam âlemini Aristoteles'in çalışmalarıyla ve ayrıca Yeni Platoncu fikirlerle tanıştıran belli başlı kişilerden biri de yine odur.

İBN-İ SİNA'NIN METAFİZİĞİ: ÖZ VE VAROLUŞ

İbn-i Sina, (*mahiyet* olarak bilinen) özün (*vücut* olarak bilinen) varoluştan bağımsız, sonsuz ve değişmez olduğunu savundu. Özün varoluştan önce geldiğini ve varoluşun düpedüz rastlantısal olduğunu öne sürdü. Bu nedenle, İbn-i Sina'ya göre vücut bulan herhangi bir şey, özün o varoluşa olanak sağlamasının sonucudur.

Onun öz ve varoluş konusundaki anlayışı, Platon'un biçimler ya da İdealar kuramına (yani, var olan her şeyin önceden mevcut bir ilkörneğin kapsamında yer aldığı ve bir şey artık var olmasa bile o ilkörneğin baki kaldığı düşüncesine) benzer. Bununla birlikte, İbn-i Sina'nın savına göre, Allah (ilk gerçeklik), bir özün öncelemediği dünyadaki biricik varlıktır. Allah, İbn-i Sina'ya göre, kimsenin tanımlayamayacağı zorunlu varlıktır. Eğer biri çıkıp Allah'ı tanımlamaya kalkışırsa, o tanımlama ediminin kendisi karşıtlık oluşturur. Örneğin, biri çıkıp "Allah güzeldir," diyecek olsa, bu aynı zamanda da "Allah çirkin değildir," demek olur ki, böyle bir durum söz konusu olamaz; çünkü her şey Allah'tan gelir.

Mantık

Koyu bir Müslüman olan İbn-i Sina, mantığın ve aklın Allah'ın varlığını kanıtlamak için kullanılabileceğine inanıyordu; sıklıkla da Kuran'ı yorumlamak için mantığa başvurdu. İbn-i Sina, aklın dört yeteneğiyle –yani tahmin (*vehim*), belleme (*hayal*), duyu algısı (*hiss-i müşterek*) ve imgelem (*mütehayyile*) melekeleriyle– edinilen kavramları yargılamak için mantıktan yararlanılabileceğini iddia etti. İbn-i Sina'ya göre imgelem kritik önem taşır; çünkü bir bireyin yeni olguları halihazırdaki kavramlarla karşılaştırmasına olanak verir.

İbn-i Sina yeni bilgiler edinmek, çıkarımlar yapmak, bir savın geçerli olup olmadığına karar vermesinde bir kişiye yardımcı olmak ve başkalarıyla bilgi paylaşmak için mantığın kullanılabildiğine de inanır. İbn-i Sina'nın kanısına göre, bir kişinin selamete ermek için bilgi kazanması ve aklını kusursuzlaştırması gerekir.

EPİSTEMOLOJİ VE ON AKIL

İbn-i Sina'nın yaratılış (*sudur*) ile ilgili kendi kuramı, büyük ölçüde, bir diğer ünlü Müslüman filozof olan Farabi'nin kuramından kaynaklanır. Söz konusu kurama göre, dünyanın yaratılışı İlk Aklı izle-

di. İlk Akıl kendi varoluşunu düşünmeye başlar; böyle yapınca da İkinci Akıl yaratılır. İkinci Akıl, Tanrı'dan gelen kökenini düşünmeye başlayınca İlk Ruh yaratılır, sonra o da Küreler Küresi olarak bilinen evreni harekete geçirir. Küreler Küresi, kendinin var olma potansiyeline sahip olduğunu düşünmeye başlayınca maddeyi yaratır, bu madde evreni doldurur ve Gezegenler Küresini yaratır.

Varoluşun erken aşamaları bu üçlü düşünümden ortaya çıkar. Süreç devam ettikçe, yeni beliren akılların sürmesinin sonucu olarak iki semavi hiyerarşi yaratılır: Ast Hiyerarşi (İbn-i Sina'nın "Azametli Melekler" dediği hiyerarşi) ve Üst Keruv Hiyerarşisi. İbn-i Sina'ya göre, insanların kâhince görümlerinden sorumlu olan melekler, duyu algısından yoksundur. Bununla birlikte onlar da imgeleme sahiptir ve bu imgelem, kökenlendikleri aklı arzu etmelerine yol açar. Meleklerin kökenlendikleri akılla birleşmek için çıktıkları yolculuk, cennetteki sonsuz hareketi yaratır.

Şu yedi akıl ve yarattıkları melekler, Gezegenler Küresindeki farklı cisimlere karşılık gelir. Bunlar Jüpiter, Mars, Satürn, Venüs, Merkür, Güneş ve (Melek Cebrail'le ilişkilendirilen) Ay'dır. İnsanlar, dokuzuncu akıldan doğarlar (meleklerde bulunmayan duyusal işlevlere sahiptirler).

İbn-i Sina, bunun ardından, onuncu ve son aklın insan aklı olduğunu öne sürer. İnsan zihninin başlı başına soyut düşünce için oluşturulmadığını iddia eder. İnsanlarda yalnızca akıl potansiyelinin bulunduğunu ve bu potansiyelin ancak Melek Cebrail'in aydınlatmasıyla gerçekleştiğini savunur. Bu aydınlanma farklı derecelerde olabilir; söz gelişi, peygamberler öylesine aydınlanmışlardır ki mantıklı akla, imgeleme, bildiklerini başkalarına yayma yeteneğine sahip olabilirlerken, diğer insanlar ancak öğretmek, yazmak, bildiklerini diğer kuşaklara iletmek, yasalar yapmak için yeterli aydınlanmaya sahip olabilirler; bazıları ise daha da az aydınlanma elde edebilir. Burada, İbn-i Sina'nın insanoğlunu ortak bilince sahip olarak gördüğüne tanık oluyoruz.

İBN-İ SİNA'NIN UÇAN ADAMI

İbn-i Sina, ruhun özfarkındalığını ve gayrimaddiliğini göstermek için "uçan adam" olarak bilinen düşünce deneyini yarattı. İbn-i Sina, uçan adam düşünce deneyinde, okurun havada asılı durduğu bir senaryo hayal etmesini ister. Birey, havada asılı dururken duyularından tamamen yalıtıldığını hissedecektir (başka bir deyişle, kendi bedeniyle bile duyusal temasta olmayacaktır).

İbn-i Sina, duyularından böyle yalıtılmışken bile kişinin yine de özbilince sahip olacağını savunur. Duyusal deneyimden yalıtılmış bir kişi yine de kendi varlığını belirleme yeteneğine sahipse, İbn-i Sina'ya göre bu, ruhun bedenden bağımsız varlığa sahip gayrimaddi bir töz olduğunu gösterir. Yine İbn-i Sina'nın iddiasına göre, bu senaryo kavranabilir olduğu için, ruhun da zihinle kavranabilir olduğu sonucuna işaret eder.

Ayrıca İbn-i Sina, beynin, akıl ile duyumun birbiriyle etkileştiği yer olduğuna da inanır. Uçan adam senaryosunda, bireyin sahip olacağı ilk bilgi, "Ben'im" bilgisidir ve bu da o bireyin özünü onaylar. Birey duyusal deneyimden yalıtılmış olduğu için öz, vücuttan kaynaklanıyor olamaz. Bu nedenle, bir kişinin ta çekirdeği "Ben'im" bilgisidir; buysa ruhun var olduğu anlamına gelmekle kalmaz; ruh, kendisinin farkındadır. İbn-i Sina, ruhun yalnızca gayrimaddi olmakla kalmayıp kusursuz da olduğu sonucuna ulaşır.

BERTRAND RUSSELL (1872-1970)

Mantıkçı Filozof

Bertrand Russell 18 Mayıs 1872'de Galler'in Ravenscroft beldesinde doğdu. Henüz dört yaşındayken, hem annesini hem babasını kaybetti; o ve ağabeyi, çok katı disiplinli büyük ebeveynleriyle yaşadılar (büyükbabası Lort John Russell, eskiden başbakanlık yapmıştı ve I. Earl Russell unvanına sahipti). Russell altı yaşına gelince büyükbabası da öldü; o ve ağabeyi, babaanneleriyle baş başa kaldılar. Russell, genç yaşında yasaklarla ve kurallarla dolu aile ortamından kurtulmayı diliyordu; dine olan güvensizliğinin yanı sıra, bu dilek onun yaşamının geriye kalanını derinlemesine etkileyecekti.

1890'da Russell, Cambridge'deki Trinity College'a girerek matematik ve felsefe alanında üstün başarı gösterdi. Russell, ilk başlarda idealizmle (yani gerçekliği zihnin ürünü sayan anlayışla) oldukça yakından ilgilendi; ama Cambridge'i bıraktıktan yıllar sonra idealizmi bütünüyle reddederek gerçekçiliği (bilincin ve deneyimin dış dünyadan bağımsız var olduğu düşüncesini) ve görgülcülüğü (bilginin kaynağının dış dünyayla ilgili edinilen duyusal deneyimler olduğu düşüncesini) benimseyecekti.

Bertrand Russell, erken dönem çalışmalarında matematik üzerine odaklandı. Russell'ın mantıkçılığa (matematiğin tamamen mantık ilkeleri olarak görünür şekle indirgenebileceği anlayışına) dönük savunması inanılmaz ölçüde önemliydi ve doğru olduğu kanıtlanırsa bu, matematiğin sahiden *a priori* bilgi olduğunu gösterirdi. Ömrü boyunca felsefi çalışmalarında birçok konuya (ahlak, dil felsefesi, metafizik ve dilbilim dahil) el atmakla birlikte, Russell her zaman mantık alanında çalışmayı sürdürdü ve tüm matematik ilkelerinin, aritmetiğin ve sayıların mantıktan kökenlendiğini göstermek için *Principia Mathematica* (Matematik İlkeleri) adlı üç ciltlik kitabını kaleme aldı.

Russell, öğrencisi Ludwig Wittgenstein'la ve filozof G. E. Moore'la birlikte analitik felsefenin kurucusu kabul edilmektedir.

Felsefi Tanımlar

ANALİTİK FELSEFE: Hem tarihsel bir gelenek hem de bir uygulama yöntemi kabul edilen (ayrıca mantıksal olguculukla eşanlamlı hale gelen) analitik felsefenin ana fikrine göre, bilimsel soruşturma nasıl uygulanıp yürütülüyorsa, felsefe de aynı şekilde –yani hatasız, kesin ve çok titiz şekilde– uygulanıp yürütülmelidir. Bu, mantığa başvurularak ve varsayımlara kuşkuyla yaklaşılarak yapılır.

Bertrand Russell filozof, matematikçi ve mantıkçı olmasına rağmen, halk arasında ilk tanınması, toplumsal reformla ilgili tartışmalı inançları nedeniyle oldu. Russell, Birinci Dünya Savaşı'nda faal bir barış yanlısıydı ve birçok kınama gösterisine katıldı; bu da onun yalnızca Trinity College'dan kovulmasına yol açmakla kalmadı, en sonunda hapse atılmasına da yol açtı. Daha sonra İkinci Dünya Savaşı sırasında, Adolf Hitler'e ve Nazi Partisi'ne karşı yorulmak bilmez bir seferberlik yürütüyorken, barış yanlısı fikirlerini terk ederek daha görececi bir yaklaşım benimsedi. Russell, Stalin'in totaliter rejimine, ABD'nin Vietnam Savaşı'na katılmasına ve nükleer silahlanmaya karşı da açıkça eleştirel bir tutum takındı. 1950'de Nobel Edebiyat Ödülü Bertrand Russell'a verildi.

MANTIKSAL ATOMCULUK

Bertrand Russell, mantıksal atomculuğu, yani dilin de fiziksel madde gibi en küçük öğelerine ayrılabileceği görüşünü geliştirdi. Bir cümle artık daha fazla bölünemeyecek kadar küçük öğelere ayrılınca, o öğeler birer "mantıksal atom" kabul edilir. O zaman bu mantıksal atomlara bakarsak, bir cümlenin temelindeki varsayımları

açığa çıkarabilmemiz ve sonra cümlenin geçerli ya da doğru olup olmadığını daha iyi belirleyebilmemiz gerekir.

Örneğin, şu cümleye bir göz atalım: "Birleşik Devletler'in kralı keldir."

Bu cümle yalın görünüyor; ne var ki onu üç mantıksal atoma ayırabiliriz.

1. Birleşik Devletler'in kralı vardır.
2. Birleşik Devletler'in bir tane kralı vardır.
3. Birleşik Devletler'in kralının saçı yoktur.

Birleşik Devletler'in kralının olmadığını bildiğimiz için, ilk atomun yanlışlığı anlaşılır. Bu nedenle, "Birleşik Devletler'in kralı keldir" cümlesi doğru değildir. Ne var ki bu, cümlenin illaki düpedüz yanlış olduğu anlamına gelmez; çünkü bu ifadenin karşıtı, yani "Birleşik Devletler'in kralının saçı vardır" ifadesi de doğru değildir. Her iki durumda da Birleşik Devletler'in bir kralının olduğu farz ediliyor. Geçerliliği ve doğruluk derecesini mantıksal atomculuk yoluyla anlayabiliriz. Bu, günümüzde tartışılmakta olan şu soruyu ortaya çıkarır: Eğer bir şey doğru ya da yanlış değilse, o halde nedir?

BETİMLEMELER KURAMI

Bertrand Russell'ın betimlemeler kuramı, onun dilbilime yaptığı en önemli katkıdır. Russell'a göre, ortak dil aşırı muğlak ve yanıltıcı olduğu için, hakikat, ortak dille ifade edilemez. Russell, felsefenin varsayımlardan ve yanlışlıklardan kurtulması için farklı, daha eksiksiz türden bir dilin gerekli olduğunu iddia etti. Sonra da bu dilin matematiksel mantığa dayanması ve daha çok bir dizi matematiksel denkleme benzemesi gerektiğini öne sürdü.

Russell, "Birleşik Devletler'in kralı keldir" cümlesinin ortaya çıkardığı sorulara yanıt vermeye çalışırken betimlemeler kuramı-

nı yarattı. Russell'ın gözünde belgili betimlemeler, tek, özgül bir nesneye ait olan isimler, deyimler ya da sözcüklerdir (örneğin "şu masa", "Avustralya" ya da "Steven Spielberg"). Eğer bir cümle belgili betimlemeler içeriyorsa, Russell'a göre aslında bu bir grup iddiayı bir dizi içinde ifade etmenin kestirme bir yoludur. Nitekim Russell, bir cümlenin mantıksal biçimini gramerin bulandırdığını gösterebilmiştir. Bununla birlikte, "Birleşik Devletler'in kralı keldir" cümlesinde, betimlenen nesne mevcut değildir ya da muğlaktır (Russell bunu "eksik simge" olarak adlandırır).

KÜMELER KURAMI VE RUSSELL PARADOKSU

Bertrand Russell tüm matematik türlerini mantığa indirgeme çabası gösterirken, "küme" kavramı çok büyük önem kazandı. Russell'ın tanımına göre, *küme* "üyelerden ya da öğelerden oluşan bir topluluk"tur (başka bir deyişle, nesnelerden oluşan bir topluluktur). Kümeler, olumsuz şekilde ya da altkümeler olarak tanımlanabilir, sonra da bunlar toplanabilir ya da çıkarılabilir. Örneğin tüm Amerikalılar bir küme oluşturabilir; Amerikalı olmayan tüm şeyler de olumsuz şekilde tanımlanan bir altküme oluşturabilir; tüm Amerikalılar kümesi içindeki tüm New Yorklular ise bir küme içindeki bir altküme olabilir.

Bertrand Russell, küme ya da kümeler kuramını ilk geliştiren kişi olmamasına (o kişi Gottlob Frege'ydi) rağmen, 1901'de "Russell paradoksu"nu ortaya atarak bu kuramın kurucu ilkelerinde tam bir devrim yarattı.

Russell paradoksu, kendi kendisinin bir üyesi olmayan her kümenin kümesini ele alır. Örneğin, gelmiş geçmiş tüm köpeklerin tümünden oluşan bir kümeye bakalım. Gelmiş geçmiş her köpeğin oluşturduğu küme, aynı zamanda bir köpek değildir ama kendi kendilerinin üyeleri olan bazı kümeler gerçekten vardır. Örneğin,

köpek olmayan her şeyin oluşturduğu kümeye bakarsak, o kümenin bile dahil edilmesi gerektiği anlamı çıkar, çünkü o küme de köpek değildir.

Kendi kendilerinin üyeleri olmayan bazı kümelerin oluşturduğu bir küme düşünme çabasına girildiği zaman, sonuç bir paradokstur. Niçin? Çünkü kendi kendilerinin üyeleri olmayan kümeler içeren bir küme görürüz ve yine de bu, özgün kümenin tanımı (kendi kendilerinin üyeleri olmayan kümelerin oluşturduğu bir küme) gereği, kendi kendisini de kapsaması gerektiği anlamına gelir. Ne var ki, bunun bizatihi tanımı, kendi kendisini kapsayamayacağını belirtir ve bu nedenle bir çelişki ortaya çıkar.

Küme kuramının kusurlarını, Russell paradoksundan anlarız. Herhangi bir nesneler grubuna küme adı verildiğinde, mantıken imkânsız olan durumlar ortaya çıkabilir. Russell, bu sakatlığı gidermek için küme kuramının daha katı olması gerektiğini öne sürer. Russell'a göre, kümeler ancak özgül aksiyomların koşullarını karşılayan (böylelikle şimdiki modelde ortaya çıkabilen imkânsızlıktan ve çelişkiden kaçınan) belirli topluluklara ait olabilir. Bertrand Russell'ın çalışmaları sayesinde, Russell'dan önceki küme kuramının tamamı naif küme kuramı olarak, Russell'dan sonraki tüm küme kuramı çalışmaları ise aksiyomatik (belitsel) küme kuramı olarak bilinir.

FENOMENOLOJİ

Bilincin İncelenmesi

Fenomenoloji ya da görüngübilim, bilincin ve kişisel deneyimlerin incelenmesidir. Fenomenoloji, yirminci yüzyılda önemli bir felsefi inceleme dalı olmaya başladı, özellikle de Heidegger'in ve Sartre'ın çalışmalarıyla ön plana çıktı. Bununla birlikte, eğer fenomenolojinin kurucusu Edmund Husserl'ın çalışmaları olmasaydı, ne Heidegger ne de Sartre böylesine büyük başarıya ulaşabilirdi.

FENOMENOLOJİNİN DOĞUŞU

Moravyalı filozof Edmund Husserl meslek yaşamına matematikçi olarak başladı ve matematik felsefesi üzerinde yoğunlaştı. Husserl, ilk başlarda aritmetiğin kesinkes deneyimciliği izlediğine inanmakla birlikte, Gottlob Frege'nin yardımıyla, belirli aritmetik doğruların deneyimcilikle açıklanamadığı sonucuna vardı. *Logische Untersuchungen* (Mantık Araştırmaları) adlı kitabında Husserl "psikolojizm"e, yani doğruların bir bireyin psikolojisine (zihnine) bağımlı olduğu düşüncesine karşı savlar geliştirdi ve doğruların insan zihni tarafından indirgenemeyeceğini ileri sürdü. Husserl, bu fikirden yola çıkarak fenomenolojiyi geliştirmeye başladı.

Fenomenoloji, Husserl'a göre, bilincin yönelimsellik ya da niyetsellik gösterdiği düşüncesidir. Bunun anlamı, bilincin tüm edimlerinin, ister maddi isterse ideal (matematik gibi) olsun, nesnelere yönelik olduğudur. Hem bilincin yöneldiği nesneler hem de bilincin yönelimsel edimleri, bilinç aracılığıyla tanımlanır. Bilincin nesnesini ve bilincin içeriğini tanımlamak için, nesnenin gerçekten var olması da gerekmez (bu ise bir rüyada olan bitenlerin, tıpkı bir kitaptaki bir sahne betimleniyor gibi betimlenmesine olanak verir).

Husserl'ın erken dönem çalışmaları gerçekçi bir yaklaşıma (yani, kişinin bilinci bir nesneyi algıladığı zaman, bunun hem bilinç nesnelerinin hem de nesnelerin kendilerinin var olduğu anlamına geldiği inancına) dayanmasına rağmen, sonraki çalışmaları, yönelimselliğe ve benliğin incelenmesine daha ağırlıklı olarak eğildi. Husserl'ın evrim geçiren duruşu ve aşkıncı fikirlere dönüşü, önayak olduğu konunun ta kendisini yeniden icat etmesiyle sonuçlanacaktı.

Husserl, 1931 tarihli *Ideen: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie* (Fikirler: Saf Fenomenolojiye Genel Giriş) adlı kitabında, bir kişinin doğal bakış açısı, yani bireyin ancak gerçekten var olan şeyleri fark ettiği bayağı görüş açısı ile o kişinin fenomenolojik bakış açısı, yani bireyin dış nesneyi görüp geçmesi ve o nesneye ilişkin bilinci anlar duruma gelmesi arasında ayrım yapar. Bir kişi, fenomenolojik bakış açısı kazanmak için, bir dizi fenomenolojik indirgemeden geçirerek deneyiminin çeşitli özelliklerini ayıklamalıdır.

Husserl, fenomenolojik indirgemeler geliştirmiştir; ama en dikkate değer fenomenolojik indirgemelerden ikisi, *epokhe* (yargısızlık) ve asıl indirgeme olgularını kapsar.

Epokhe

Husserl'ın iddiasına göre, insanlar yaşamlarının çeşitli yönlerini (dil, kültür, yerçekimi, kendi bedenleri vb. gibi şeyleri) olduğu gibi kabul ederler ve bu yönler insanları tutsak eder. Bununla birlikte, *epokhe* ya da yargısızlık, kişinin artık bu yönlerin doğruluğunu kabul etmediği fenomenolojik indirgemedir. Bir kişi, artık kendisini dünyada öteden beri kabul ettiği şeylerin bir parçası gibi görmeyerek özbilince ulaşmalıdır. Husserl bu süreci, "ayraç (parantez) içine alma" ya da "ayraçlama" olarak adlandırır. Ayraçlama, dünyanın varlığını yadsımak anlamına gelmez; ayraçlamanın ve yargısızlığın tek amacı, tüm inançlardan kaçınmaktır ve bu yüzden dünyanın varlığı ne doğrulanabilir ne de yadsınabilir.

Asıl İndirgeme

Yargısızlık, kabul edilmişi kabul etmemek ve kabul edilmiş dünyanın tutsaklığından kurtulmak için kullanılan yöntemi tanımlarken asıl indirgeme, kabullenmeyi olduğu gibi, yani kabullenme olarak tanıma sürecidir. Kişinin aşkın içgörüye ulaşabilmesi, ancak kabullenmeyi kabullenme olarak görebilmesiyle mümkün olur.

Asıl indirgeme ve yargısızlık, bir araya gelerek fenomenolojik indirgeme sürecini oluşturur. Dikkat edilirse, asıl indirgeme yargısızlıktan, yargısızlık ise asıl indirgemeden bağımsız olarak işleyemez.

FENOMENOLOJİK SORUŞTURMA YÖNTEMİ

Husserl'e göre, fenomenolojik soruşturmanın ya da araştırmanın ilk adımı, (yargısızlık ve asıl indirgeme yoluyla yapılan) fenomenolojik indirgemedir. Kişinin farkında olduğu her şeyi böyle ayraçlaması tüm bilinç tarzlarını (imgelem, anımsama, yargı, sezgi gibi) kapsar.

Sonraki adım, eidetik indirgeme, yani öze erişmeye yönelik indirgemedir. Bilince sahip olmak, açıkçası yeterli değildir. Daha çok, edinilebilen çeşitli bilinç edimlerini, bunların ta özlerine, değiştirilemeyen ve tümel yapılarına erişilebilecek noktaya kadar götürmek gerekir. Kişinin bunu yapmak için kullanabileceği sezgi türü "*Wesensschau*" olarak bilinir. *Wesensschau*'da, çoğul çeşitlemelerin yaratılması ve çoğulluğun değişmeden kalan kısmına odaklanılması gerekir. Bu özdür, çünkü çeşitlemelerin tümünde tek özdeş parça odur.

Üçüncü ve son adım, aşkın indirgeme olarak bilinir. Husserl için fenomenoloji, anlam yaratmanın temeli olarak kendi aşkın benliğine (eksiksiz, birleşik ve görgül bir özbilincin var olması için gerekli ben'e) dönüşü ifade ediyordu. Husserl'ın savına göre, aşkın benliğe ulaşmak için, aşkın bilincin tersine döndürülmesi gerekir ve özyaratılış olarak işlev gören zaman farkındalığı işte bu bilinç içinde oluşturulur.

Husserl meslek yaşamının geriye kalanını aşkın indirgemeyi açıklığa kavuşturma çabasıyla geçirebilirdi, ama aşkın indirgeme fikrinin ta kendisi bir tartışmanın fitilini ateşledi. Sonuç olarak, aşkın indirgemeye inananlar ile aşkın indirgemeye inanmayı reddedenler olmak üzere fenomenoloji içinde bir bölünme meydana geldi.

ÖZLERİN FENOMENOLOJİSİ

Psikolojizmin kurucusu olan Theodor Lipps'in öğrencileri, onun yerine Husserl'ın çalışmalarını takip etmeye karar verdikleri zaman, Münih'i terk ederek Göttingen'de Husserl'ın öğrencilerine katıldılar. Bununla birlikte, Husserl aşkın indirgemeye ilişkin düşüncelerini 1913'te *Ideen* adlı kitabında yayımlayınca, Husserl'ın kuramlarına tamamen soğuk baktılar ve onun yeni çalışmalarından uzak durdular. Böylelikle, özlerin fenomenolojisi olarak bilinen ve Husserl'ın erken dönem çalışmalarındaki gerçekçi fenomenolojiyi temel alan yeni tür bir fenomenoloji yarattılar.

ADCILIK

Belirli Unsurların Reddi

Felsefede adcılık ya da nominalizm iki anlama gelir. Adcılığın aşağı yukarı ortaçağda ortaya çıkan daha geleneksel tanımı, tümellerin, yani farklı nesnelerle temsil edilebilen kendiliklerin ya da entitelerin reddini içerir. Bu sözcüğün daha modern dönemde gelişen ikinci kullanımı ise soyut nesnelerin, yani zamansal ya da uzamsal olmayan nesnelerin reddiyle ilgilidir. Bu nedenle adcılık, gerçekçiliğin (tümellerin var olduğu görüşünün) karşıtı olarak ve Platonculuğun (soyut nesnelerin var olduğu görüşünün) karşıtı olarak görülebilir. Adcılığın bir türüne inanıp diğerine inanmamak mümkündür.

Adcılığın iki türü de gerçekçilik karşıtlığıyla ilişkilidir, çünkü ikisi de tümellerin ya da soyut nesnelerin varlığını reddeder, dolayısıyla da bu şeylerin gerçek olduğunu reddeder. Adcılık, soyut nesneler ya da tümeller oldukları iddia edilen şeylerle uğraşırken iki yaklaşım benimser:

1. Adcılık, bu iddia edilen şeylerin varlığını yadsır.
2. Adcılık, bu iddia edilen şeylerin varlığını kabul eder ama o şeylerin somut ya da tikel olmadıklarını öne sürer.

SOYUT NESNELER

Soyut nesnenin ne olduğu konusunda kesin bir tanım yoktur; bununla birlikte yaygın açıklama, "uzayda ya da zamanda var olmayan ve nedensel açıdan eylemsiz olan bir nesne" olduğu şeklindedir (yalnızca uzayda ve zamanda var olan nesnelerin nedensel ilişki içinde olabilecekleri farz edilir). Ne var ki bu tanım kusursuz değildir. Örneğin, dil ve oyunlar soyut oldukları halde, her ikisi de zamansaldır (çünkü diller değişebilir, gelişebilir ve farklı zaman-

larda ortaya çıkabilir). Filozoflar, soyut nesnenin başka tanımlarını da yapmış olmakla birlikte, adcılık nedensel açıdan eylemsiz olan uzaysal-zamansal nesneleri reddetmekte kararlıdır.

TÜMELLER

Adcılar, tümeller ile tikeller arasında ayrım yaparlar. Adcılığın yaptığı tanıma göre tümel terimi, birden çok kendiliğin ya da entitenin temsil ettiği somut örneklenmiş (yani gerçek bir şey aracılığıyla temsil edilen) herhangi bir şeyi anlatır. Öyle değilse, o zaman o bir tikeldir. Hem bir tümel hem de bir tikel, bir kendiliğin somut örneği olabilir ama ancak bir tümel, birden çok kendilik tarafından somut örneklenebilme özelliğine sahiptir. Söz gelişi, rengi kırmızı olan nesnelerin somut bir örneği yoktur, ama "kırmızılık" tümeli olunca, rengi kırmızı olan herhangi bir nesne o tümelin somut bir örneklemesidir. Gerçekçiler özellikleri (kırmızılık gibi), çeşitleri (malzeme, altın gibi) ve ilişkileri (arasında-lık gibi) tümellerin örnekleri olarak düşünürler. Tümellere ilişkin adcılık, bu anlayışı reddeder.

TÜMELLERE İLİŞKİN ADCILIK TÜRLERİ

Tümellere ilişkin adcılığı benimseyenler, yalnızca tikellerin var olduğuna inanırlar. İlişkilerin ya da özelliklerin varlığını açıklamak için, tüm felsefede iki strateji benimsenmiş gibi görünmektedir: Birincisi, bu kendiliklerin varlığını reddetmek, ikincisi ise bu kendiliklerin varlığını kabul etmekle birlikte, bunların birer tümel olduklarını reddetmektir.

Trop Kuramı

İkinci türden savlar arasında en tutulan kuramlardan biri, *trop* (yani yinelenemez tikel özellik) kuramı olarak bilinir. Trop kuramında,

özelliklerin varlığına inanılır (dolayısıyla kendiliğin varlığı kabul edilir) ama özelliklerin "troplar" denilen özgül kendilikler oldukları görüşü savunulur. Filozoflar, her şeftalinin ya da muzun kendi tikeli olmasına çok benzer şekilde, bu tropların birer tikel olduğunu düşünürler. Dolayısıyla bir muzun sarılığı, tümel olarak görülmekten çok, yalnızca bu muza ait olan özgül ya da tikel bir sarılık olarak görülür. Muz, onu bir trop yapan bu sarılığa sahiptir çünkü sarılık, bir tümelin somut örneklenmesinin sonucu değildir.

Kavram Adcılığı ve Yüklem Adcılığı

Tümellere ilişkin adcılığın diğer iki türü, kavramsalcılık olarak da bilinen kavram adcılığı ve yüklem adcılığıdır. Kavram adcılığı, sarılığın mevcut olmadığını ve muz gibi bir kendiliğin sırf "sarı" kavramına uyduğu için sarı olduğunu belirtir. Benzer şekilde, yüklem adcılığı da "sarı" yükleminin ya da isnadının muz için geçerli sayılmasının sonucu olarak muzun sarı olduğunu belirtir. Öyleyse "sarılık" diye bir şey yoktur, sadece sarı yükleminin uygulanması söz konusudur.

Mereolojik Adcılık ve Sınıf Adcılığı

Tümellere ilişkin adcılığın başka bir türü olan mereolojik adcılıkta, sarı olma özelliği tüm sarı kendiliklerin toplamıdır. Öyleyse bir kendilik, sarı olan şeyler toplamının bir parçası olduğu için sarıdır. Benzer şekilde, sınıf adcılığı da özelliklerin birer sınıf olarak düşünülmesi gerektiğini öne sürer. Öyleyse sarı olma özelliği, her sarı şeyin ve yalnızca sarı olan şeylerin sınıfıdır.

Benzerlik Adcılığı

Benzerlik adcılığı, sarı şeylerin birbirlerine benzemelerinin sarı olmaları gerçeğinden ileri gelmediğini; daha çok onları sarı yapan şeyin birbirlerine benzemeleri gerçeği olduğunu iddia eder. Benzerlik adcılığına göre, bir muz, sarı olan başka şeylere benzediği

için sarı sayılır. Öyleyse özgül bir sınıfın tüm üyeleri, belirli benzerlik koşullarını karşılamalıdır.

SOYUT NESNELERE İLİŞKİN ADCILIK TÜRLERİ

Soyut nesnelere ilişkin adcılık iki türe ayrılır: Önermelere ilişkin adcılık ve olası dünyalara ilişkin adcılık.

Önermelere İlişkin Adcılık

Önermelere ilişkin adcılığa giren şeyler, yapılandırılmamış ve yapılandırılmış olarak iki kategoriye ayrılabilir. Yapılandırılmamış önermeler, olası dünyaları içeren kümelerdir. Bu dünyalar kapsamındaki işlevler, doğruluk değerine (önermenin doğru olduğu savına) ve yanlışlık değerine (önermenin yanlış olduğu savına) sahiptir.

Önermelere ilişkin adcılık bünyesindeki bir kuram, önermelerle birbirine bağlanan rolleri, gerçekte somut olan nesnelerin oynadığını iddia eder. Yine bu düşünceye dair bir kuram, cümlelerin birer önerme rolü üstlendikleri düşüncesidir. Filozof Willard van Orman Quine, "sonsuz cümleler"in (doğruluk değeri baştan başa sabit olan cümlelerin) mekândan, zamandan, konuşmacıdan vb. bağımsız oldukları için doğruluk içermekte daha iyi olduklarını öne sürmüştür. Ne var ki bu, adcıları bir sorunla karşı karşıya getirir çünkü sonsuz cümle fikrinin ta kendisi soyut bir nesnedir.

Semantik Kurgusalcılık

Önermelere ilişkin adcılıkta başka bir seçenek, önermelerin ve kuramsal role sahip tüm kendiliklerin varlığını yadsımaktır. Eğer durum böyle olursa, doğru görünen önermelerin varlığını gerektiren cümleler aslında yanlış olmalıdır. Bununla birlikte, bir cümle hiçbir önerme olmadığı için yanlış olsa bile, yine de betimsel bir yardımcı olarak kullanılabilir. Bu betimsel yardımcı, kişinin ne söylemek iste-

diğini açıklığa kavuşturmasına olanak verir ve dünyanın yapısının kimi kısımlarını ifade etme olanağı sağlar.

Olası Dünyalara İlişkin Adcılık

Olası dünyalar kuramı, bu dünyanın, var olan birçok olası dünyadan yalnızca biri olduğunu iddia ederek başka gerçeklikleri hesaba katan çok tartışmalı bir felsefi düşüncedir. Bir adcı, hiçbir olası dünyanın bulunmadığını ya da olası dünyaların soyut nesneler olmadıklarını farz edebilir.

Adcı yaklaşımlardan biri de her olası dünyanın var olmadığını ve yalnızca hakiki olası dünyaların var olduğuna inanmaktır. Hakiki olası dünyalar, aslında somut nesnelerin toplamı olan, birbiriyle ilişkili uzaysal-zamansal nesnelerin toplamları olarak düşünülebilir.

Olası dünyalara bakmanın başka bir adcı yolu ise olası olanı, öğelerin (tümellerin ve tikellerin) bir birleşimi olarak görmektir. Bu kurama göre, bir özellik olarak bir tümele sahip olan bir keyfiyet, bir tikel ile bir tümelin bir araya gelmesinden oluşur ve bir ilişki olarak bir tümelden oluşan bir keyfiyet, bir tümel ile bazı tikellerin bir araya geldiği durumdur. Tikeller ile tümellerin olası birleşimleri çok büyük çeşitlilik gösterir ve sonuçta, bazıları fiilen gerçekleşirken, diğerleri gerçekleşmez.

GOTTFRIED WILHELM LEIBNIZ (1646-1716)

İyimser Filozof

Gottfried Wilhelm Leibniz, on yedinci yüzyıldaki akılcı hareketin en önemli filozoflarından biriydi. Akılcılıkla ilgili çalışmalarına ek olarak, Leibniz oldukça çok yönlü bir şahsiyetti ve mantık, fizik, matematik gibi konularda çok büyük hamleler yaptı (Newton'dan bağımsız olarak kalkülüsü buldu ve ikili sayı sistemini keşfetti).

Leibniz 1 Temmuz 1646'da Almanya'nın Leipzig kentinde doğdu. Leibniz'in babası, Leipzig Üniversitesi'nde ahlak felsefesi profesörüydü ve Gottfried henüz altı yaşındayken babası ölünce, onun kişisel kütüphanesi küçük Leibniz'e kaldı. Babasız kalan Leibniz, annesinden din ve ahlak öğrendi.

Leibniz inanılmaz ölçüde yetenekli bir çocuktu. On iki yaşına geldiğinde kendi kendine Latince öğrenmiş ve Yunanca öğrenmeye başlamış durumdaydı; on dört yaşına geldiğinde ise Leipzig Üniversitesi'ne gitmeye başladı ve Aristoteles felsefesi, mantık, skolastik felsefe konularında dersler aldı. Yirmi yaşına geldiğinde, *De Arte Combinatoria* (Birleşimler Sanatı Üzerine) adlı ilk kitabını çıkardı; burada sesler, renkler, harfler, sayılar gibi temel öğelerden oluşan birleşimlerin tüm buluşların ve akıl yürütmenin kaynağı olduğunu öne sürdü.

Başka bir okuldan hukuk diploması da aldıktan sonra, akademik alanda çalışmalarını sürdürmek yerine soyluların hizmetinde çalıştı. Hukuk danışmanlığı ve resmi tarihçilik dahil olmak üzere çeşitli görevlerde bulundu; Avrupa'nın her yanına yolculuk etmesi gerekli oldu. Bu yolculuklarında Leibniz, Avrupa'nın en önemli aydınlarından bazılarıyla tanıştı, bu sırada da kendisinin matematik ve metafizik problemleri üzerinde çalışmayı sürdürdü. Bu dönemde onu özellikle derinden etkileyen kişiler, filozof Baruch Spinoza ve matematikçi, gökbilimci, fizikçi Christiaan Huygens oldu.

Leibniz'in matematiğe yaptığı sayısız katkıdan tutun da engin ve zengin felsefi çalışmalarına varıncaya kadar tüm çalışmalarının paylaştığı ortak izlek, doğruyu vurgulamaktır. Leibniz, çalışmaları aracılığıyla doğruyu vurgulayarak bölünmüş kiliseyi yeniden birleştirebilecek bir zemin oluşturabileceğini umuyordu.

LEIBNIZ'İN FELSEFESİNİN İLKELERİ

Leibniz'in akıl anlayışının yedi temel ilkesi vardır:

1. **Özdeşlik/Çelişki:** Eğer bir önerme doğruysa, onun değillemesi yanlış olmalıdır ve bunun tam tersi de geçerlidir.
2. **Yeterli Neden:** Herhangi bir şeyin var olması, herhangi bir olayın meydana gelmesi ya da herhangi bir doğrunun ortaya çıkması için yeterli bir nedenin olması gerekir (gerçi bunu bazen yalnızca Tanrı bilir).
3. **Ayırt Edilemeyenlerin Özdeşliği (Leibniz Yasası):** Birbirinden farklı olan iki şeyin tek tek her özelliği ortak olamaz. X'in sahip olduğu tüm yüklemlere Y de sahipse, o zaman X ile Y özdeştir. İki şeyin ayırt edilemez olduğunu öne sürmek, aynı şeye iki isim vermek olur.
4. **İyimserlik:** Tanrı her zaman en iyiyi seçer.
5. **Önceden Kurulmuş Uyum:** Tözler ancak kendi kendilerini etkileyebilir; bununla birlikte, tüm tözler (ister zihin, ister beden olsun) birbiriyle nedensel etkileşim içindedir. Bu, Tanrı'nın tüm tözleri birbiriyle uyumlu olacak şekilde önceden programlamış olmasının sonucudur.
6. **Çokluk:** Olası dünyaların en iyisi, her sahici olasılığı gerçek kılacaktır.
7. **Süreklilik Yasası:** Leibniz, süreklilik yasasında "doğanın hiçbir zaman sıçrama yapmadığı"nı belirtir. Leibniz, büyük değişmelerin ara değişiklikler yoluyla meydana geldiğini ve şeyler-

de bir sonsuzluğun bulunduğunu öne sürer. Süreklilik yasası, tam eylemsizlikten hiçbir hareketin doğamayacağını kanıtlamak için kullanılır; algılar, fark edilemeyecek kadar küçük olan başka algı derecelerinden doğar.

MONADLAR KURAMI

Uzamsal öze sahip (yani birden fazla boyutta var olan) maddeyi bir töz olarak gören Descartes'ın bu kuramını reddeden Leibniz, metafiziğe yaptığı en büyük katkılardan biri olan monad kuramını geliştirdi. Leibniz, yalnızca eylem yeteneğine ve hakiki birliğe sahip olan şeylerin birer töz sayılabileceğini öne sürdü. Leibniz'e göre monadlar, evreni oluşturan öğelerdir. Bunlar ayrı ayrı, sonsuz, etkileşime girmeyen, kendi yasalarından etkilenen ve tüm evrenin yansımasını bulduğu önceden kurulmuş uyuma sahip olan parçacıklardır. Bu parçacıklar, birliğe ve eylem yeteneğine sahip oldukları için, biricik hakiki tözlerdir.

Monadlar atomlara benzemez. Hiçbir uzamsal karaktere ya da maddeye sahip değildir ve birbirlerinden bağımsızdır. Monadlar, bireysel yönergelerle (önceden kurulmuş uyum yasasına göre) önceden programlandıkları için, ne yapacaklarını her an "bilir"ler. Atomların aksine, monadların büyüklükleri de farklı farklı olabilir. Örneğin, her bireysel kişi ayrı bir monad olarak görülebilir (bu özgür iradeye karşı bir sav yaratır).

Leibniz'in monadlar kuramı, Descartes'ın çalışmalarında rastlanan ikiciliği başından savar ve Leibniz'in idealizm kuramına yol açar. Monadlar oluş (varlık) biçimleridir, yani yalnızca bunlar zihne benzer kendilikler ve tözler olarak kabul edilir. Demek ki madde, uzay ve hareket gibi şeyler sadece tözlerin sonucu olan görüngülerdir.

İYİMSERLİK

Leibniz, 1710 tarihli kitabı *Théodicée*'de din ile felsefeyi buluşturma çabasına girişti. Her şeye gücü yeten ve her şeyi bilen Tanrı'nın asla kusurlu bir dünya yaratmayacağına ya da daha iyisine sahip olmak varken kusurlu bir dünya yaratmayı seçmeyeceğine inanan Leibniz, bu dünyanın en dengeli ve mümkün olabilecek en iyi olası dünya olması gerektiği sonucuna vardı. Öyleyse, Leibniz'e göre, bu dünyanın kusurları her olası dünyada var olmalıdır. Aksi halde, Tanrı o kusurları buraya dahil etmezdi.

Leibniz'in kanısına göre aklı ve imanı Tanrı bahşettiği için, felsefe teolojiyle zıtlaşma amacı gütmez. Dolayısıyla, imanın herhangi bir kısmı akılla desteklenemiyorsa, o kısım reddedilmelidir. Bunu dikkate alan Leibniz, Hıristiyanlığa yönelik temel bir eleştiriyle cebelleşir: Tanrı sonsuz güç, sonsuz bilgelik ve sonsuz iyilik sahibiyse, kötülük nasıl ortaya çıktı? Leibniz'ın belirttiğine göre Tanrı sonsuz güç, sonsuz hikmet ve sonsuz iyilik sahibidir; ne var ki insanlar Tanrı'nın yarattıklarıdır ve öyle olmakla sınırlı bilgeliğe, sınırlı edim gücüne sahiptirler. İnsanlar, özgür irade sahibi yaratılmış oldukları için, geçersiz eylemlere, hatalı kararlara ve yanlış inançlara eğilimlidirler. Tanrı (bedensel kötülük olarak bilinen) acının, eziyetin ve (ahlaki kötülük olarak bilinen) günahın varlığına izin verir; çünkü bunlar (metafizik kötülük olarak bilinen) kusurluluğun gerektirdiği sonuçlardır, dolayısıyla da insanlar kendi kusurlu durumlarını hakiki iyilikle karşılaştırabilsinler ve kararlarını düzeltebilsinler diyedir.

ETİK

Neyin Yanlış, Neyin Doğru Olduğuna Karar Vermek

Ahlak felsefesi olarak da bilinen etik, kişinin davranımını neyin doğru ve neyin yanlış kıldığı konusunda anlayış edinmeyi içerir. Bununla birlikte etik, ahlaktan çok daha geniş kapsamlıdır. Ahlak, ahlaki kurallarla ve belirli edimlerin uygulanmasıyla uğraştığı halde, etik tüm ahlaki davranışlara ve kuramlara el atmakla kalmaz, yaşam felsefesine de el atar. Etik, nasıl hareket edilmesi gerektiği, insanların neleri doğru saydıkları, bireyin ahlaki bilgisini nasıl kullandığı, nasıl uyguladığı gibi soruları ve bizatihi "doğru" sözcüğünün anlamını ele alır.

NORMATİF ETİK

Normatif ya da düzgüsel etik, eylemi ve insan davranımını yöneten bir dizi kural (ya da norm) geliştirerek etik eylemi anlama çabasına girişir. Normatif etik, şeylerin nasıl olması gerektiğine, şeylere nasıl değer verilmesi gerektiğine, hangi eylemlerin doğru, hangi eylemlerin yanlış olduğuna ve hangi şeylerin iyi, hangi şeylerin kötü olduğuna bakar.

Normatif etik kuramlarının üçü şunlardır.

Sonuççuluk

Bir eylemin ahlakiliği, o eylemin sonuçlarına ya da akıbetine bağlıdır. Eğer ortada iyi bir sonuç varsa, eylemin ahlaki açıdan doğru olduğu düşünülür; ama ortada kötü bir sonuç varsa, o zaman eylemin ahlaki açıdan yanlış olduğu düşünülür. Sonuççulukta, filozoflar bir sonucu iyi yapan şeyin ne olduğunu, bir sonucun nasıl yargılanabileceğini ve yargılamayı kimin yapması gerektiğini, ahlaki bir eylemden en çok

kimin kazançlı çıktığını irdelerler. Sonuççuluğun örnekleri arasında hazcılık, yararcılık ve bencilik sayılabilir.

Deontoloji

Deontoloji ya da ödev ahlakı, eylemlerin sonuçlarına bakmak yerine, eylemlerin kendilerinin nasıl doğru ve yanlış olabildiğine bakar. Deontolojiye inananlar, bir karar verilirken başkalarının hakları ve kişinin kendi ödevi gibi faktörlerin dikkate alınması gerektiğini öne sürerler. Deontoloji türleri arasında, insanların evrensel ve doğal haklara sahip olduklarını savunan John Locke'un ve Thomas Hobbes'un doğal haklara ilişkin kuramları; Tanrı'nın ahlaken doğru eylemleri buyurduğunu ve bir ödev ya da yükümlülük olarak yerine getirildiği zaman bir eylemin ahlaken doğru olduğunu savunan ilahi emir kuramı; ödev duygusuyla hareket edilmesi gerektiğini, doğruluğun ve yanlışlığın sonuçlara değil, bireyin güdülerine dayandığını savunan Immanuel Kant'ın koşulsuz buyruk (kategorik imperatif) kuramı vardır. Kant'ın koşulsuz buyruk kuramına göre, bir kişi eylemde bulunurken, o eylemi güdüleyen ilkenin sanki evrensel bir yasa sayılması gerekliymiş gibi düşünmelidir (ve öyle hareket etmelidir).

Erdem Etiği

Erdem etiğinde, filozoflar bireyin fıtri karakterine bakarlar. Erdem etiği, kişinin iyi bir yaşam sürmesine ya da esenliğe erişmesine olanak tanıyan davranışlar ve alışkanlıklar olan erdemleri arar. Aynı zamanda da erdemler arasında çıkan çatışmaları gidermeye yönelik rehberlik sunar ve kişinin iyi bir yaşam sürmek için bu erdemleri tüm hayatı boyunca uygulaması gerektiğini iddia eder. Bir eylem esenliğe götürüyorsa "doğru" kabul edileceğini belirten ve erdemlerin gündelik uygulaması yoluyla ulaşılabilen, Aristoteles'in geliştirdiği *eudaimonia* ya da erinç kuramı; erdemin hayranlık uyandırıcı

niteliklere ilişkin sağduyulu sezgilere dayandığını ve hayran olduğumuz kişileri inceleyerek bunları saptayabileceğimizi öne süren etkene dayalı kuramlar; kadınların örneğini verdikleri (besleyip büyütme, sabırlı davranma ve başkalarına özen gösterme gibi) erdemlerin ahlaka ve erdemlere temel oluşturması gerektiğini öne süren bakım ya da özen etiği kuramı, erdem etiğinin örnekleri arasındadır.

META-ETİK

Meta-etik, etik yargıları inceler ve özgül olarak ifadeleri, tavırları, yargıları, etik özellikleri anlamaya çaba gösterir. Meta-etik, belirli bir seçimin iyi mi, yoksa kötü mü olduğunu değerlendirmekle ilgilenmez. Daha çok, sorunun mahiyetini ve anlamını inceler. Meta-etikle ilgili görüşlerin iki türü vardır: Ahlaki gerçekçilik ve ahlaki karşı gerçekçilik.

Ahlaki Gerçekçilik

Ahlaki gerçekçilik, nesnel ahlaki değerlerin olduğu görüşüdür. Dolayısıyla, bu meta-etik bakış açısına göre, değerlendirici ifadeler aslında olguya dayalı iddialardır ve bu iddiaların doğru ya da yanlış olup olmadığı, kişilerin kanılarından ve duygularından bağımsızdır. Bu, bilişçi görüş olarak adlandırılır ve burada, doğru ya da yanlış olabilen geçerli önermeler etik cümleler halinde iletilir. Ahlaki gerçekçiliğe şunlar örnek verilebilir:

- Etik doğalcılık, nesnel ahlaki özelliklere ilişkin görgül bilgilere sahip olduğumuz inancıdır (ne var ki, bunlar sonradan etik olmayan özelliklere indirgenebilir, dolayısıyla da etik özellikler doğal özelliklere indirgenebilir).
- Etik doğal dışıcılık, etikle ilgili ifadelerin, etik olmayan ifadelere vardırılmasına imkân bulunmayan önermeleri temsil ettiği inancıdır.

Ahlaki Karşı Gerçekçilik

Ahlaki karşı gerçekçiliğe göre, nesnel ahlaki değer diye bir şey yoktur. Ahlaki karşı gerçekçiliğin üç türü vardır:

1. Etik öznelcilik (Etikle ilgili ifadelerin aslında öznel iddialar olduğu görüşüne dayanır.)
2. Bilişsel dışıcılık (Etikle ilgili ifadelerin sahici birer iddia olmadığı görüşü.)
3. Etikle ilgili ifadelerin yersiz nesnel iddialar olduğu düşüncesi (Ahlaki kuşkuculukta, yani hiç kimsenin ahlaki bilgiye sahip olamayacağı görüşünde ya da ahlaki hiççilikte, yani etikle ilgili ifadelerin çoğunlukla yanlış olduğu görüşünde anlatımını bulur.)

BETİMSEL ETİK

Betimsel ya da tasviri etik, her türlü değerden bağışıktır ve yapılan fiili seçimlere ilişkin gözlemler yoluyla etiğe bakar. Betimsel etik, insanların ahlak hakkındaki inançlarına dikkat eder ve davranım ya da değer kuramlarının gerçek oldukları imasını içerir. Betimsel etiğin amacı, bir ahlak kuralının ne ölçüde akla uygun olduğunu incelemek ya da herhangi bir şekilde rehberlik etmek değildir. Betimsel etik, daha çok etik sistemlerini (örneğin farklı toplumlara ait, geçmişteki, şimdiki vb. sistemleri) karşılaştırır ve bir kişinin somut bir eylemini açıklayan davranım kuralları ile inandığını söylediği etiği kıyaslar. Bu yüzden betimsel etik antropologlar, tarihçiler ve ruhbilimciler tarafından sıklıkla kullanılır.

UYGULAMALI ETİK

Uygulamalı etik, etik kuramını gerçek yaşamdaki durumlara uygulamaya uğraşır ve kamu siyaseti oluşturmakta sıklıkla kullanılır.

Genel olarak bakılırsa, uygulamalı etikte çok titiz ve ilkelere dayalı yaklaşımlar *belirli* problemleri çözebilir, *evrensel olarak uygulanamaz* ve bazen uygulamaya konulması olanaksızdır. Uygulamalı etik, insan haklarının neler olduğu, kürtajın ahlaka aykırı olup olmadığı, hayvan haklarının neler olduğu vb. gibi sorunları araştırmakta kullanılabilir. Uygulamalı etiğin birçok farklı türü vardır; tıbbi etik (ahlaki yargıların ve değerlerin tıp açısından ne şekilde geçerli olduğu), hukuki etik (yasaları uygulayanlara ilişkin etik sorunlar), medya etiği (eğlence dünyası, gazetecilik, pazarlama ile ilgili etik sorunlar) bunlar arasındadır.

BİLİM FELSEFESİ

Bilim Nedir?

Bilim felsefesini irdelerken filozoflar genellikle biyoloji, kimya, astronomi, fizik, yerbilimi gibi doğabilimleri üzerine odaklanırlar ve bu bilimden kaynaklanan sonuçları, varsayımları, temelleri incelerler. Genel olarak bilim ölçütleri şunlardır:

1. Varsayımların oluşturulması. Bu varsayımlar, mantıksal ölçütler olan olumsallık (mantıksal açıdan varsayımın mutlaka doğru ya da yanlış olmasının gerekmemesi), yanlışlanabilirlik (yani, varsayımın yanlışlığının kanıtlanabilir olması) ve sınanabilirlik (yani varsayımın doğru ya da yanlış olduğunun gerçekten saptanabilme şansının bulunması) ölçütlerini karşılamalıdır.
2. Deneyimsel ya da görgül kanıtlarla temellendirme.
3. Bilimsel yöntemin uygulanması.

SINIR ÇİZME SORUNU

Filozof Karl Popper'a göre bilim felsefesinde ana sorun, sınır çizme sorunu olarak bilinir. Basitçe anlatmak gerekirse, sınır çizme sorunu bilim ile bilim olmayanın birbirinden nasıl ayırt edileceğidir (bu soru, özellikle sözde bilimle ya da sahte bilimle de ilgilidir). Sınır çizme sorununun genel kabul gören bir açıklaması günümüze kadar yapılabilmiş değildir, hatta bazıları bu sorunu önemsiz bulmakta ya da çözülemez saymaktadır. Görgülcülüğü mantıkla birleştiren mantıksal olgucular, bilimi gözleme dayandırmaya çalışmış ve gözlemsel olmayan her şeyin bilimdışı (hem de anlamsız) olduğunu öne sürerlerken, Popper ise bilimin ana özelliğinin yanlışlanabilirlik olduğunu öne sürmüştür.

Felsefi Tanımlar

YANLIŞLANABİLİRLİK: Bir varsayımın doğru kabul edilmesi için ve herhangi bir varsayım bilimsel bir kuram olarak ya da bilimsel bir varsayım olarak kabul edilmeden önce, o varsayım yanlışlanabilir ya da çürütülebilir olmalıdır.

Başka bir deyişle, Popper'a göre herhangi bir bilimsel iddianın yanlış olduğu kanıtlanabilir. Eğer yoğun çabalardan sonra böyle bir kanıt bulunamazsa, o zaman o iddianın çok büyük olasılıkla doğru olduğu sonucuna varılmalıdır.

BİLİMSEL MUHAKEMENİN GEÇERLİLİĞİ

Bir kuramın geçerliliğini ortaya koymak için, bilimsel muhakeme ya da akıl yürütme birçok farklı şekilde temellendirilebilir.

Tümevarım

Bir yasanın evrensel ölçekte doğru olduğunu belirtmek bir bilimci için zor olabilir, çünkü yapılan her sınama aynı sonuçları verse bile, bu illaki gelecekteki sınamaların da mutlaka aynı sonuçları vereceği anlamına gelmez. Bilimciler işte bu yüzden tümevarım yolunu tutarlar. Tümevarımsal muhakemeye göre, eğer bir durum, gözlemlenen her olguda doğru çıkarsa, o zaman tüm olgularda doğru çıkar.

Deneyimsel Doğrulama

Kuramları ya da modelleri desteklemek için, bilimsel iddialara kanıt gösterilmesi gerekir. Bu nedenle, bilimsel kuramların ve modellerin ortaya atabileceği öngörüler, önceden gözlemlenmiş olan kanıtlarla uyuşmalıdır (nihayetinde gözlemler ise duyulardan sağlanan sonuçlardır). Gözlemler, başkalarınca doğrulanıp kabul edilmiş ve

tekrarlanabilir olmalıdır; öngörüler de özgül olmalıdır ki, bilimci bir kuramı ya da modeli (öngörüyü ima eden şeyleri) bir gözlemle yanlışlayabilsin.

Duhem-Quine Tezi ve Occam'ın Usturası

Duhem-Quine tezi, bir kuramı ya da varsayımı tamamen tecrit ederek sınamanın mümkün olmadığını, çünkü bir varsayımı görgül olarak sınamaya çalışan bir kişinin, bunun için arka plandaki başka faraziyelerden yararlanması gerektiğini belirtir. Bu tezin vardığı sonuca göre, eğer yeterli ve *ad hoc* (amaca özgü) varsayımlar sürece dahil edilirse, herhangi bir kuram görgül bilgilerle uyumlu olabilme özelliği gösterebilir. Occam'ın usturası (birbiriyle yarışan açıklamalar arasında en basit olanın seçilmesi gerektiği ilkesi), bilimde işte bu yüzden kullanılır. Duhem-Quine tezine katıldığını belirten Karl Popper, bönce bir yanlışlama ilkesinden uzaklaşıp bilimsel kuramların yanlışlanabilir olması gerektiği, yani bir varsayım sınanabilir öngörüler sunamıyorsa bilim olarak kabul edilemeyeceği görüşüne yaklaşır.

BAĞIMLILIK KURAMI

Temel gözlemler, bir kişinin kuramlarına dayalı olarak farklı şekillerde yorumlanabilir. Örneğin, Dünya'nın döndüğü bugün herkesçe bilinmekle birlikte, eski bilimciler Güneş'in hareket ettiğini, Dünya'nın ise sabit durduğunu düşünüyorlardı. Bu nedenle, bir gözlem (bilişi ve algıyı içeren bir olgu) bir kuramla yorumlandığı zaman, o gözlemin kuram yüklü olduğu söylenir. Filozof ve fizikçi Thomas Kuhn'a göre, bir varsayımı (temelinde gözlem bulunan) kuramın etkisinden soyutlamak olanaksızdır. Kuhn, bilimsel problemleri açıklamakta eski paradigmalardan daha iyi iş çıkardıkları zaman, (gözleme dayanan) yeni paradigmaların seçildiğini belirtir.

TUTARLILIKÇILIK

Tutarlılıkçılığa göre kuramlar ve önermeler, tutarlı bir sistemin parçası olmaları sonucunda doğru ve geçerli sayılabilir. Bu sistem, belirli bir bilimcinin ya da bilimsel camianın inançlarıyla ilişkili olabilir.

SÖZDEBİLİM

Sözdebilim ya da sahte bilim, bilimsel yöntemi izlemekten uzak kuramları ve öğretileri ifade eder. Temel olarak sözdebilim, kendisine bilim süsü veren bilimdışı bir şeydir. Akıllı evren tasarımı, homeopati (benzeş sağaltım) ve astroloji başka amaçlara hizmet edebilmekle birlikte gerçek anlamda bilim sayılamaz, çünkü yanlışlanabilir değildir ve kullandıkları yöntemler, genel kabul gören sonuçlarla çatışır. Bilimleri soruşturmakta kullanılan ölçütler, bu türden kuramlara uygulanamaz. Ne var ki, tüm bilimdışı olguların sahte bilim olarak görüldüğü anlamı çıkarılmasın. Din ve metafizik, bilimdışı olguların böyle iki örneğidir.

BARUCH SPINOZA (1632-1677)

Doğalcı Filozof

Benedictus de Spinoza ve Bento d'Espiñoza adlarıyla da tanınan Baruch Spinoza, on yedinci yüzyılın en büyük akılcı filozoflarından biri kabul edilir. Spinoza 24 Kasım 1632'de Amsterdam'daki Portekiz Yahudileri topluluğunun bir ferdi olarak doğdu. Spinoza inanılmaz ölçüde yetenekli bir öğrenciydi ve sanıldığına göre, cemaati onu haham olması için yetiştiriyordu. Ne var ki, Spinoza on yedi yaşına geldiğinde, ailenin işinin yürütülmesine yardım etmek için öğrenimini bırakmak zorunda kaldı. Spinoza, 27 Temmuz 1656'da, hâlâ bilinmeyen nedenlerle Amsterdam'daki Sefarad topluluğundan atıldı (gerçi Spinoza'nın ileride felsefesini belirleyecek olan yeni düşünceler geliştirmesine tepki olarak öyle yapıldığı sanılmaktadır).

Baruch Spinoza'nın felsefesi inanılmaz ölçüde köktenciydi ve ahlak, Tanrı, insanlar hakkında çok doğalcı görüşler içeriyordu. Spinoza, ruhun ölümsüz olduğunu yadsıdı ve Tanrı'nın inayetli olduğu fikrini reddetti. Onun yerine, yasanın Tanrı tarafından verilmediğini ya da artık Yahudileri bağlayıcı olmadığını savundu.

1661'e gelindiğinde Spinoza tüm inancını, tüm dinsel bağlılığını yitirmişti ve artık Amsterdam'da yaşamıyordu. Rijnsburg'da yaşarken birçok inceleme kaleme aldı. Ne var ki, Descartes'ın *Felsefenin İlkeleri* adlı yapıtı üzerine 1663'te yazdığı açımlama ya da şerh, onun sağlığında kendi adıyla yayımlanan tek çalışması oldu. 1663'e gelindiğinde, Spinoza en derin felsefi metni olan *Ethica*'yı yazmaya başladı; ne var ki 1670'te isimsiz olarak yayımlanan *Tanrıbilimsel Politik İnceleme* (*Tractatus Theologico-Politicus*) üzerinde çalışmak için *Ethica*'yı yazmaya ara verdi. *Tanrıbilimsel Politik İnceleme*'nin yol açtığı tartışmalar nedeniyle, Spinoza artık çalışmalarını yayımlamaktan kaçındı ve 1676'da Leibniz'le buluşarak yeni tamamladığı

ve yayımlamayı göze alamadığı *Ethica*'yı onunla tartıştı. 1677'de ölünce, Spinoza'nın dostları onun çalışmasını yayımladılar; ne var ki eser tüm Hollanda'da yasaklandı.

SPİNOZA'NIN *TANRIBİLİMSEL POLİTİK İNCELEME*'Sİ

En tartışmalı kitabı olan *Tanrıbilimsel Politik İnceleme*'de, Spinoza dinin ve kutsal metinlerin ardındaki doğruları gösterme çabasına girişti, böylece de dinsel otoritelerin halk üzerindeki siyasal gücünü baltaladı.

Spinoza'nın Din Üzerine Görüşleri

Spinoza, yalnızca Yahudi dinini değil, tüm örgütlü dinleri eleştirdi ve felsefenin, özellikle kutsal metinlerin yorumlanmasıyla ilgili olarak teolojiden, yani tanrıbilimden ayrılması gerektiğini öne sürdü. Spinoza'ya göre, teolojinin amacı itaati devam ettirmek olduğu halde, felsefenin amacı akla dayalı gerçeği anlamaktır.

Spinoza'ya göre, Tanrı'nın tek mesajı "Komşunu sev"dir ve kâğıt üzerindeki sözcüklerin, ifade ettiklerinden daha fazla anlam taşır hale gelmesiyle din, batıl inanca dönüşmüştür. Spinoza, Kutsal Kitap'ın ilahi bir yaratı olmadığı kanısındadır; daha çok, başka herhangi bir tarihsel metne nasıl bakılıyorsa Kutsal Kitap'a da öyle bakılması gerekir ve (onun kanısına göre) bu kitap yüzyılları kapsayan bir süreçte yazıldığı için içeriği güvenilir değildir. Spinoza, mucizelerin hiç var olmadığını ve hepsinin birer doğal açıklamasının olduğunu savunur; ne var ki insanların bu açıklamaları arayıp bulmayı seçmediklerini öne sürer. Spinoza, kehanetlerin ise Tanrı'dan geldiğine inanmakla birlikte, bunların ayrıcalıklı bilgiler olmadığını öne sürer.

Spinoza, Tanrı'ya saygı göstermek isteniyorsa, "sahici din"i bulmak için Kutsal Kitap'ın yeniden incelenmesi gerektiğini savunur. Musevilikte görülen "seçilmişlik" fikrini reddeder ve insanların aynı düzeyde olduklarını, bir tek ulusal dinin olması gerektiğini savunur. Spinoza, daha sonra, siyasal gündemini açığa vurur ve ideal yönetim biçiminin demokrasi olduğunu, çünkü demokraside gücün kötüye kullanımının en az olduğunu öne sürer.

SPİNOZA'NIN *ETHICA*'SI

Baruch Spinoza, en geniş kapsamlı ve önemli eseri olan *Ethica*'da Tanrı'ya, dine ve insan doğasına ilişkin geleneksel fikri benimser.

Tanrı ve Doğa

Spinoza, *Tanrıbilimsel Politik İnceleme*'sinde, Tanrı'nın doğa ve doğanın Tanrı olduğu, Tanrı'nın insani özelliklere sahip olduğunu farz etmenin yanlış olduğu yolundaki inançlarını betimlemeye başlar. *Ethica*'da ise Tanrı ve doğa üzerine görüşlerini daha bir genişletir. Spinoza'ya göre evrende var olan her şey, doğanın (dolayısıyla da Tanrı'nın) bir parçasıdır ve doğadaki her şey, aynı temel yasaları izler. Spinoza, doğalcı (o zamanlar oldukça köktenci) bir yaklaşım benimser ve insanların, doğal dünyadan farklı olmadıkları için, doğadaki başka her şeyle aynı şekilde kavranılıp açıklanabileceklerini öne sürer.

Spinoza, Tanrı'nın dünyayı belli bir zamanda hiçten yarattığı düşüncesini reddetmiştir. Onun yerine, gerçeklik sistemimizin kendisinin dayanağı sayılabileceğini ve salt doğa ile Tanrı'dan başka hiçbir doğaüstü öğenin bulunmadığını ileri sürmüştür.

İnsan

Spinoza, *Ethica*'nın ikinci kısmında, doğaya ve insanların kökenine odaklanır. Spinoza'nın savına göre, insanların farkında oldukları

Tanrı'ya ait iki nitelik, düşünce ve uzamdır. Düşünce biçimleri ya da görünümleri fikirleri kapsarken, uzam biçimleri fiziksel cisimleri kapsar ve bu ikisi ayrı özler olarak hareket eder. Cismani olaylar, başka bir dizi nedensel cismani olayın sonuçlarıdır ve ancak uzamla ilişkili olan yasalarca belirlenir; oysaki fikirler ancak başka fikirlerin sonucudur ve kendilerine has yasalar dizisini izler. Bu nedenle, zihinsel ile cismani arasında herhangi bir türden nedensel etkileşim yoktur; ama yine de bunlar bağıntılıdır ve birbirine paraleldir, öyle ki her uzam biçimine karşılık gelen bir düşünce biçimi vardır.

Düşünce ve uzam Tanrı'nın nitelikleri olduğu için, kişinin doğayı ve Tanrı'yı anlayabilmesinin iki yolunu oluşturur. Descartes'ın ikiciliğinin aksine, Spinoza'nın kuramı iki ayrı tözün varlığını öne sürmez. Onun yerine, düşünce ve uzam tek bir şeyin –bir insanın– iki ifadesidir.

Bilgi

Spinoza, Tanrı gibi bir insanın zihninin de fikirler içerdiğini öne sürmüştür. Algısal, duyusal ve niteliksel (acı, haz gibi) verilere dayanan bu fikirler, kişiyi dünya hakkında doğru ya da yeterli bilgi sahibi olmaya götürmez çünkü bunlar doğanın düzeni aracılığıyla algılanmaktadır. Bu algılama yöntemi, hiç sonu gelmeyen bir hata kaynağıdır ve "rasgele deneyimden gelen bilgi" olarak anılır.

Spinoza'ya göre ikinci bilgi türü akıldır. Biri yeterli bir fikre sahip olduğu zaman, onu akıl yoluyla, derli toplu bir şekilde elde eder ve bu fikirler, bir şeyin özüne ilişkin doğru bir anlayış içerir. Bir şeye ilişkin yeterli bir fikir, nedensel bağlantıların tümünü kavrayabilir ve onun belirli bir şekilde olduğunu, niçin o belirli şekilde olduğunu, nasıl o belirli şekilde olduğunu ortaya koyabilir. Yalnızca duyusal deneyimle yeterli fikre asla sahip olunamaz.

Spinoza'nın yeterli fikir anlayışı, insani yetenekler konusunda daha önce hiç görülmemiş ölçüde büyük bir iyimserlik sergiler. Spi-

noza'ya göre insanlar, doğa hakkında bilinebilecek ne varsa hepsini bilme, dolayısıyla da Tanrı hakkında bilinebilecek ne varsa hepsini bilme yeteneğine sahiptirler.

Eylemler ve Tutkular

Spinoza, insanların doğanın bir parçası olduklarını kanıtlamak için hiçbir çabadan kaçmamıştır. Spinoza bunu ortaya koymakla, insanların özgür olmadıklarını, çünkü zihnin ve fikirlerin düşünceyi (Tanrı'ya ait bir nitelik) izleyen bir dizi nedensel fikrin sonucu olduğunu ve eylemlere doğal olayların neden olduğunu ima etmiştir.

Spinoza, duygulanımları (yine doğayı izleyen öfke, sevgi, gurur, imrenme vb. gibi duyguları) da tutkular ve eylemler olarak ikiye ayırır. Bir olay, doğamızın (bilgi ya da yeterli fikirler gibi) sonucu olarak meydana geldiğinde, zihnimiz etkinlik içinde demektir. İçimizdeki bir olay, doğamızın dışındaki bir şeyin sonucu olarak meydana geldiğinde ise bizim üzerimizde etkide bulunuluyor ve bir edilgeniz demektir. İster biz etkide bulunuyor, isterse bir şeyden etkileniyor olalım, zihinsel ya da bedensel yeteneklerimizde bir değişiklik meydana gelir. Spinoza, dayanmaya çabalamanın tüm varlıkların özünde bulunduğunu ve bu güçteki bir değişikliğin bir duygulanım doğurduğunu öne sürmüştür.

Spinoza'ya göre, insanlar kendilerini tutkulardan özgürleştirme ve etkin olma çabası göstermelidirler. Bununla birlikte, tutkulardan bütünüyle kurtulmak mümkün olmadığı için, insanlar bunları dizginlemeye ve ılımlılaştırmaya uğraşmalıdırlar. İnsanlar, etkin duruma gelerek ve tutkuları dizginleyerek, her ne olursa kendi doğamızın sonucu olacağı ve dış güçlerden kaynaklanmayacağı anlamında "özgür" hale gelirler. Bu süreç, insanları yaşamın iniş çıkışlarında da özgürleştirecektir. Spinoza'ya göre, insanların kendilerini hayal gücü ve duyulardan serbest bırakmaları gerekir. Tutkular, dışarıdan şeylerin güçlerimizi nasıl etkileyebildiğini gösterir.

Erdem ve Mutluluk

Spinoza *Ethica*'da, insanların değerlendirmeleri denetim altına almaları, tutkuların ve dış nesnelerin etkisini en aza indirmeye çalışmaları gerektiğini savunur. Bunu yapmanın yolu, Spinoza'nın yeterli fikirleri ve bilgiyi arayıp izleme ve anlama olarak tanımladığı erdemden geçer. Sonuçta bunun anlamı, Tanrı bilgisi (üçüncü tür bilgi) için çaba göstermektir. Tanrı bilgisi, nesnelere yönelik ama tutku değil kutluluk olan bir sevgi yaratır. Bu, erdem ve mutluluk olmanın yanı sıra, evreni anlamaktır.

DİN FELSEFESİ

Dini Anlamak

Dine ilişkin felsefi incelemenin ele aldığı konular arasında mucizeler, ibadet, Tanrı'nın mahiyeti ve varlığı, din ile başka değer sistemleri arasında nasıl bir ilişkinin bulunduğu ve kötülük sorunu vardır. Din felsefesi teoloji değildir, o yüzden de "Tanrı nedir?" sorusuna yanıt aramakla uğraşmaz. Din felsefesi, daha çok dinsel geleneklerde karşılaşılan izlekleri ve kavramları ele alır.

DİNSEL DİL

Dinsel dil sıklıkla gizemli, kesinlikten uzak ve muğlak görülebilir. Yirminci yüzyılda, filozoflar standart dinsel dile meydan okumaya başladılar ve deneyimsel, yani görgül olmayan her türlü iddianın anlamsız olduğunu öne sürerek bunları reddetme çabasına girdiler. Bu düşünce akımı, mantıksal olguculuk (pozitivizm) adıyla biliniyordu.

Mantıksal olguculara göre, yalnızca deneyimsel ya da görgül çıkarımlar içeren ya da matematiğe ve mantığa dayanan iddialar anlamlı sayılabilirdi. Başka bir deyişle, birçok dinsel ifade, hatta Tanrı'ya ait olduğu söylenenler (örneğin, "Yehova, acıyan, lütfeden, tez öfkelenmeyen, sevgisi engin ve sadık bir Tanrı" sözü) bile, doğrulanamaz nitelikte oldukları için anlamsız sayılmalıydı.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, birçok filozof, mantıksal olguculuğun iddialarının sorunlu olduğu kanısına varmaya başlayınca ve Ludwig Wittgenstein'ın dil konusunda, Willard van Orman Quine'ın ise doğalcılık konusunda yaptıkları çalışmalar giderek daha popüler hale geldikçe, mantıksal olguculuk gerilemeye başladı. 1970'li yıllara gelindiğinde bu düşünce okulu fiilen çökmüş bu-

lunuyordu, böylece dinsel dille ilgili yeni kuramlara ve yorumlara kapı açılmış oldu.

Mantıksal olguculuktan sonra, dinsel dille ilgili iki düşünce okulu vardı: Gerçekçilik ve karşı gerçekçilik. Gerçekçiliği savunanlar, dilin gerçekten olan biten şeylerle örtüştüğüne inanırlarken, karşı gerçekçiliği savunanlar, dilin gerçeklikle örtüşmediğine (daha çok dinsel dilin insan davranışını ve deneyimini ifade ettiğine) inanıyorlardı.

KÖTÜLÜK SORUNU

Tanrıcılığa karşı öne sürülen en önemli sav, "kötülük sorunu" olarak bilinir. Kötülük sorunu, birçok farklı şekilde ifade edilebilir:

Mantıksal Kötülük Sorunu

İlk kez Epikuros'un saptamasını yaptığı kötülük sorunu, Tanrı'nın varlığına karşı belki de en önemli itirazdır. Epikuros'a göre dört olasılık vardır:

1. Eğer Tanrı kötülüğü önlemek istiyor ve önleyemiyorsa, o zaman Tanrı acizdir.
2. Eğer Tanrı kötülüğü def edebiliyor ama bunu yapmak istemiyorsa, o zaman Tanrı kötü niyetlidir.
3. Eğer Tanrı kötülüğü def etmek istemiyor ve zaten bunu yapamıyorsa, o zaman Tanrı kötü niyetlidir ve acizdir, öyleyse Tanrı değildir.
4. Eğer Tanrı kötülüğü def etmek istiyorsa ve bunu yapabilecek güce sahipse, o zaman niçin dünyada kötülük vardır ve niçin Tanrı kötülüğü def etmemiştir?

Aziz Thomas Aquinas, mantıksal kötülük sorununa yanıt verirken, kötülüğün olmamasının dünyayı daha iyi bir yer yapıp yap-

mayacağının belli olmadığını, çünkü kötülük olmayınca nezaketin, adaletin, dürüstlüğün ya da özverinin bir anlamının kalmayacağını belirtmiştir. Mantıksal kötülük sorununa karşı dile getirilen ve "bilinmeyen savunma amacı" denilen başka bir savın belirttiğine göre, Tanrı asla gerçekten bilinemeyeceği için, insanlar Tanrı'nın güdülerini tahmin etmeye çalışırken birtakım sınırlamalarla yüz yüze gelirler.

Deneyimsel Kötülük Sorunu

David Hume'un ortaya attığı deneyimsel kötülük sorunu iddiasına göre, eğer birisi dinsel inançlar gibi ödevlere önceden tabi kılınmasaydı, dünyada yaşanan kötülükler yüzünden tanrıtanımazlığa yönelirdi ve Tanrı'nın iyi olduğu, her şeye kadir olduğu düşüncesi oluşamazdı.

Kötülüğe İlişkin Olasılıkçı Sav

Bu sav, bizatihi kötülüğün varlığının, Tanrı'nın varlığını gösteren kanıt olduğunu savunur.

TEODİSE

Teodise, cömert, her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten bir Tanrı inancı ile kötülüğün ve acıların varlığını uzlaştırmaya çalışan bir felsefe dalıdır. Teodise, Tanrı'nın kötülüğe son verebileceğini ama kötülüğün de var olduğunu kabul eder ve niçin Tanrı'nın kötülüğe son vermediğini anlamaya çalışır. En tanınmış teodise kuramlarından biri Leibniz'e aittir ve bu dünyanın, başka olası dünyalar arasında en uygunu olduğunu; kusursuz Tanrı tarafından yaratıldığı için de mümkün olabilecek en dengeli ve en iyi dünyanın burası olması gerektiğini öne sürer.

TANRI'NIN VARLIĞINA İLİŞKİN SAVLAR

Tanrı'nın varlığı konusundaki savlar ontolojik, kozmolojik ve teleolojik olmak üzere üç ana türdedir:

Ontolojik Savlar

Ontolojik savlar, *a priori* soyut akıl yürütme yoluna başvurarak Tanrı kavramının ve Tanrı'dan söz etme yeteneğinin, Tanrı'nın var olduğunu düşündürmesi gerektiğini öne sürer. Tanrı hakkında konuştuğumuzda, kusursuz bir varlıktan söz ediyoruz; O'ndan daha büyüğü yoktur. Olmayan bir Tanrı yerine, olan bir Tanrı'mızın bulunması daha iyi olduğu ve Tanrı'yı kusursuz bir varlık olarak andığımız için, Tanrı'nın var olduğunu ima ediyoruz.

Ontolojik savlar sakattır, çünkü herhangi bir kusursuz şeyin varlığını göstermek için kullanılabilirler. Kant'a göre varoluş nesnelere değil, kavramlara ait bir özelliktir.

Kozmolojik Sav

Kozmolojik savın öne sürdüğüne göre, dünya ve evren mevcut olduğu için, bunların bir varlık tarafından yaratılmış oldukları ve devam ettirildikleri sonucu ortaya çıkar. Bir "ilk hareket ettirici" olmalıdır, o da Tanrı'dır; çünkü kökene ulaşmak için geriye doğru sonsuz iz sürme düpedüz mümkün değildir. Kozmolojik savlar iki türlüdür:

1. Kipsel sav (evren var olmamış olabilirdi, öyleyse niçin var olduğuna açıklama getirmek gereklidir)
2. Zamansal sav (evrenin var olmaya başladığı bir zaman noktası bulunmalıdır ve bu varoluşa evrenin dışındaki bir şeyin yol açmış olması gerekir, o da Tanrı'dır)

Teleolojik Sav

Akıllı evren tasarımı olarak da anılan teleolojik ya da ereksel savın iddiasına göre, dünyada ve evrende bir düzen bulunduğu için dün-

ya, özgül bir amaç güderek hayatı yaratan bir varlık tarafından var edilmiş olmalıdır.

MUCİZELER

Din felsefesinde, neyin mucize sayılıp neyin sayılamayacağı konusunda yoğun tartışma vardır. Filozoflar, mucizeler konusunu irdelerken doğal nedenlerle açıklanamayan alışılmadık olayları ele alırlar. Dolayısıyla bu olaylar, filozoflara göre ilahi bir durumun sonucu olmalıdır.

David Hume mucize kavramına itiraz ederek, bunları "doğa yasalarının çiğnenmesi" olarak tanımlamıştır. Hume, mucizeleri destekleyen tek kanıtın görgü tanıklığına dayandığını, doğa yasalarını destekleyen kanıtların ise zaman sürecinde insanların kazandıkları birörnek deneyimler yoluyla elde edildiğini savunmuştur. Bu nedenle, bir mucizenin dayandırıldığı görgü tanıklığı, doğa yasalarının dayandığı destekten daha sağlam olmalıdır ve bunu göstermeye yetecek kanıt bulunmadığı için, doğa yasalarında bu türden ihlallerin meydana gelebileceğine inanmak mantıksızdır.

Bununla birlikte, mucizelerin doğa yasalarının çiğnenmesi olduğuna inanmayan başkaları, Hume'un bu tutumuna itiraz etmişlerdir. Söz konusu filozofların savına göre, doğa yasaları belirli koşullar altında meydana gelme olasılığı bulunan şeyleri tanımlar ve bu nedenle mucizeler, olağan süreçlerin istisnalarından ibarettir. Din filozofları, Hume'un olabilirlik konusunda yetersiz bir anlayışa sahip olduğunu ve bir olayın meydana geliş sıklığını dikkate almanın, olabilirliği belirlemek için yeterli olmadığını savunurlar.

DİZİN

A

A priori bilgi 88, 107, 193, 246
A teorisi 117, 118, 119, 121
Adcılık 140, 255, 256, 257, 258, 259
Akılcılık, rasyonalizm 19, 50, 57, 105, 106, 107, 108, 160, 161, 162, 260
Ampirizm *bkz.* Görgülcülük
Aquinas, Aziz Thomas (Aquinolu Tho mas) 60, 61, 63, 64, 79, 280
Aristoteles 29, 30, 31, 32, 33, 38, 39, 40, 60, 61, 63, 64, 138, 140, 155, 158, 160, 213, 242, 260, 265
Atomculuk 232, 247, 248
Aydınlanma 73, 112, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 218, 240, 241, 244

B

Bacon, Francis 38, 39, 40, 41, 128
Bağdaşırcılık 146, 147, 148, 149
Bağdaşmazcılık 146, 147, 148, 149
Barwise, Jon 125
Baumgarten, Alexander 161
Belirlenimcilik, katı 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 146, 147, 148, 150
Bentham, Jeremy 52, 95, 96, 97
Betimlemeler kuramı 248
Bilim felsefesi 179, 269, 271
Bireyselleştirme problemi 84
Budizm 205, 234, 235, 237, 238, 239, 240, 241

Ç

Çin felsefesi 235, 239

D

Dar zihinsel içerik 200, 201
Değerler kuramı 51, 210, 267
Deneyimcilik *bkz.* Görgülcülük
Descartes, René 90, 100, 102, 113, 114, 115, 116, 139, 152, 153, 158, 160, 162, 214, 220, 221, 262, 273, 276
Dışsalcılık 188, 196, 197, 199, 200
Dil felsefesi 132, 133, 134, 135, 136, 137, 199, 246
Diyalektik 110, 111, 208
Doğu felsefesi 205, 231, 233, 235, 237, 239, 241
Duhem-Quine 271

E

Efes okulu 11
Einstein, Albert 119, 120
Elea okulu 11, 12, 13
Epikuros 51, 53, 280
Epikurosçuluk 51
Epistemoloji 7, 86, 101, 105, 192, 193, 195, 197, 224, 225, 234, 243
Epokhe 252
Erdemler 20, 33, 49, 51, 52, 63, 73, 186, 240, 265, 266, 278
Estetik 7, 161, 162, 163, 181, 185, 187, 204, 206
Eşitsizlikler 73, 74, 75, 76, 111
Etchemendy, John 125
Ethica 273, 274, 275, 278
Etik 7, 18, 33, 53, 63, 89, 107, 112, 113, 145, 163, 164, 181, 191, 205, 221, 224, 225, 234, 238, 242, 264, 265, 266, 267, 268

F

Felsefe 7, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 17, 20, 21, 25, 30, 31, 32, 34, 38, 39, 40, 47, 50, 51, 52, 55, 60, 61, 64, 65, 74, 76, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 101, 102, 103, 104, 105, 109, 113, 114, 122, 127, 128, 131, 132, 134, 136, 138, 141, 142, 143, 146, 152, 155, 157, 159, 160, 165, 167, 169, 172, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 187, 189, 199, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 213, 218, 219, 220, 221, 231, 232, 233, 234, 235, 237, 238, 239, 241, 242, 246, 247, 248, 251, 255, 256, 260, 261, 263, 264, 269, 273, 274, 279, 281, 283
Fenomenoloji 234, 251, 252, 253, 254
Frege, Gottlob 134, 135, 136, 174, 179, 180, 249, 251
Freud, Sigmund 53, 154, 155

G

Gerçekçilik 81, 82, 83, 84, 140, 246, 255, 266, 267, 280
Gettier problemi 42, 44, 46, 194, 196
Gettier, Edmund 42, 44, 46, 194, 196
Görelilik, görececilik 119, 120, 121, 162, 191, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 237
Görgülcülük 48, 101, 105, 106, 107, 108, 133, 159, 162, 185, 246, 269
Güç istenci 168, 169

H

Hanson, N. R. 226
Hazcılık 51, 52, 53, 79, 221, 265
Hedonizm *bkz.* Hazcılık
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 109, 110, 111, 112, 203, 204, 207, 208, 209, 241

Heidegger, Martin 142, 213, 214, 215, 216, 217, 241, 251
Herakleitos, Efesli 11, 217
Hiççilik *bkz.* Nihilizm
Hint felsefesi 231, 233
Hobbes, Thomas 35, 95, 112, 127, 128, 129, 130, 131, 152, 153, 164, 265
Hume, David 47, 48, 49, 50, 74, 95, 163, 165, 186, 281, 283
Husserl, Edmund 142, 213, 251, 252, 253, 254
Hutcheson, Francis 153

İ

İbn-i Sina 242, 243, 244, 245
İçselcilik 196
İdealar kuramı 18, 19, 21, 23, 24, 29, 31, 82, 87, 243
İkicilik 90, 91, 92, 93, 94, 114, 116, 129, 160, 232, 262, 276
İkili sonuç öğretisi 79, 80
İkiz Dünya 198, 199, 200, 201
İndirgememecilik 118
İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme 47
İskender, Büyük 29
İslamiyetin Altın Çağı 242

J

Japon felsefesi 239

K

Kant, Immanuel 85, 86, 87, 88, 89, 109, 110, 111, 112, 155, 163, 186, 204, 207, 230, 241, 265, 282
Kierkegaard, Søren 25, 155
Kimlik 14, 27, 35, 37, 50, 84, 139, 140, 141, 144, 153, 209
Konfüçyüsçülük, Konfüçyanizm 235, 236, 237, 238, 239
Kore felsefesi 238, 239
Kripke, Saul 125
Ksenophanes, Kolophonlu 11, 12, 14
Kuşkuculuk 158, 159, 221, 233, 267
Kültür felsefesi 189, 191
Kyrene Okulu 51

L

Legalizm, Yasalcılık 235, 237
Leibniz, Gottfried Wilhelm 108, 160, 161, 222, 260, 261, 262, 263, 273, 281
Leukippos 13
Locke, John 100, 101, 102, 103, 104, 105, 112, 134, 159, 164, 219, 220, 265

M

Mantıksal atomculuk 247, 248
Mantıksal olguculuk 106, 247, 269, 279, 280
Marx, Karl 207, 208, 209, 210, 211, 212
McTaggart, John 117

Melissus, Samoslu 11, 13
Metafizik 7, 18, 27, 31, 32, 48, 50, 81, 85, 86, 100, 101, 107, 113, 121, 138, 139, 140, 141, 148, 161, 165, 171, 181, 213, 214, 219, 222, 232, 234, 237, 238, 242, 246, 260, 262, 263, 272
Milet okulu 10
Mill, John Stuart 52, 53, 95, 96, 97, 133
Mizah felsefesi 152, 153, 155
Mohizm, Mozicilik 235, 237
Monad 262
Mucizeler 47, 164, 274, 279, 283

N

Nesneler 13, 22, 23, 35, 36, 37, 49, 62, 63, 83, 111, 118, 133, 135, 136, 139, 140, 141, 144, 145, 185, 193, 199, 200, 208, 210, 214, 215, 216, 217, 226, 230, 249, 250, 251, 252, 255, 256, 258, 259, 278, 282
Nietzsche, Friedrich 25, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 241
Nihilizm 167, 168, 170, 267
Nominalizm *bkz.* Adcılık

O-Ö

Occam'ın usturası 94, 271
On akıl 243
Özel görelilik kuramı 119, 120, 121

P

Parmenides, Elealı 11, 12, 13
Platon 12, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 29, 31, 32, 34, 39, 43, 64, 81, 82, 102, 140, 152, 188, 206, 217, 242, 243, 255
Popper, Karl 269, 270, 271
Priest, Graham 126
Prior, Arthur 124
Putnam, Hilary 198, 199, 200, 201
Pythagoras okulu 11

R

Rousseau, Jean-Jacques 73, 74, 75, 76, 112, 165
Russell paradoksu 249, 250
Russell, Bertrand 82, 83, 174, 179, 180, 246, 247, 248, 249, 250

S-Ş

Sartre, Jean-Paul 142, 143, 144, 145, 251
Schopenhauer, Arthur 155, 156, 202, 203, 204, 205, 206
Semantik dışsalcılık 199, 200
Sentetik *a priori* 87, 88
Sokrates 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 21, 22, 51, 110, 217
Sonuççuluk 78, 79, 80, 89, 95, 264, 265
Sorites paradoksu 173, 174, 175, 177, 178
Soyut nesneler *bkz.* Adcılık

Spencer, Herbert 154, 155
Spinoza, Baruch 108, 160, 260, 273, 274, 275, 276, 277, 278
Şamanizm 238
Şimdicilik 118, 120
Şintoizm 239

T

Tabula rasa (boş, yazısız levha) 102, 105, 159
Taoizm 235, 236, 237, 238, 239
Tarladaki inek 42, 43, 45
Tarski, Alfred 124, 125
Thales 10
Theseus'un gemisi 34, 35, 36, 37
Toplum sözleşmesi 73, 75, 76, 128, 129, 130, 131
Trop kuramı 256
Tuhaflık savı 82, 83, 84
Tutuklu ikilemi 55, 57, 58, 59
Tümeller 30, 65, 66, 81, 82, 83, 84, 87, 88, 89, 135, 138, 139, 140, 190, 194, 229, 253, 255, 256, 257, 259
Tümevarım yöntemi 40, 41, 159

U-Ü

Uçan adam 245
Üç kısımlı bilgi kuramı 42, 43, 44, 46
Üç kısımlı ruh kuramı 19

V

Vagon (tramvay) ikilemi 77, 78, 79
Varoluşçuluk 25, 26, 27, 28, 142, 143, 172
Voltaire 207, 218, 219, 220, 221, 222

W

Wittgenstein, Ludwig 179, 180, 181, 182, 183, 184, 188, 247, 279

Y

Yalancı paradoksu 122, 123, 124, 125
Yararcılık 52, 53, 54, 79, 95, 96, 97, 98, 99, 265
Yargısızlık *bkz.* Epokhe
Yasalcılık *bkz.* Legalizm

Z

Zenon, Elealı 11, 12, 13